

ΛΕΛΟΒΑ 1941

Ένας παππούς θυμάται...

Απόστολος Κολιός

Καλοκαίρι 2009

Καθιστοί: οι γονείς μου
Όρθιοι από αριστερά: ο αδερφός μου Χρήστος,
η αδερφή μου Βαγγελιώ, εγώ και ο αδερφός μου Γιώργος
Έτος 1956 - Φωτό Μητσάρας

Σύνθεση εξωφύλλου: Σταύρος Απ. Κολιός

Σελιδοποίηση - Εκτύπωση:

Ε.Αφεντουλίδης - Α.Ρόκος Ο.Ε., Π.Τσαλδάρη 37, Πρέβεζα

Το βιβλίο αυτό
το αφιερώνω στα εγγόνια μου

Αναστασία Δ. Κολιού
Αποστολία Δ. Κολιού
Αλεξάνδρα Σ. Κολιού
και
Απόστολο Σ. Κολιό

(Στη φωτογραφία αριστερά είναι η Αποστολία, που την έχει αγκαλιά η Αναστασία - Δεξιά είναι η Αλεξάνδρα, που έχει αγκαλιά τον Απόστολο)

Προς τον αγαπημένο μου παππού

Από όλων μας το μυαλό έχει περάσει έστω και για μια στιγμή η ιδέα να γράψουμε ένα βιβλίο. Να αποτυπώσουμε σε ένα χαρτί τις προσωπικές μας εμπειρίες όπως τις ζήσαμε και τις αισθανθήκαμε, ωστόσο δεν είναι εύκολο το εγχείρημα. Το ταλέντο, η υπομονή, ο χρόνος και η θέληση δεν βρίσκονται εύκολα. Ο παππούς μου ανήκει στην κατηγορία των ανθρώπων εκείνων που παρέκαμψε όλες αυτές τις δυσκολίες και έγραψε.

Ο παππούς μου δεν είναι συγγραφέας, είναι ένας άνθρωπος που διδάχτηκε μόνο τα βασικά. Πήγε στο δημοτικό, παρόλα αυτά δεν κατέφερε να συνεχίσει το σχολείο εξαιτίας των συνθηκών. Τα βιβλία όμως και η αγάπη για τη μάθηση τον ακολούθησαν σε όλη την πορεία της ζωής του. Ο παππούς κατάφερε να έχει μια αξιόλογη θέση στον τόπο του, όχι τόσο για τις γνώσεις του, όσο για τον χαρακτήρα, το ήθος και την προσωπικότητα του,

Στα εβδομήντα του χρόνια θέλησε να γράψει ένα βιβλίο με τις εμπειρίες της ζωής του και τα κατάφερε. Αυτό είναι αξιέπαινο και επικροτώ αυτήν την προσπάθεια, η οποία βοηθά εμάς τους νεότερους να γνωρίσουμε τις δυσκολίες και τα προβλήματα των ανθρώπων στα χρόνια του πόλεμου, αλλά αποτελεί και ερέθισμα ενασχόλησης με τη μαγευτική διαδικασία της συγγραφής για εμάς τους νεότερους.

Συνοψίζοντας θα ήθελα να δώσω πολλά και θερμά συγχαρητήρια στον παππού και να του εκφράσω τη βαθιά αγάπη και το θαυμασμό μου, πρώτον γιατί αποτελεί για εμάς τα εγγόνια του παράδειγμα ήθους και αξιοπρέπειας και δεύτερον γιατί στη ζωή του δε σταμάτησε ποτέ να αγωνίζεται για το καλύτερο.

Είμαστε πολύ υπερήφανοι για εσένα παππού.

Εκ μέρους όλων των εγγονών σου
η εγγονή σου
Κολιού Αναστασία

Ευχαριστήρια

1^ο

Θέλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην εγγονή μου Αναστασία Δ. Κολιού που με παρακίνησε να ξεκινήσω, να γράψω ό,τι θυμάμαι για τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο. Χάρη στην επιμονή της και στην παρακίνηση συγχωριανών και φίλων μου έγινε πραγματικότητα η έκδοση αυτή.

2^ο

Θερμά ευχαριστώ τον συγχωριανό μου, τον δάσκαλο και άνθρωπο Τάκη Παπαδημητρίου, που με την υπομονή του και τη μεθοδικότητά του διόρθωσε και έβαλε σε τάξη τα γραφόμενά μου, παρά το βαρυφορτωμένο πρόγραμμά του.

Αγαπητέ μου Τάκη, από τα βάθη της καρδιάς μου σε υπερευχαριστώ. Είσαι ένα ακούραστο μελίσσι. Σου εύχομαι υγεία και πάντα επιτυχίες στα έργα σου. Είθε η πένα σου να γράφει ασταμάτητα.

Θεσπρωτικό 7 Αυγούστου 2009
Απόστολος Στ. Κολιός

Λίγα λόγια για το βιβλίο

Όταν δειλά-δειλά μου ανακοίνωσε ο Απόστολος (συγχωριανός και φίλος) την πρόθεσή του να γράψει τις αναμνήσεις του γύρω από τον πόλεμο του 1940-1941 και την Κατοχή - Αντίσταση 1941-1944, τον ενθάρρυνα να το κάνει. «Για τα παιδιά μου και τα εγγόνια μου περισσότερο, που με ρωτάνε και με ξαναρωτάνε» μου επικαλούνταν ως αιτία της «αποκοτιάς» του. Αυτά το χειμώνα του 2008.

Ξαφνικά με μια αγκαλιά χειρόγραφα με επισκέφθηκε λίγο μετά το φετινό Πάσχα: «Έκανα αυτό που ήθελα και που μου είπες και συ... Δεν τους ρίχνεις μια ματιά; Να δεις αν αξίζουν κάτι;»

Και τους έριξα όχι μια αλλά πολλές ματιές. Γιατί μου άρεσαν, διαπιστώνοντας πως αυτές οι μνήμες του φίλου μου και παππού Αποστόλη είναι αλήθειες που εξιστορούνται σαν παραμύθι. Και θυμήθηκα κι εγώ ξεχασμένες μνήμες, όχι τόσο δικές μου, γιατί εγώ γεννήθηκα το 1940, αλλά των δικών μου ανθρώπων, των γονέων και των αδερφών μου για τις μέρες εκείνες της δόξας αλλά και του κατατρεγμού. Γιατί κοντά στο έπος των στρατιωτών του 1940-1941 υπάρχει και το έπος των απλών ανθρώπων στα πολύπαθα χωριά μας που τράβηξαν μύρια τόσα βάσανα.

Σ' αυτά αναφέρεται ο παραμυθιάς παππούς· θυμάται, ανασύρει και διηγείται γεγονότα, συμβάντα, δρομολόγια, τόπους και εμπειρίες οικογενειακών του προσώπων, βεβαίως και δικές του προσωπικές ιστορίες, όπως εκείνος τις βίωσε τότε σε ηλικία 6 έως 9 ετών.

Με συγκινούν οι άνθρωποι που γράφουν. Που θυμούνται. Που αφηγούνται. Κι ο Απόστολος Κολιός, ο παππούς Αποστόλης είναι ένας απ' αυτούς. Με λιτό, απλό, λαϊκό τρόπο, όπως κουβεντιάζουμε, αρμαθιάζει όσα θυμάται που συνέβησαν τότε, με γλώσσα χορταστικά περιγραφική και μας λέει αλήθειες σαν παραμύθι για τις δοκιμασίες που ο τότε χρόνος και οι τοτινές συγκυρίες σφράγισαν ψυχές και κορμιά του άμαχου πληθυσμού της υπαίθρου.

Τελειώνοντας συγχαίρω τον φίλο μου Αποστόλη γιατί με το «παραμύθι» του πετυχαίνει να διεγείρει το ενδιαφέρον όχι μόνο των εγγονών του αλλά και όσων θα πιάσουν στα χέρια τους το απλό μα τόσο ωραίο αυτό βιβλίο-παραμύθι. Άλλωστε κάποιος σοφός παλιός παιδαγωγός είπε: «Τα καλά παραμύθια αρέσουν πρώτα στους μεγάλους κι ύστερα αρέσουν στα παιδιά».

Πρέβεζα, 6 Αυγούστου 2009

Τάκης Παπαδημητρίου
σ. δάσκαλος

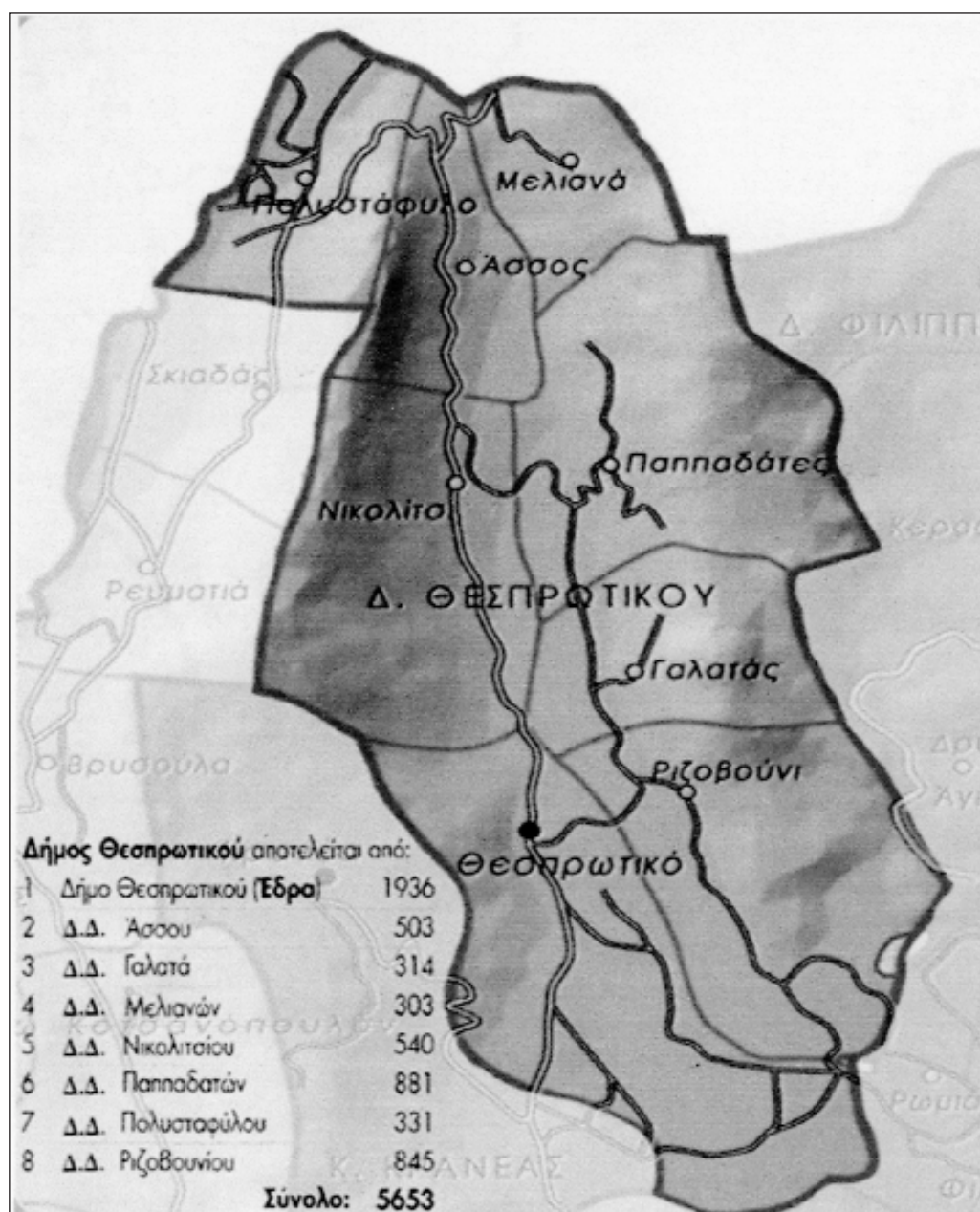
Πρόλογος

Δεν ήταν στις προθέσεις μου να γίνω... “συγγραφέας” σε τούτη την ηλικία. Μία μέρα του 2008 άκουγα τις ειδήσεις και είδα που έδειξε η τηλεόραση παιδάκια μικρά να κλαίνε, μανάδες να ζητάνε τα παιδιά τους, να μην έχουν τροφές να ζήσουν. Και τον ξεσηκωμό από τα σπίτια τους. Τις ειδήσεις αυτές άκουγαν και οι εγγόνες μου: η Αναστασία και η Αποστολία. Τους είπα: – «Τα είδατε τα παιδάκια; Θυμάμαι τον καιρό με τον πόλεμο της Ιταλίας και Γερμανίας, που αφήσαμε τα σπίτια μας και φύγαμε». – «Αλήθεια παππού;» – «Ναι, τους λέω, και μάλιστα όταν ήμουν Τετάρτη Δημοτικού ήθελα να το γράψω σαν έκθεση. Και η καλή μας η Δασκάλα, η κυρία Αλεξάνδρα Λέκκου μου είπε: “Αποστόλη, μπορείς να το κρατήσεις σαν ημερολόγιο, όπως κάνουν οι μεγάλοι”».

Όταν η μεγάλη μου εγγονή άκουσε αυτά που της έλεγα και της εξιστόρησα, με επιμονή με παρότρυνε να γράψω πώς ακριβώς έγιναν όλα αυτά, με κάθε λεπτομέρεια. Μέσα σ’ αυτό το βιβλιαράκι θα διαβάσετε γραμμένες αληθινές ιστορίες με τους Ιταλούς και Γερμανούς, τους βομβαρδισμούς. Για τις δεκαπέντε μέρες περιπλάνησή μας. Στα χωριά ζήσαμε την ανατίναξη του Ζήτα. Τον Γερμανό να παλεύει με τον μπάρμπα μου Κώστα. Για το αντάρτικο ΕΑΜ-ΕΔΕΣ. Και για τον Εμφύλιο. Οι μετακινήσεις μας, ο «πνιγμός» μας. Το κάρο με τις Μάνες μας. Αληθινές ιστορίες της Μικράς Ασίας του πατέρα μου. Τη ζωή μας, τα σχολικά χρόνια. Τα παιχνίδια μας και τα ρούχα μας. Πώς βρεθήκαμε στη γραμμή για εκτέλεση σαράντα άτομα από το λόχο του Γαλάνη. Πώς ο Παπανικόλας μας έσωσε. Στάθηκε πρώτος μπροστά στο πολυβόλο λέγοντας: «Πρώτα εμένα και μετά αυτούς». Ό,τι γράφω είναι αληθινά, όπως έγιναν. Τις αφηγήσεις του πατέρα μου τις καταγράφω όπως τις άκουσα εκατοντάδες φορές.

Δεν δανείστηκα βοηθήματα από βιβλία. Όλα αυτά που έχετε μπροστά σας είναι σοδειά της Μνήμης μου. Και ζητώ όσοι τα διαβάσετε να με κρίνετε με επιείκεια.

Απόστολος Στ. Κολιός

Αναμνήσεις από τον ελληνοϊταλικό πόλεμο 1940-41

Στον πόλεμο 1940-41 είχαμε αρκετούς από το χωριό μας κληρωτούς και επιστρατευμένους σε διάφορες ειδικότητες, εφέδρους πολεμιστές στην πρώτη γραμμή του πυρός (στο χωριό μας είχαμε θύματα και αναπήρους αυτού του πολέμου) και από μικρός θυμάμαι τους παρακάτω:

1. Γρηγόριο Δήμο	12. Σταύρο Μπόμπορη
2. Γεώργιο Νάσση	13. Μιλτιάδη Ντόβα
3. Δημοσθένη Ντόβα	14. Ανδρέα Κωνσταντή
4. Νίκο Παπαβασιλείου	15. Δημήτριο Τούση
5. Μιχαήλ Παπαγιάννη	16. Βαγγέλη Ζορμπά
6. Αριστοτέλη Γκουβά	17. Μιλτιάδη Ν. Αναστασέλο
7. Βασίλειο Τσεκούρα	18. Θωμά Γ. Αναστασέλο
8. Χάρη Πάτση	19. Πέτρο Κ. Μπόμπορη
9. Σπύρο Γιαννο-Ντόβα	20. Κώστα Γ. Λογοθέτη
10. Χρήστο Δ. Πρέβεζα	21. Δημοσθένη Χ. Γκορτσόπουλο
11. Βασίλη Θ. Κωνσταντή	22. Χαράλαμπο Αναστασέλο
(τιμημένο ήρωα-ανάπηρο του
Ελληνοϊταλικού πολέμου)

Ζητώ συγγνώμη, αγαπημένοι μου συγχωριανοί, για όσους άλλους πολέμησαν στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο και δεν θυμάμαι να τους αναφέρω. Χίλιες φορές συγγνώμη.

Όταν κηρύχθηκε ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος ήμουν έξι χρονών. Στις 28 Οκτωβρίου 1940 άρχισαν να χτυπούν οι καμπάνες του χωριού μου και των γύρω χωριών που καλούσαν τους κληρωτούς και εφέδρους στα Κέντρα Επιστρατεύσεως. Από εκεί έπαιρναν το φύλλο πορείας προς τη Μονάδα, το Τάγμα ή το Λόχο που όφειλαν να παρουσιαστούν.

Ο πόλεμος ήταν δύσκολος γιατί όπως μιλάγαν οι πατεράδες μας, μας τον κήρυξε η Ιταλία ύπουλα. Οι στρατιώτες μας, μαζί και οι ηρωικοί τσολιάδες μας, πολεμούσαν με λύσσα τους Ιταλούς. Αφού κατάφεραν να αντισταθούν σθεναρά και παλικάρισμα, μετά από λίγες μέρες η καμπάνα του χωριού μας άρχισε να χτυπά χαρμόσυνα για ώρες. Όλοι οι χωριανοί ρωτούσαν να μάθουν γιατί χτυπά η καμπάνα. – «Πήραμε την Κορυτσάά... πήραμε την Κορυτσάά... Ζήτωωω!!!» Μετά από μερικές μέρες ξανά η καμπάνα. Οι στρατιώτες και οι τσολιάδες μας νίκανε. – «Πήραμε το Τεπελένιι...». Μετά από μέρες και τρίτη φορά η καμπάνα μας χτύπησε χαρμόσυνα, διαλαλώντας νέα νίκη. Αυτή τη φορά είχαμε πάρει τη Χειμάρρα. Την τέταρτη φορά, που οι φαντάροι μας είχαν πάρει την Πρεμετή, η καμπάνα μας δεν άντεξε στο δυνατό χτύπημα και ράγισε το κορμί της. Την καμπάνα τη χτυπούσαν μεγάλα παιδιά και κάποια αγκάλιασαν την καμπάνα από ενθουσιασμό. Και όπως είπαν οι ειδικοί, είχε μείνει ο ήχος μέσα και γι' αυτό ράγισε. Άλλοι απέδωσαν το γεγονός στη μεγάλη παγωνιά. Γιατί πράγματι υπήρχε

πολλή παγωνιά εκείνη την εποχή. Αυτή η καμπάνα ήταν εξαιρετική. Είχε μελωδικό ήχο, φτιαγμένη από ασήμι, μπρούτζο και χρυσό. Την καμπάνα αυτή την είχαν φέρει από την Πάτρα ή τα Γιάννενα, δεν ξέρω ακριβώς. Ήταν παραγγελία για το μοναστήρι των Μεσιανών. Το βράδυ διανυκτέρευσαν στο χωριό μας οι επίτροποι που την είχαν φέρει. Το πρωί μαζεύτηκαν οι προεστοί του χωριού και βάλανε τέσσερα γερά παιδιά να σηκώσουν την καμπάνα στον αέρα, πάνω από το έδαφος, και βάλαν ένα παιδί να τη χτυπήσει με το γλωσσίδι. Όταν άκουσαν οι προεστοί τον ήχο της, τους άρεσε πολύ

Στο καμπαναριό της Παναγίας Θεσπρωτικού ήταν η πρώτη καμπάνα που ράγισε, τις χαρμόσυνες μέρες που νικούσε ο Ελληνικός Στρατός (1941)

και είπαν να την κρατήσουν. Κάναν διαπραγματεύσεις με την επιτροπή της Μονής Μεσιανών και αγόρασαν την καμπάνα. Όταν χτυπούσε η καμπάνα αυτή, κατά μαρτυρίες, ακουγόταν ως τη Φιλιπιάδα. Μετά το ράγισμα η επιτροπή της Εκκλησίας της Παναγίας την έστειλε στο χυτήριο, αλλά όταν τη φέραν και την τοποθέτησαν δεν είχε τον ίδιο ήχο. Προφανώς της είχαν αφαιρέσει ποσότητα ασημιού και χρυσού.

Οι πολεμικές συγκρούσεις μαίνονταν στα Βορειοηπειρωτικά βουνά. Ο πατέρας μου (και νομίζω και άλλοι πατεράδες μας) έφτιαξε ένα πρόχειρο καταφύγιο με πολύ γερά χοντρά ξύλα και πέτρες και κάθε φορά που έρχονταν τα αεροπλάνα τρέχαμε στο καταφύγιο. Κάποιοι μάλιστα είχαν κατασκευάσει «μπίμσες» στα υπόγεια των σπιτιών με ειδική γλαβανή (καπάκι). Εκεί μέσα μαζεύαν ό,τι πιο χρήσιμο είχαν για να μην το πάρουν οι Ιταλοί σε περίπτωση που θα έρχονταν. Όσοι δεν είχαν «μπίμσα» κοιτούσαν να τα κρύψουν όσο πιο καλύτερα σε απόκρυφα μέρη, καλύβες, στάνες, στάβλους κ.ά.

Για παράδειγμα η Μάνα μου και ο Πατέρας μου, σκάψανε δίπλα από τη «λόντζια» (βεράντα) μέσα στον ανθόκηπο και εκεί βάλανε δυο κανίστρες. Αυτές που βάζουμε κόλυβα, γεμάτες με αξίας πράγματα: Δίσκους ασημένιους («βαντιέρες»), μαχαιροπίρουνα ασημένια, αγκράφες ασημένιες, φοκάδες («φοντανιέρες») και ποτήρια κρυστάλλινα.

Για μερικές μέρες είχαμε ησυχάσει. Κάποια μέρα, Μάρτης ή Απρίλης πρέπει να ήταν, στον ουρανό του χωριού μας εμφανίστηκαν ιταλικά αεροπλάνα. Η Αεράμυνα του χωριού μας χτύπησε συναγερμό. Πεταχτήκαμε όλοι έξω από τα σπίτια μας. Ήταν τότε, πιστεύω, που βομβάρδιζαν την Πρέβεζα και κάναν ανιχνεύσεις μετώπου. Όλη η γειτονιά τρόμαξε και πήγαμε προς τα βουνά, που σήμερα είναι δάσος. Εκεί παλιότερα οι παππούδες μας είχανε πετρομαντέμια. Από εκεί βγάζανε τις πέτρες για τα σπίτια τους και τις αυλές. Φτάνοντας στο βουνό γινόταν το αδιαχώρητο. Όποιος μπορούσε να βρει έστω και μια μεγάλη πέτρα ήταν ευτυχής. Να σημειώσω εδώ ότι η γειτονιά μου τότε ήταν πυκνοκατοικημένη, κάθε σπίτι είχε τουλάχιστον 6 άτομα. Τότε η γειτονιά μας είχε πάνω από 120 άτομα, και πού να κρυφτούν όλοι!

Ο μικρός μου αδελφός ο Γιώργος ήταν τότε 6 μηνών, τον είχε η μάνα μου στην αγκαλιά της. Κάποια στιγμή ένα αεροπλάνο έκανε ελιγμό κι εκείνη τη στιγμή ο μικρός Γιώργος άρχισε να κλαίει δυνατά. Όλοι, όπως μας είχανε συμβουλέψει οι πατεράδες μας, πέσαμε κάτω. Ένας γείτονας, ο Αποστόλου Χρήστος («Χρηστο-Τσίνης») που είχε μπει κάτω από μια πλακανήθρα, που προεξείχε, για να προφυλαχθεί, έβγαλε μια τσιριχτή φωνή: «Σταύραιναααα, σταμάτα το παιδί να σκούζει, θα μας ακούσει ο αεροπόρος, νάτος, νάτος...! Τώρα πατάει το κουμπί...». Άρχισε να νυχτώνει και ευτυχώς που δε συνέβη τίποτα το δυσάρεστο.

Την επομένη της αεροπορικής επιδρομής ο πατέρας μου πήγε σε ένα μακρινό χωράφι απέναντι από την Παλιουργιά, θέση «Λιάσκος». Άφησε εντολή στη μάνα μου και τα μεγαλύτερα αδέρφια: «Άμα νυχτώσει να πάμε κι εμείς εκεί». Πράγματι, πήγαμε αφού περπατήσαμε μιάμιση ώρα δρόμο, γιατί η μάνα μου και οι μεγάλες μου αδερφές, Μαρία και Μάχη, ήτανε φορτωμένες με σκεπάσματα και φαγώσιμα. Η Βαγγελιώ είχε τον μικρό Γιώργο, ο Χρήστος και εγώ είχαμε μια Μαλτέζα γίδα, που την τραβάγαμε να μας ακολουθήσει. Φτάσαμε περίπου στις 8 το βράδυ, εκεί ο πατέρας μου είχε καθαρίσει ένα χαντάκι που είχε βάθος 1 μέτρο και το είχε σκεπάσει με χλωρά καλάμια και βάτα. Αυτό θα ήταν το καταφύγιό μας. Τα βράδια κοιμόμασταν στο χωράφι έξω, και πολύ πρωί, «μπονόρα», μαζεύαμε τα σκεπάσματα στο καταφύγιο. Το πρώτο βράδυ ήμασταν όλοι κατακουρασμένοι και το πρωί μας πήρε ο ήλιος.

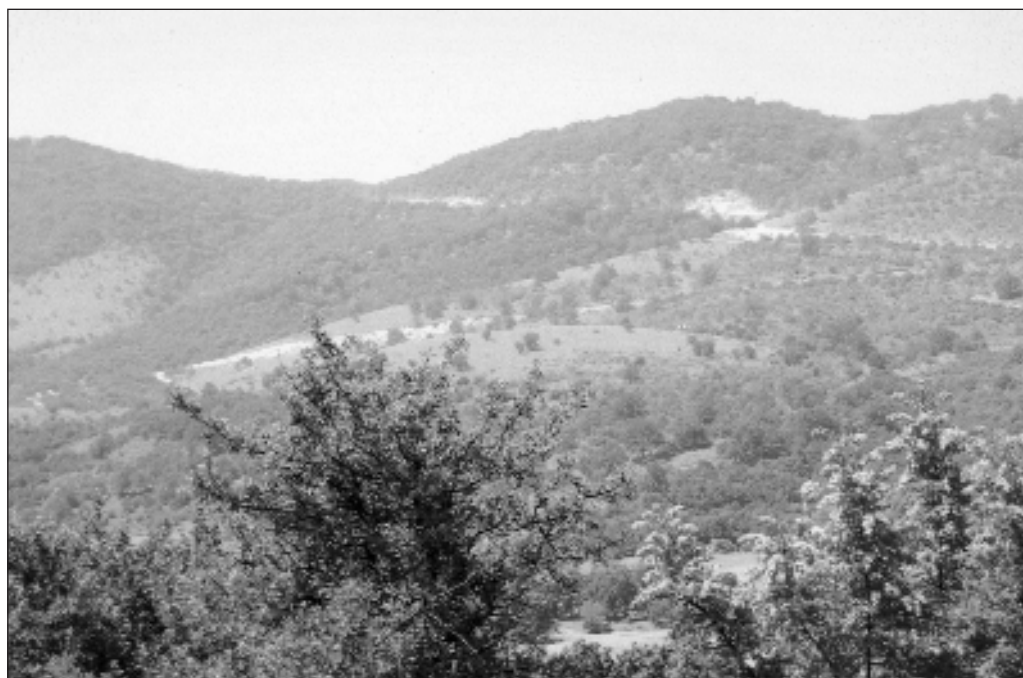
Απέναντι από το χωράφι μας είναι η Παλιουργιά και την εποχή εκείνη ήταν εκεί αρκετοί κτηνοτρόφοι: Χούγλας Θ., Γιαννέλης Μ., Γιαννέλης Χ., Αναγνώστης Θ., Αναστασέλος Ν., Ανδρέου Νικόλαος, Ντόβας Γ., Γιωργιάννος κ.ά. Όταν είδαν ότι ήταν έξω ακόμη τα σκεπάσματα άρχισαν να φωνάζουν: «Ωρέ Σταυρο-Κολιόδό! Ξύπνα ωρέ και μάστα γρήγορα μέσα, θα μας πάρεις όλους στο λαιμό σου!!!» Και είχαν δίκιο, γιατί τα σκεπάσματα δεν ήταν σαν τα σημερινά. Υπήρχαν χασιές, χεράμια, καρामελωτές, μαντανιές, όλα πολύχρωμα. Άρον-άρων σηκωθήκαμε, μάζεψαν οι μεγάλοι τα σκεπάσματα και αμέσως μπήκαμε στο καταφύγιο.

Αυτή η κατάσταση κράτησε περίπου δυο εβδομάδες. Ο πατέρας τη μέρα πήγαινε για ψάρεμα στο ποτάμι –τον «Κουραδήλα»–, που είναι κοντά, περίπου 100 μέτρα από το χωράφι μας. Την παλιότερη εποχή, το ποτάμι αυτό πήγαζε από τον Άμπ(ου)λα, είχε νερά πολλά και πολλά ψάρια, χασκόνια. Το ψάρεμα το έκανε με τρεις τρόπους, με δίχτυα, με αγκίστρια και με καμάκι. Πάντα έφερνε κάποια ψάρια και η μάνα τα καθάριζε, τα χαράκωνε και τους έβαζε αλάτι. Βλέπετε, ψυγεία δεν υπήρχαν εκείνη την εποχή και πιο πολύ στην ύπαιθρο. Το χωράφι μας είχε μια μεγάλη αγλαδιά και από κάτω από τα κλαδιά της η μεγάλη μου αδελφή, η Μαρία, άναβε φωτιά και τα τηγάνιζε. Στην αγλαδιά γινόταν και το βράσιμο του φαγητού και το πρωινό γάλα, που πρωί-πρωί η μάνα άρμεγε τη γίδα που την είχαμε πάρει μαζί μας, και το έδινε στον μικρό Γιώργο, τον αδερφό μου. Μετά από κάμποσες μέρες επιστρέψαμε στο χωριό, στο σπίτι. Πλησίαζε η κατάρρευση. Πρέπει να ήταν αρχές Απρίλη. Ο πατέρας μου δούλευε συνεταιριστικά με τον Βασίλη-Κωνσταντίνο Τζιάκο από το χωριό μας. Κάνανε αρκετά σπίτια στο χωριό και στα γύρω χωριά, ένα από τα μεγαλύτερα έργα του και η κατασκευή της στέγης του Α΄ δημοτικού σχολείου που είχε πάρει σε δημοπρασία το 1936. Ο Βασίλης Τζιάκος είχε βρεθεί στη Φιλιπιάδα για δική του δουλειά. Στη Φιλιπιάδα είδε συγκεντρωμένα στρατιωτικά άλογα, έμαθε ότι θα τα μοίραζαν τα περισσότερα στους δικαιούχους που τα είχαν επιταγμένα, και αυτά που ήταν χωρίς νοικοκυραίους, τα αιχμάλωτα, τα δίναν σε όποιον ζητούσε άλογο. Την άλλη μέρα, πρωί, ο πατέρας μου μαζί με τον Βασίλη Τζιάκο πήγαν στη Φιλιπιάδα. Εκεί ήταν δυο διμοιρίες Στρατού. Ένας αξιωματικός, που έκανε τη μισθοδοσία στους στρατιώτες, έλεγε σε κάθε στρατιώτη: «Κρατήστε τον οπλισμό σας, θα σας χρειασθεί ξανά η πατρίδα!» Όταν τελείωσαν οι δικαιούχοι και πήραν τα άλογά τους, ήρθε και η σειρά του πατέρα μου και του Βασίλη Τζιάκου. Ο ήλιος είχε βασιλέψει. Τους ρώτησε ο αξιωματικός από ποιο μέρος είστε, του απάντησαν από το Θεσπρωτικό. «Διαλέξτε ποιο σας αρέσει και μη φεύγετε, σας θέλω». Ο πατέρας μου διάλεξε από αυτά που είχαν απομείνει και συγκεκριμένα μια μούλα πολύ ψηλή. Ο δε Βασίλης Τζιάκος ένα μικρότερο χαμηλό. Όταν τελείωσε τη μισθοδοσία ο αξιωματικός ετοιμάστηκε και λέει στον πατέρα μου αν ξέρει το δρόμο για τον Ωρωπό. Του απάντησε: «Ναι, ξέρω». Ο αξιωματικός λεγόταν Αλέξανδρος (Αλέκος) Ράπτης. Ξεκίνησαν από τη Φιλιπιάδα. Ο αξιωματικός είχε φορτωμένα δύο μουλάρια, το ένα είχε δύο μπαούλα και το άλλο φόρτωμα τυλιγμένο με μουσαμά. «Πάρε εσύ», λέει στον Βασίλη Τζιάκο, «τα δυο τα δικά σας να τα τραβάς, και εσύ», λέει στον πατέρα μου, «τράβηξε τα δικά μου». Όταν φτάσανε στη Μαυρή και ακριβώς εκεί που χώριζε ο δρόμος για το Κομμένο, λέει στον πατέρα μου: «Εμείς πάμε μαζί, ο φίλος σου να πάει μόνος του». Είχε πια νυχτώσει. Βαδίζανε με προφύλαξη. Ο αξιωματικός είχε στα χέρια του το υπηρεσιακό του περίστροφο και σε κάθε ασυνήθιστο θόρυβο προέτεινε «επί σκοπόν». Αυτές οι φορές ήταν πάρα πολλές, αφού τη νύχτα στους κάμπους και στα δάση κυκλοφορούσαν πολλά και διάφορα ζώα, άγρια, κάνοντας ασυνήθιστο θόρυβο. Καθώς θυμόταν ο πατέρας μου, του έλεγε: «Θέλω να μη βαδίζουμε κοντά σε δρόμο. Θέλω συνέχεια σε δάσος». Σε κάνα-δυο σημεία διασταυρώθηκαν με αγροτικούς δρόμους. Αρχισε να δυσανα-

σχετεί. Πρώτα περνούσε ο πατέρας μου και ύστερα ο Αξιωματικός με «άλματα μάχης» (!!!), ζικ-ζακ και το πιστόλι έτοιμο! Κάποια στιγμή, γύρω στις 12 το βράδυ, φτάσανε στην Τύρια της Κρανιάς. Εκείνη την εποχή, η Τύρια δεν είχε σπίτια, ούτε καλύβες. Οι καλύβες και τα γρέκια ήταν ψηλότερα στα βουνά. Όμως ο Αξιωματικός βλέποντας ότι έμπαινε σε άλλο έδαφος άρχισε να τον απειλεί: «Γιατί μ' έφερες από δώ;» Τέλος με χίλιες δυο προφυλάξεις πέρασαν το δρόμο της Τύριας.

ΑΠΕΙΛΕΙΤΑΙ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ

Περνώντας λοιπόν το δημόσιο δρόμο της Τύριας, παίρνουν την άκρη του βουνού, κοντά προς την Παναγιά της Τύριας. Εντολή του Αξιωματικού: «Οπωσδήποτε πρέπει να φτάσουμε απόψε στον Ωρωπό! Και δεν θέλω να με ξαναφέρεις σε ξέφωτο και δημόσιο δρόμο. Θα με πας όλο δάσος!» Ο πατέρας μου διάλεξε για καλύτερη προφύλαξη να πάνε από το δάσος του Καργιανού. Πώς όμως, αφού ούτε μονοπάτι, ούτε δρόμος υπήρχε, αλλά, κι αν υπήρχε, χωρίς κανένα φανάρι ή φακό, πώς να προχωρούσαν σε τέτοιο δύσβατο μέρος με πυκνή βλάστηση και πελώρια δέντρα! Προχωρώντας πάντα με προφυλάξεις κάποια στιγμή βρέθηκαν σε αδιέξοδο. Δεν μπορούσαν να προχωρήσουν ούτε μέτρο. Δίνει εντολή ο Αξιωματικός στον πατέρα μου: «Δέσε τα καπίστρια στα σαμάρια! Αφησε μόνα τα μουλάρια, να βρουν το δρόμο τους». Είναι αλήθεια, ότι τα ζώα διαλέγουν το δρόμο μόνα τους, στην προκειμένη περίπτωση είχαν εγκλωβιστεί. Περίπου τρεις ώρες έρχονταν γύρω στο ίδιο μέρος και άκρη δεν βρίσκανε, πέσανε σε

Ο Βαλαωρίτης και ο Καργιανός. Το δρομολόγιο αυτό έκανε τη νύχτα 20-21 Απριλίου 1941 ο πατέρας μου με τα δύο μουλάρια και τον Αξιωματικό. Πώς ήταν δυνατό να μην περιπλανηθούν και να μη χάσουν το δρόμο μέσα σε τέτοια ρουμάνια;

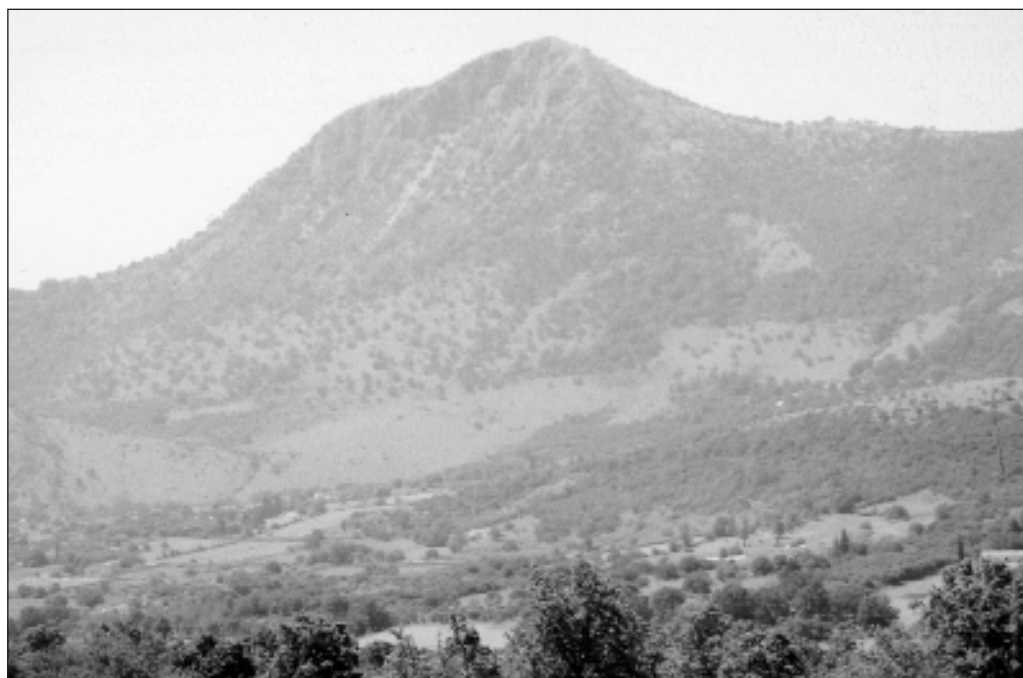
σαδιές. Από την πολλή τη φασαρία τους αντιλήφθηκαν τα σκυλιά. (Όπως είδαν ύστερα, μετά εκεί κοντά ήταν το γρέκι του Διονύση Κιτσαντά, απ' την Κρασιά.)

Τα πράγματα τώρα είχαν δυσκολέψει πάρα πολύ. Ο αξιωματικός συνεχώς απειλούσε τον πατέρα μου: «Πού με έφερες! Δε σου είπα δεν πρέπει να μας δει κανείς και συ με έφερες κοντά σε γρέκια και σε σκυλιά!» Ο πατέρας μου δεν θυμήθηκε πως τον Απρίλη μήνα οι τσοπαναράιοι ανεβαίνουν στα βουνά, αλλάζοντας γρέκι. Ήταν αρχές Απρίλη και δεν υπολόγισε ότι θα βρει εκεί τέτοιο εμπόδιο. Τα πράγματα τώρα αλλάζουν, δυσκολεύουν πολύ, περισσότερο κάτω από την απειλή του περιστρόφου. Ακούγοντας τα σκυλιά το θόρυβο που κάναν τα μουλάρια, γλιστρώντας στις πέτρες, όρμησαν προς τα κάτω. Η απόσταση από τα καλύβια ήταν περί τα 150 μέτρα. Ο Διονύσης με τα παιδιά του –είχε παιδιά μεγάλα– νόμισαν ότι ήρθαν κλέφτες να κλέψουν τα ζώα ή κανέναν λύκος. Πήραν κάτι παλαιά όπλα που είχαν (Μάνλιχερ και γκράδες) και κατηφόρισαν ακροβολισμένοι σε θέση μάχης!

Στο μεταξύ ο πατέρας μου ακούγοντας τα σκυλιά και τις φωνές κατάλαβε ότι είχαν βρεθεί κοντά στα γρέκια του Διονύση Κιτσαντά. Λέει στον Αξιωματικό: «Πρέπει να φωνάξω! Είναι πολύ γνωστός μου. Αυτός θα μπορέσει να μας βγάλει από το αδιέξοδο που είμαστε». Ο Αξιωματικός με κρύα καρδιά συμφώνησε. Ο πατέρας μου ήταν πολύ γνωστός στη γύρω περιοχή, πόσο μάλλον στο χωριό του πατέρα του, την Κρασιά! Αρχισε λοιπόν να φωνάζει: «Διονύση εγώ είμαι ο Σταυρο-Κολιός, ο μαραγκός από τα Λέλοβα!» Ο Διονύσης παραξευήτηκε: «Τι να ζητάει ο Σταύρος τέτοια ώρα;» Θα ήταν περασμένα μεσάνυχτα, τρεις περίπου η ώρα, και πού; Στον Καργιανό! «Δεν μπορεί κάτι θα του συμβαίνει». Παίρνει μαζί του ένα παιδί και με τα όπλα προτεταμένα, για κάθε ενδεχόμενο, με προφυλάξεις, κάποια στιγμή έφτασε. Αντίκρισε δυο μουλάρια του Στρατού φορτωμένα και έναν Αξιωματικό με πιστόλι στο χέρι. «Σταύροοο, τι σου συμβαίνει;» «Μη φοβάσαι Διονύση, δεν είναι τίποτε, το δρόμο έχασα και δεν μπορώ να βγω. Πρέπει να πάμε ως τα ξημερώματα στον Ωρωπό, στον “Παλιορόφορο”». «Σε καμιά περίπτωση δεν μπορείτε να βγείτε τέτοια ώρα. Και να σας δείξω από πού θα πάτε, πάλι θα χαθείτε. Ούτε εγώ, αλλά ούτε τα παιδιά μου μπορούν τέτοια ώρα! Πάμε στο γρέκι μου μέχρι να χαράξει λίγο η μέρα και σας δίνω το μεγάλο μου παιδί να σας βγάλει αγνάντια στον Παλιορόφορο». Τελικά ο Λοχαγός πείστηκε πως έπρεπε να μείνουν για λίγες ώρες στο γρέκι και τα χαράματα να ξεκινήσουν για τον Παλιορόφορο.

Ανέβηκαν στο γρέκι και μπήκαν στην καλύβα. «Παιδιά», λέει ο Διονύσης, «τηγανίστε μερικά αυγά με μπόλικο τυρί να φάνε οι ξένοι». Πράγματι τα παιδιά πρόθυμα στην προσταγή του πατέρα άρχισαν. Άναψαν φωτιά και σε λίγο είχαν έτοιμο το πρόχειρο, αλλά πολύ καλό φαγητό, αφού είχαν να φάνε από το μεσημέρι, και μετά από τόση ταλαιπωρία! Τα μουλάρια τα είχαν δέσει μέσα στον περίβολο της στρούγκας. Λέει ο Λοχαγός: «Τώρα που φάγαμε, να ξεκινήσουμε». «Αδύνατο να πάμε ούτε 50 μέτρα», απαντά ο Διονύσης, «ξαπλώστε λίγο και μετά από καμιά ώρα ξεκινάμε». «Ρίξτε λίγο ξερό χορτάρι στα μουλάρια, και κάποιος να τα προσέχει», λέει ο Αξιωματικός. «Μη φοβάσαι τίποτα», λέει ο Διονύσης, «θα τα προσέχουν τα παιδιά, θα είναι έξω». Σ' αυτό συμφώνησε και ο πατέρας μου.

Μετά από λίγο, και αφού ξάπλωσαν, από την τρομερή κούραση τους πήρε και τους δύο ο ύπνος, και ύπνος βαρύς. Ο Αξιωματικός είχε βάλει το χέρι του για μαξιλάρι και με αυτό κρατούσε το πιστόλι. Τα παιδιά που ήταν έξω τα έτρωγε η περιέργεια: «Τι ακριβώς έχουν φορτωμένα τα μουλάρια, και έπρεπε να πάνε όλη τη νύχτα στον Παλιорόφορο;» Πλησίασαν το ένα μουλάρι και ξεσκεπάσαν το ένα φόρτωμα. Τι να δουν; Το ένα φορτίο ήταν όπλα καινούργια του Ελληνικού Στρατού. Πήραν και κλέψαν τέσσερα πέντε. Το άλλο μουλάρι είχε φορτωμένα δυο μπαούλα. Τα παιδιά ξύπνησαν τον πατέρα τους, τον Διονύση, και του είπαν τι ακριβώς είχαν τα δυο φορτωμένα μουλάρια. Τα παιδιά λένε στον πατέρα τους: «Να τους σκοτώσουμε και να τα πάρουμε όλα εμείς». Ο Διονύσης επέμενε όχι, λέγοντας: «Είναι και ο Σταύρος, ο Σταύρος είναι δικός μας». «Τότε να σκοτώσουμε το Λοχαγό». «Όχι, από εκεί που ξεκίνησαν ξέρουν με ποιον ήταν και ποιος τον έφτασε μέχρι εδώ». Τα παιδιά είχαν πειστώσει και τελικά σεβάστηκαν τη γνώμη του πατέρα τους. Ο μικρότερος από τα παιδιά είδε που κράταγε το πιστόλι ο Λοχαγός και με ελαφριά χέρια του πήρε το πιστόλι και το περιεργαζόταν. Ο πατέρας μου λαγοκοιμόταν και έκανε τη σκέψη: «Τι πήγαμε να πάθουμε χθες βράδυ, παραλίγο και θα ήμασταν νεκροί!» Εκεί που συλλογιζόταν όλα αυτά, ακούει το Λοχαγό να φωνάζει με μια βροντερή φωνή: «Το πιστόλι μου! Ποιος πήρε το πιστόλι μου!» Στις φωνές του λοχαγού ο πατέρας μου πετάχτηκε όρθιος. Και είδε το Λοχαγό να ουρλιάζει: «Το πιστόλι μου!» Αμέσως μπήκε στην καλύβα ο Διονύσης με το πιστόλι στα χέρια και λέει στο λοχαγό: «Συγγνώμη, το πήραν τα παιδιά, την ώρα που σου έπε-

Η μεγαλύτερη κορυφή είναι ο Ράντος, που εκεί είχαν το παρατηρητήριο οι Γερμανοί. Κάτω σήμερα απλώνεται η Τύρια. Δεξιά είναι ο Βαλαωρίτης. Στο Ράντο υπήρχαν και πολυβολεία και σώζονται έως σήμερα.

σε απ' το χέρι, όταν σε πήρε ο ύπνος». Ο Λοχαγός το κοίταξε μήπως του λείπουν σφαίρες, το έβαλε στη θήκη του και φώναξε τα παιδιά: «Πώς το πήρατε; Για ποιο σκοπό;» Τα παιδιά απάντησαν ότι δεν είχαμε ξαναδεί τέτοιο άλλη φορά. Όμως ο σκοπός τους ήταν να τους δολοφονήσουν και τους δυο στον ύπνο, αλλά σεβάστηκαν τη συμβουλή του γέρου Διονύση και δεν έγινε το κακό. Έβρασαν λίγο γάλα τρίψαν και ψωμί από καλαμποκίσιο αλεύρι («μπομποτά») και φάγαν όλοι καλά. Σε λίγο έπρεπε να φύγουν για τον προορισμό τους. Ετοιμάστηκαν και βγήκαν έξω. Ο Διονύσης συμβούλεψε το μεγάλο του παιδί που θα ήταν ο οδηγός από ποιο μέρος ακριβώς θα πάει για να βγουν αγνάντια στον Παλιορόφορο. Ο Λοχαγός λέει στον πατέρα μου: «Λύσε τα μουλάρια να φύγουμε». Πράγματι, έλυσε τα μουλάρια και είδε ότι ο μουσαμάς από το ένα φόρτωμα ήταν λυμένος, όμως δεν είπε τίποτα. Φτάνοντας κοντά στον Αξιοματικό, αυτός παρατήρησε ότι το ένα φόρτωμα είχε ξετυλιχθεί, άρχισε να απειλεί με το περιστροφικό στο χέρι και να ρωτάει «ποιος το έκανε αυτό». Δε μίλησε κανείς. Σήκωσε ο ίδιος το μουσαμά και μέτρησε, του λείπανε πέντε καινούργια όπλα. «Ποιος τα πήρε;» Πετάχτηκαν τα παιδιά και του λένε: «Εμείς κύριε Λοχαγέ». «Αυτά έχουν ιερό σκοπό, φέρτε τα να τα ξαναφορτώσουμε». Πράγματι, φέραν τα πέντε όπλα. Όμως τα παιδιά τον παρακάλεσαν: «Δώσ' μας δύο τουλάχιστον κύριε Λοχαγέ, και σε μας ιερό σκοπό θα έχουν». Τους έκανε το χατίρι, τους τα έδωσε, δέσαν το μουσαμά-αδιάβροχο και πριν καλά φέξει ξεκίνησαν το δύσκολο δρόμο. Από το γρέκι περίπου περπάτησαν 500 μέτρα και κάνανε μια ώρα. Και όσο η ημέρα φώτιζε όλο και καλύτερα βιάδιζαν χωρίς εμπόδια. Βαδίζοντας για λίγο ακόμα αντίκρισαν τα απέναντι χωριά και τον Παλιορόφορο. Ανακούφιση αισθάνθηκαν όλοι τους. Σταμάτησε για λίγο ο Λοχαγός κι ευχαρίστησε το παιδί, γιατί τους έφερε από καλό μονοπάτι σύμφωνα με την οδηγία του πατέρα του και δεν είχαν καμία ταλαιπωρία και του λέει: «Τώρα μπορείς να γυρίσεις και δώσε και τις ευχαριστίες μου στον πατέρα σου και στον άλλο σου αδερφό».

ΠΡΟΧΩΡΑΜΕ ΓΙΑ ΠΑΛΙΟΡΟΦΟΡΟ

Από εδώ το μέρος πια είναι γνώριμο και για το Λοχαγό και για τον πατέρα μου και δεν υπήρχε δυσκολία. Βιάδιζαν και κατηφορίζοντας σκόπευαν να πάνε κοντά στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου της Μουζιάκας και από εκεί μπαίναν πλέον σε φιλικό έδαφος, του Παλιορόφορου. Δημόσιος δρόμος δεν υπήρχε εκεί κοντά, παρά σε χιλιόμετρα και έτσι δεν υπήρχε κίνδυνος για κανένα φόβο. Τελικά μετά από ώρες φτάσανε στον Αϊ Νικόλα. «Εδώ θα κάνουμε μια στάση», λέει ο Λοχαγός. Καθίσανε κάνα τέταρτο της ώρας κοντά σε κάτι δέντρα που ήταν πυκνά για να κρύβονται και τα μουλάρια. Αφού ξεκουραστήκανε λίγο, ξεκινήσανε μέσα στο δάσος με προορισμό τον Παλιορόφορο. Η κούραση βαριά, η ταλαιπωρία μεγάλη, αλλά όλο και πλησιάζοντας τους έφευγε η κούραση. Και συνέχιζε ο μακαρίτης ο πατέρας μου τη διήγηση:

– Όταν βαδίσαμε καμιά μισή ώρα περίπου, φτάσαμε στο ποτάμι που πηγάζει απ' τις πηγές του Αβάσσου. Ήπιαν τα μουλάρια νερό που είχαν δυο μέρες να πιουν και ψάχνοντας βρήκαμε μέρος να περάσουμε αντίπερα. Τελικά σε διάστημα μιας ώρας θα τα ξεγυλούσαμε όλα γιατί θα είχαμε φτάσει. Έπρεπε να φτάσουμε τα ξημερώματα κατά τα

λεγόμενα του Λοχαγού Ράπτη. Είχε οπωσδήποτε κάθε λόγο να είναι εκεί. Φτάσαμε αργοπορημένοι κατά έξι ώρες τις 12. Αυτό το κατάλαβα όταν τελικά φτάσαμε στο χωριό και αντικρίζοντας το σπίτι του κατάλαβα πολλά. Στο σπίτι ήταν πολύ κόσμος μαζεμένοι και μας περίμεναν με ανυπομονησία. Φτάσαμε και οι χωρικοί αγκάλιαζαν και φιλούσαν τον Λοχαγό ζητωκραυγάζοντας: «Ζήτωωω - Ζήτωωω», χαιρέτησαν και εμένα και με ευχαρίστησαν που έκανα τόσο κόπο μαζί του. Αυτό έγινε για δέκα λεπτά της ώρας. Μετά φώναζε έναν-έναν με το όνομά του και τους μοίρασε τα όπλα. Τελειώνοντας το μοίρασμα του οπλισμού με ευχαρίστησε και μου είπε: «Δε σε χρειάζομαι άλλο, πήγαινε στο καλό σου. ΚΙ ΟΤΑΝ ΤΕΛΕΙΩΣΕΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΕΛΑ ΝΑ ΜΕ ΒΡΕΙΣ». Χαιρετηθήκαμε και χωρίσαμε. Τώρα πια δεν είχα τίποτα να φοβάμαι. Ακολούθησα τον ίδιο δρόμο του ερχομού που ήταν πια γνώριμος. Όπως επίσης γνώριμοι ήταν και οι δρόμοι των γύρω χωριών για μένα, γιατί ήμουν πλανόδιος μαραγκός. Βγαίνοντας στον Αϊ Νικόλα της Μουζιάκας, σημερινό Σφηνωτό, τραβάω για το Κάτω Κοτσανόπουλο και από εκεί ανεβαίνω για το Σκρεβένικο. Στη βρύση του Σκρεβένικου ήπια νερό κρύο και σε μιάμιση ώρα από εκεί έφτασα στην Κρασιά, στο καφενείο του Πάνου Βάσιου («Πανο-Φούστα»). Ήπια ένα καφέ, φούμαρε και δυο τσιγάρα και κατηφόρισε για τα Λέλοβα. Στο δρόμο σκέφτονταν πόσο τυχερός ήταν που το βράδυ στον Καριανό δεν σκοτώθηκε από τους δυο μικρούς που είχαν πάρει το πιστόλι. Και τη ζωή του τη χρωστά αποκλειστικά στον Διονύση Κιτσαντά γιατί τον θεώρησε δικό τους, Κρασιώτη. Και είναι πράγματι ο πατέρας μου μισο-Κρασιώτης. Έχει πρώτα ξαδέφρια και δεύτερα. Τον πατέρα του τον είχε κάνει γαμπρό ο παπα-Μάρκος από τα Λέλοβα. Με τις σκέψεις αυτές κατηφόρισε στην Κακή Ράχη, το σημερινό δασύλλιο, και έφτασε στο σπίτι μας. Χαρά όλο το σπίτι και πιο πολύ η μάνα μας, γιατί ο Βασίλης Τζιάκος ίσως δεν την ενημέρωσε σωστά και ανησυχούσε. Όταν έφαγε ο πατέρας, η μάνα μου άρχισε να τον ρωτάει γιατί δεν γύρισε το βράδυ. Μαθημένος να διηγείται γεγονότα, όπως για παράδειγμα για τον πόλεμο της Μικράς Ασίας και γενικά για τη στρατιωτική του ζωή, δε χρειάστηκε παρά δυο λεπτά της ώρας και άρχισε να εξιστορεί με κάθε λεπτομέρεια που ανατρίχιαζες ακούγοντας. Τα έλεγε κόμπο σε κόμπο, αραιά και καθαρά. Εγώ τότε ήμουν 5 ετών, άνοιγα τα μάτια μου και τέντωνα τα αυτιά μου. Όταν ο πατέρας τελείωσε τη διήγησή του, εγώ τα επαναλάμβανα και δυο και τρεις φορές και αυτό μου έγινε παιχνίδι, το να διηγούμαι, ήξερα την κάθε λεπτομέρεια.

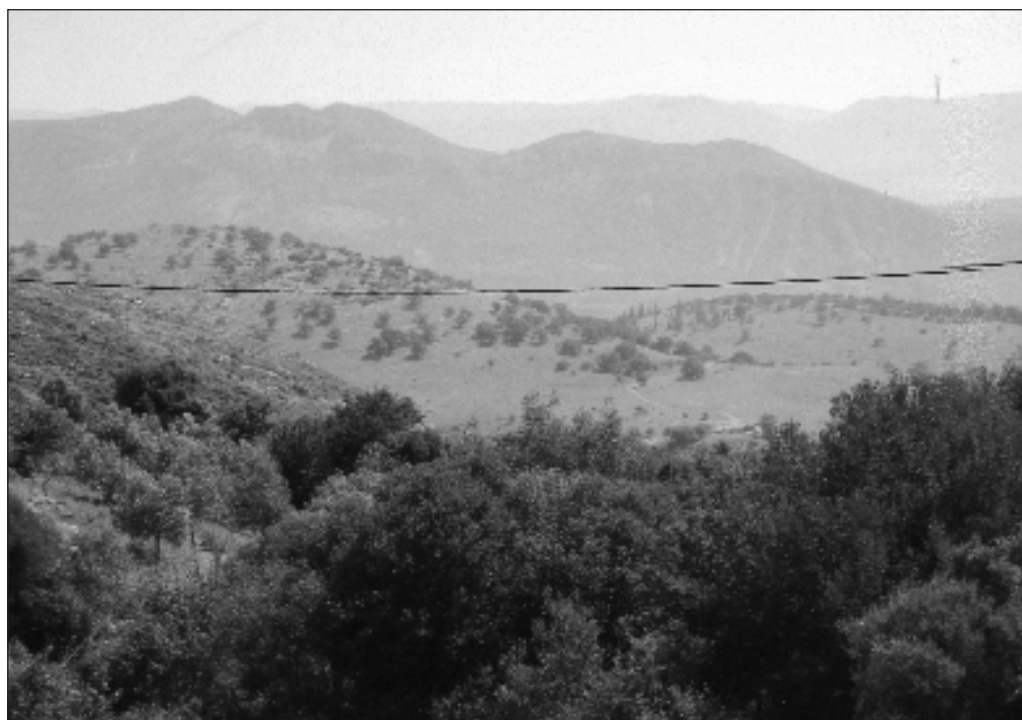
Η ΜΟΥΛΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ

Την άλλη μέρα το πρωί πήγε ο πατέρας μου στο Βασίλη Τζιάκο για να παραλάβει τη μούλα. Την είχε δεμένη μακριά από τη δική του και ο λόγος ήταν ότι στην προσπάθεια να τους ρίξει χορτάρι η μούλα μας τον κέρασε τρία ζευγάρια κλωτσιές. Πήγε να τη λύσει, άρχισε να κλωτσάει συνέχεια. Κάποια στιγμή σταμάτησε και άρχισε να την τραβάει από το καπίστρι και την έφερε στο σπίτι. Ήταν πολύ ψηλό ζώο, πάνω από 2 μέτρα. Είχε επάνω στη ράχη της και το σαμάρι το στρατιωτικό, με ειδικούς κρίκους και γάντζους. Τη μούλα την έδεσε ο πατέρας στον κορμό μιας μικρής σκαμνιάς που είχαμε στην άκρη της αυλής, στο νοτιοανατολικό μέρος. Στο πεζουλάκι που ήταν γύρω

από τον κορμό, σε στρογγυλό σχήμα, έριξε η μάνα μου λίγο ξερό χορτάρι. Ο πατέρας, αφού είδε ότι η μούλα ήταν ήσυχη και έτρωγε χορτάρι, σιγά-σιγά της έλυσε τη ζώστρα και κάποια στιγμή της κατέβασε το σαμάρι. Το σαμάρι αυτό δεν ήταν σαν τα συνηθισμένα τα δικά μας. Ήταν όλο με δέρμα εξωτερικά και εσωτερικά. Το έβαλε σε ένα άφτιαστο δωμάτιο για μερικές μέρες και μετά πήρε την απόφαση να το διαλύσει, καθώς είπε στη μάνα: «Εμάς δε μας χρειάζεται αυτό το σαμάρι, να βγάλω τα δέρματα και να δω μήπως μπορεί να φτιάξουμε σε κανένα παιδί κανένα ζευγάρι παπούτσια».

Στη γειτονιά μας εκείνο τον καιρό, όταν άρχισε ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος είχε εγκατασταθεί ένας στο σπιτάκι του Βαγγέλη Μητροκολιού, σήμερα Παναγιώτη Κόκαλη. Αυτός λοιπόν είχε έρθει με την οικογένειά του και είχε δύο παιδάκια μικρά. Είχε την ατυχία να είναι μουγκός, ήταν όμως τέλειος τσαγκάρης. Σε αυτόν πήγε τα δέρματα της σέλας ο πατέρας, τα είδε και του λέει με νοήματα: «Φέρε τα παιδιά να τους πάρω μέτρο». Σε τρεις μέρες τα είχε έτοιμα. Τα είχε φτιάσει χωρίς κορδόνια, πώς λέμε σήμερα σαν «γόβα». Για την εποχή εκείνη ήταν ό,τι καλύτερο για μας. Η σέλα μας πόδεσε και σόλιασε και του πατέρα τα παλιά του παπούτσια.

Σε διάστημα λιγότερο του μήνα ακουγόταν ότι οι Ιταλοί έρχονται. Ο πατέρας αγόρασε είκοσι οργιές τριχιά ριγανέλα, πήρε τη μούλα και τραβώντας την πήγε στο βουνό στο Κουλούρι του Αγίου Γεωργίου Κρανιας. Την έδεσε σε ένα δέντρο χαμηλά στον

Στο τέρμα του δρόμου κάτω είναι το εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου Κρανιας. Στα αριστερά είχε δέσει τη μούλα ο πατέρας μου. Δίπλα απ' τα πυκνά δέντρα είναι η τεχνητή στέρνα που ξεδιψάνε οι διαβάτες. Από αυτό το μέρος μας έκλεψαν τη μούλα και μας τη φέραν ξανά το 1942.

κορμό και χαλαρά για να κινείται η μούλα ελεύθερα. Είχε κανονίσει την τριχιά να φτάνει κοντά στη στέρνα. Ο Άγιος Γεώργιος είχε εκείνο τον καιρό στέρνα που διατηρείται και σήμερα. Το εκκλησάκι το υπηρετούσε κάποιος από την Κρανιά. Όταν έδεσε τη μούλα στο δέντρο είπε σε αυτόν που ήταν εκεί, αφού μάλιστα ήταν και γνωστός του: «Σε παρακαλώ όταν δεις τη μούλα να έρχεται κοντά στη στέρνα να της βγάξεις και να της δίνεις κανένα μπραγάτσι νερό». Στέρνα και εκκλησάκι είναι πολύ κοντά.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΙΤΑΛΟΙ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ ΜΑΣ - 22/4/41

Μετά από κάμποσο καιρό, νομίζω Απρίλης μήνας του 1941, ήρθαν οι πρώτοι Ιταλοί στρατιώτες στο χωριό μας. Στο σημερινό Νηπιαγωγείο ήταν το Παρθεναγωγείο και μετέπειτα Δημοτικό σχολείο. Εκεί ήρθαν οι πρώτοι Ιταλοί στρατιώτες. Ήταν το σώμα των Αλπινιστών. Οι στρατιώτες αυτοί είχαν περίπου 100 ποδήλατα με ρόδες από καουτσούκ για τις μετακινήσεις τους. Ήταν πολύ διαφορετικοί από τους άλλους στρατιώτες. Τα καπέλα τους αυτών ήταν στρογγυλά με γείσο σαν των αξιωματικών και επάνω είχαν κολλημένη από μια φούντα από φτερά κόκορα γυριστά και πολύχρωμα. Αυτούς τους ονόμαζαν «βυσαλέρηδες». Το σπίτι του Δημητρίου Ζορμπά το είχαν επιτάξει και εγκατέστησαν τη Στρατιωτική Αστυνομία, τη λεγόμενη Καραμπιναρία. Εκεί πήγαιναν οι κάτοικοι για να πάρουν κάποια άδεια ή αν είχαν κάποια διαφορά μεταξύ συχωριανών κ.λπ. Στη γειτονιά μας ήρθαν και στρατοπέδεψαν, στήνοντας σκηνές στο Αλώνι του Βασίλη Γκότζιου και σε όλο το οικόπεδο του Βαγγέλη Μητροκόστα («Πανο-Κόκαλη»). Δηλαδή όλο το οικόπεδο του Βασίλη Γκότζιου και του Βαγγέλη Μητροκόστα ήταν γεμάτο σκηνές, περίπου 100.

Κάθισαν αρκετό καιρό. Ήταν καλοκάγαθοι άνθρωποι, εμάς τα πιτσιρίκια μας φώναζαν και μας δίναν σοκολάτες, σταφίδες και καραμέλες. Κάθισαν περίπου 6 μήνες. Εμείς τα πιτσιρίκια είχαμε μάθει σχεδόν όλα τα ιταλικά, συνεννοούμαστε πολύ καλά. Μας φώναζαν: «Εεε, πίκολο, βιένι κουά – ε, μικρέ, έλα εδώ». Πηγαίναμε και μας δίνανε λεφτά. Μας ρώταγαν: «Κουάντο παγκάρε ένα μπουράτσι βίνο;» Δηλαδή πόσα λεπτά θέλει να αγοράσεις ένα παγούρι κρασί, και εμείς τους απαντούσαμε π.χ. ντιέτσι, που θα πει: 10 δραχμές χρειάζεται, μας δίναν και πηγαίναμε και αγοράζαμε. Πολλοί μας δίναν και καλό ρεγάλο. Θυμάμαι μια μέρα ήμαστε τέσσερα παιδιά και μας κούρεψε με την κουρευτική μηχανή ένας στρατιώτης. Ίσως να ήταν και κουρέας, πάντως μας κούρεψε με τη χειροκίνητη μηχανή που είχαν και οι δικοί μας κουρείς. Μια μέρα για να συνεννοηθούμε, αργήσαμε λίγο. Μας ζήτηγαν κότα γκλήνα. Ήταν η πρώτη φορά που ακούγαμε αυτή τη λέξη. Όπως ήμασταν πάντα η ίδια η παρέα, Αποστόλης, Νίκος, Λεωνίδας, Παύλος, τρέξαμε και πιάσαμε μια κότα και την πήγαμε εκεί, μας λένε: νο, νο, νο, δηλαδή όχι, όχι, όχι. Άρχισαν να μας κάνουν με νοήματα, καταλάβαμε ότι ζητούσαν χελώνα. Ψάξαμε και βρήκαμε, την πήγαμε. Τότε μας κάνουν το σχήμα, δείχνοντας ότι θέλουν μικρό –πίκολο– και βάζει κάποιος το χέρι μπροστά στη λουρίδα της αγκράφας («ζάβας»), δηλαδή ήθελαν μικρά χελωνάκια για να τα φτιάξουν αγκράφες στη ζώνη τους. Μετά από λίγες μέρες κατορθώσαμε και βρήκαμε ένα και το πήγαμε, δεν είδαμε πώς και τι το έκαναν.

ΤΟ ΚΛΕΨΙΜΟ ΤΗΣ ΜΟΥΛΑΣ

Η πείνα θέριζε ολόκληρη την Ελλάδα απ' άκρη σε άκρη. Δεν παρέλειψε και τη δική μας περιοχή. Ο πατέρας μου εκείνη την εποχή δούλευε στο χωριό Πέτρα. Ήξερε πολύ καλά την τέχνη του μαραγκού. Ερχόταν στο σπίτι κάθε 15 μέρες. Καθόταν τρεις τέσσερις μέρες και ξαναπήγαινε για δουλειά. Είχε φτάσει καλοκαίρι πλέον. Λέει μια μέρα ο πατέρας μου στο μεγάλο μου τον αδερφό Χρήστο: «Πήγαινε με τη Μάχη να δείτε τη μούλα και να την ποτίσετε. Εκείνον τον καιρό το σπίτι μας ήταν σαν ένα σημερινό καφενείο. Ανεβοκατέβαιναν πολλοί Κρασιώτες και πάνω από το σπίτι μας ήταν τα πρώτα ακουμπιστήρια, ξεκουράζονταν οι φορτωμένοι και φώναζαν: «Θεια-Σταύραινα δώσ' μας, σε παρακαλώ, λίγο νερό». Ξεδίψαγαν και αφού ξεκουράζονταν ξεκίναγαν για την Κρασιά. Ο Χρήστος και η Μάχη είχαν ξεκινήσει για τον Άγιο Γεώργιο της Κρασιάς για να δουν και να ποτίσουν τη μούλα. Στο δρόμο που συναντούσαν Κρασιώτες ρωτούσαν για τη μούλα σαν κάτι να τους έτρωγε. «Μην είδατε τη μούλα μας, είναι καλά»; «Προχτές την είχαμε δει, σήμερα δεν ήταν εκεί που τη βλέπαμε. Ίσως και να ήταν ξαπλωμένη, πάντως δεν την είδαμε». Κάποια στιγμή ανέβηκαν και τ' αδέρφια μου, ψάξαν. Η μούλα δεν ήταν εκεί. Μαζί με τη μούλα έλειπε και η ριγανέλα η τριχιά. Αφού κάθισαν λίγο για να ξεκουραστούν, ήπιαν και νερό απ' τη στέρνα, γύρισαν στο σπίτι. Ο πατέρας έλειπε, ήταν στα καφενεία. Ήταν μόνο η μάνα μου με τη μεγάλη μου αδερφή Μαρία. Της είπαν για τη μούλα που έλειπε και δεν ανησύχησε. Ίσως να έκοψε την τριχιά και απομακρύνθηκε, σκέφτηκε. Όταν το μεσημεράκι ήρθε ο πατέρας του είπε η μάνα ότι τα παιδιά δεν τη βρήκαν τη μούλα και έλειπε μαζί και η τριχιά. «Μας την κλέψαν, γυναίκα», είπε, «οι Κρασιώτες». Είναι αλήθεια ότι εκείνη την εποχή οι Κρασιώτες ήταν ο φόβος και ο τρόμος. Για να σας δώσω να καταλάβετε τη φοβερή ανέχεια, ήρθε ένας Κρασιώτης στον πρώτο του ξάδερφο στα Λέλοβα και του λέει: «Ξάδερφε να μου δώσεις λίγο αλεύρι, μου πεθαίνουν τα παιδιά από την πείνα». «Ξάδερφε δεν έχω. Σε παρακαλώ, ξάδερφε, δεν έχω». Πικραμένος ο ξάδερφος έφυγε, κάθισε πιο πάνω στο βουνό μέχρι που νύχτωσε καλά και μόνος του πήγε στο καλύβι που είχε την αγελάδα ο ξάδερφος και του την πήρε. Τον γνώρισε ο ξάδερφος. «Βρε ξάδελφε, τη γελάδα τη δική μου θα πάρεις!» «Πεινάνε τα παιδιά μου, ξάδερφε», του απάντησε ο Κρασιώτης ξάδερφος. Την πήγε στην Κρασιά και την έσφαξε και φάγαν τα παιδιά του. Αυτό έγινε στη γειτονιά μου, στου Ντούλα Κολιο-Δήμου. Ο δε Κρασιώτης μας το διηγήθηκε ο ίδιος όταν δουλεύαμε με τον αδερφό μου και τον πατέρα μου στο σπίτι του στην Κρασιά. Τον λέγανε Κιτσούλη Πάκο: Καλός άνθρωπος, αλλά πείναγε! Έκανα αυτή την παρένθεση για να δείξω τη μεγάλη ανέχεια που είχε τότε ο κόσμος.

Η καταγωγή του παππού μου ήταν από την Κρασιά. Τον παππού μου τον είχε πάρει ψυχοπαίδι ο παπα-Μάρκος. Ο πατέρας μου λοιπόν είχε στην Κρασιά πρώτα ξαδέρφια και ξαδέρφες. Ο αρχηγός της κλεισιάς ήταν ο πρώτος ξάδερφος του πατέρα μου. Λεγόταν Νακο-Κατσαρός. Ανέβηκε λοιπόν στην Κρασιά ο πατέρας μου και πήγε στον ξάδερφο: «Νάκο, μου κλέψαν τη μούλα απ' τον Αϊ Γιώργη!» «Το ξέρω ξάδερφε». «Θέλω οπωσδήποτε τη μούλα μου». «Ξάδερφε η μούλα έπιασε καλή τιμή, πουλήθηκε, αυτό δε γίνεται. Θα σου φέρουμε άλλη μούλα. Μούλα για μούλα. Σου λέω ξάδερφε ότι θα

φέρουμε άλλη μούλα». «Άκουσε εδώ», του λέει ο πατέρας μου, «ήξερες ότι η μούλα ήταν δικιά μου και την κλέψατε. Κοίταξε, εγώ φεύγω και θα ξανάρθω, φρόντισε η μούλα να είναι εδώ, σε ενάντια περίπτωση θα παραπονεθώ στην Καραμπιναρία». «Ξάδερφε, η μούλα πουλήθηκε στο Τουρκοπάλουκο 900 οκάδες στάρι και 50 οκάδες ρύζι (τσαλτίκι)». Κατέβηκε ο πατέρας στα Λέλοβα και μετά από 5-6 μέρες ανέβηκε στην Κρασιά. Ο Νακο-Κατσαρός, όταν έφυγε ο πατέρας μου, ειδοποίησε την παρέα του και τους είπε ότι πρέπει με κάθε θυσία να φέρουνε τη μούλα του Σταύρου. Φύγαν και ξημέρωσαν στην Κρασιά, ήρθαν με τη μούλα. Του την κλέψανε του ανθρώπου. Όταν ήρθε στην Κρασιά, την κρύβανε στο λάκκο του Λάρη, της «Γκούρας» τέσσερις μέρες. Η παρέα ήθελε να τον ρίξει, τρεις από την παρέα δεν θέλαν να τη δώσουν: «Να την ξαναπουλήσουμε, τι θα μας κάνει;» Ο Κατσαρός τους είπε: «Ειδοποίησα τον Σταύρο και θα έρθει σήμερα να την πάρει». Από δικές του έρευνες ο πατέρας μου κατάφερε και έμαθε αυτούς που είχαν κλέψει τη μούλα. Ήταν δυο αδέρφια και άλλοι τρεις, πέντε όλοι μαζί. Όταν ο πατέρας έφτασε στην Κρασιά με την ειδοποίηση του Κατσαρού, πήγε στο καφενείο του Πανο-Βάσιου («Πανο-Φούστα»). «Πάνο, στείλε και φώναξε τον Φ... και φτιάξε τρεις καφέδες». Όταν ήρθε ο κλέφτης της μούλας, γιατί αυτός ήταν μεταξύ των πρώτων, ο πατέρας τον χαιρέτησε: «Φέρε, Πάνο, και τον καφέ του Φ...». «Καφέ θέλω εγώ μπαρμπα-Σταύρο; Δηλητήριο να μου δώσεις καλύτερα». Ο Φ... έδειξε μεταμέλεια, μετάνιωσε: «Δεν έπρεπε να το κάνουμε εμείς αυτό σε σένα». Ήπιαν τον καφέ και πήγαν οι δυο μαζί στην παρέα που τη φύλαγε. Την είχαν στο σπίτι του Κορνέκα («Κώτση»), κάτω προς το λάκκο της Χούνης. Ο ένας κράταγε το πιστόλι στο χέρι. Τους λέει ο Φ... : «Πρέπει να δώσουμε τη μούλα στον μπαρμπα-Σταύρο». «Γιατί, λέει αυτός που κρατούσε το πιστόλι, δική του είναι; Τη γνωρίζει;» Του λέει ο πατέρας: «Αυτή η τριχιά είναι αυτή που ήταν δεμένη. Κόψτε τον κόμπο και χτύπα τη μούλα να φύγει. Είμαι σίγουρος θα πάει εκεί που έτρωγε και έπινε νερό». Τέλος πείστηκαν και οι υπόλοιποι πως ήταν του πατέρα μου. Τους λέει ο Φ... : «Τα πολλά τα λόγια είναι φτώχια, δώστε την τριχιά στον μπαρμπα-Σταύρο και άλλη φορά να προσέχουμε. Όχι να παίρνουμε ό,τι βρίσκουμε μπροστά μας». Ο πατέρας πήρε τη μούλα και την πήγε στο ίδιο μέρος που ήταν δεμένη, την ξανάδεσε και πήγε στον Καλόγερο του Αϊ Γιώργη και του άφησε κάποια χρήματα λέγοντας: «Όποτε μπορείς, τράβα κανένα μπραγάτσι νερό και δώσ' της!»

Η ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΚΛΕΨΙΑΣ

Είχαν περάσει 13 χρόνια και εργαζόμαστε στην Κρασιά με τη στέγαση, γιατί, για όσους δεν ξέρουν, την Κρασιά την είχαν κάνει οι Γερμανοί. Ήρθε και ο Φ... και λέει: «Μπαρμπα-Σταύρο, θέλω να μου φτιάσεις το σπίτι». Πράγματι πήγαμε και του κάναμε τη στέγη, κουφώματα, διαιρέσεις, σοβατίσματα, κάναμε αρκετό καιρό στο σπίτι του. Ήταν ένας πολύ καλός νοικοκύρης. Κάποιο μεσημέρι λέει: «Μπαρμπα-Σταύρο, δεν ήξερα για τη μούλα ότι ήταν δική σου». «Βρε, του λέει ο πατέρας, τι λες μπροστά στα παιδιά, πέρασαν 13 χρόνια και δεν ξέρουν τίποτε για κανένα σας». «Εγώ αισθάνομαι την ανάγκη να τα πω να ξαλαφρώσω». Η μεταμέλειά του ήταν τέτοια που ζήτησε να στεφανώσει τον αδερφό μου και να βαφτίσει και το πρώτο του παιδί.

ΕΝΑ ΤΡΑΓΙΚΟ ΓΕΓΟΝΟΣ

Όπως γνωρίζουν οι παλιότεροι, στο χωριό μας λειτουργούσε η Ιταλική Αστυνομία, η λεγόμενη Καραμπιναρία. Στη γειτονιά μας ήταν ένας φιλήσυχος άνθρωπος. Είχε παντρευτεί και ζούσε με τη γυναίκα του, είχαν και ένα παιδί, τον Χρήστο. Είχε ηλικία τεσσάρων χρόνων. Ο γείτονας αυτός ήταν ανάπηρος, κούτσαινε από το ένα πόδι, ήταν όμως καλός τσαγκάρης. Με την Κατοχή οι δουλειές ελαχιστοποιήθηκαν και σχεδόν οι περισσότεροι χωριανοί μας πήγαιναν να ξερογκιάσουν κάνα δυο στρέμματα χωράφι στη Μαυρή, γιατί η Μαυρή είχε νερό και μπορούσε το χωράφι να ποτιστεί και να κάνει περισσότερο καλαμπόκι. Έτσι λοιπόν και ο γείτονας μου ο Αριστείδης Μάτης, έτσι λεγόταν, πήγε και αυτός στη Μαυρή να περιποιηθεί το χωράφι του. Όταν ήρθε ο καιρός για να ποτίσουν τα καλαμπόκια, μάλωσε με τον γείτονα του χωραφιού ποιος πρώτος να ποτίσει, βλέπετε τότε δεν υπήρχε υδρονομείας. Ήταν εκεί και η γυναίκα του γείτονα και μάλωναν. Στον καβγά πάνω σήκωσε ο Αριστείδης την τσάπα που είχε στα χέρια του και με ορμή την χτύπησε θανάσιμα στο κεφάλι, έτσι ώστε έπεσε νεκρή. Ο άντρας της άτυχης γυναίκας πήγε στην Καραμπιναρία. Την ίδια μέρα το απόγευμα έφτασαν οι Καραμπινιέροι, περίπου πέντε άνδρες με τον επικεφαλής τους. Του φώναξαν να παραδοθεί. Ο Αριστείδης είχε ταμπουρωθεί στον κορμό μιας μεγάλης ιτιάς και δεν παραδινόταν. Μετά από πολλές προσπάθειες διατάζει ο επικεφαλής να πυροβολήσουν, άρχισε ένας πόλεμος μιας περίπου ώρας, ο γείτονας καλά ταμπουρωμένος σημάδευε και με το Μάνλιχερ, έριχνε στα ψαχνά. Αφού του εξαντλήθηκαν τα φυσίγγια του και μη μπορώντας να κάνει τίποτα άλλο, βλέπετε ήταν κουτσός και δεν μπόρεσε να το βάλει στα πόδια για να σωθεί, παραδόθηκε. Τον έφεραν στο χωριό, στην Καραμπιναρία και το πρωί δεν τον πήγαν στην ελληνική δικαιοσύνη να τον παραδώσουν, αλλά τον πήγαν στο Αγγίνιο. Εκεί τον πέρασαν από ιταλικό στρατοδικείο για αντίσταση κατά της Αρχής, τον καταδίκασαν σε θάνατο και εκτελέστηκε. Ήταν το πρώτο πολιτικό θύμα από τους Ιταλούς στο χωριό μας. Όταν οι Γερμανοί μάζεψαν όλους τους Ιταλούς και τους βάλαν σε ξεχωριστά στρατόπεδα στο χωριό μας είχαν μείνει τέσσερεις Ιταλοί στρατιώτες. Ένας Πέτρος, που τον είχε ο Κωστα-Παππάς (Παπαμιχαήλ) και του φύλαγε τα γελάδια (είχε μερικά μαλτέζικα), άλλον ένα είχε ο Στρατο-Γκότζιος, ο μυλωνάς (τον έλεγαν Ρομπέρτο), τον τρίτο τον είχε ο Γιαννη-Τζιάκος (τον λέγανε Τζιοβάνι) και τον τέταρτο ο Σπυρο-Καλδάνης (τον Φραντσέσκο), που τόσο δούλεψε στο σκάψιμο της στέρνας. Ήταν καλοί άνθρωποι και πολύ εργατικοί. Πήγανε στην πατρίδα τους μετά τον πόλεμο. Όταν τελείωσε ο πόλεμος ο πατέρας μου αντάλλαξε τη μούλα με ένα οικονομικό άλογο, μικρόσωμο και ήμερο. Αναγκάστηκε να τη δώσει, γιατί η μούλα σηκωνόταν σούζα και κλώτσαγε όποιον την πλησίαζε. Και γι' αυτό δεν μπορούσε να βρει εύκολα σέμπρο για όργωμα, διβόλι, σπαρμό, αλλά ήταν ασύμφορη και στην τροφή, έτρωγε τριπλάσια από ένα μέτριο άλογο. Το ζώο αυτό ήταν γεννημένο για σούστα ή κάρο. Νομίζω την ζήτησε για δοκιμή και την έξεψε στο κάρο ο Μιλτιάδης Παπαμιχαήλ (παππούς), την κράτησε μια εβδομάδα. Ο ίδιος είπε στον πατέρα μου: «Είναι πολύ δυνατό ζώο. Να φανταστείς, Σταύρο, ανέβαινε την Κανέτα με τρόκι (καλπάζοντας), πηγαίνοντας Λέλοβα-Γιάννενα 2½ ώρες. Αυτά που γράφω για τους Ιταλούς,

που είχαν κατασκηνώσει στο Αλώνι του Βασίλη Γκότζιου, Βαγγέλη Μητροκολιού και στο Δημοτικό Σχολείο, αυτά και ξέρω. Τότε λόγω και των μικρών ηλικιών μας, 6 χρονών, δεν πηγαίναμε μακριά από τα σπίτια μας. Με τα παιδιά της καθημερινής παρέας φτάναμε έως την Τζούμπα, του Παπανάσιου, στο σημερινό Δημαρχείο. Ίσως οι Ιταλοί να είχαν κατασκηνώσει και στον Κάτω Μαχαλά. Σήμερα γράφω αυτά που θυμάμαι, δεν γράφω Ιστορία. Όπως γράφω ήδη, φτάναμε να πηγαίνουμε ως τη Τζούμπα του Παπανάσιου, μέχρι το πηγάδι του Κωστα-Παππά στο Μούγιο, στις Μπακούρες και τα Αμπελάκια τον καιρό με τα σύκα και τα καρύδια.

Η ΠΕΙΝΑ 1941-42 ΚΑΙ ΟΙ ΜΠΑΤΣΑΡΕΣ

Εδώ θα σταθώ και θέλω να σας θυμίσω τι τρώγαμε τον καιρό του πολέμου, γιατί η πείνα το 1940-1941 θέριζε κάθε μέρα ανθρώπινες ζωές. Τα σιτηρά δεν καρποφόρησαν τα δημητριακά επίσης. Πολύ λιγοστό το καλαμπόκι και το σιτάρι. Όσοι είχαν πολλά στρέμματα χωράφια και είχαν δικά τους άλογα, τα αμπάρια τους ήταν γεμάτα. Αυτοί δεν πείναγαν. Στο χωριό μας, ήταν αρκετοί νοικοκυραίοι που τα είχαν όλα, και γεννήματα και γιδοπρόβατα. Αυτοί αγόραζαν ό,τι ήθελαν είδος με είδος, οκά και οκά. Ακούγαμε τότε: δίνοντας μια οκά σιτάρι, αγόραζες ρύζι, μακαρόνια, χέλια, ψάρια. Αυτοί που δεν είχαν μηχανεύονταν πράξεις επιβίωσης. Θυμάμαι τη μακαρίτισσα τη μάνα μου μαζί με την κουμπάρα, τη Θεodώρα, είχαν πάει με τα πόδια στους Αγίους Αποστόλους, στα μπαρμπάδια, να μαζέψουν λάπατα για να μας φτιάξουν μπατσάρες. Έρχονταν φορτωμένες με δυο τσουβάλια της ρίγας, ένα επάνω στο άλλο και ανάλογα το τήλωμα που είχε, δηλαδή «το πάτημα», ήταν και το βάρος σε κάθε τσουβάλι. Αυτά τα λάπατα δεν ήταν ήμερα, ειδικά για πίτες και μπατσάρες, ήταν άγρια, ξινολάπατα. Αυτά λοιπόν, μόλις έρχονταν, ξεκουράζονταν μισή ώρα περίπου και στρωνόταν να τα καθαρίσουν κόβοντας το κοτσάνι –τη ρίζα– τα κάναν «χέρια» και τα κόβαν κομματάκια μικρά. Στη δουλειά αυτή, στο κομμάτιασμα, βοήθαγαν και οι μικρότεροι. Όταν τελείωνε το κόψιμο, πήγαιναν στο πηγάδι το τρανό για νερό. Έπρεπε να πλύνουν τα τριμμένα και να τα βάλουν σε καλάθια δροσισμένα για να μη μαραθούν. Το πρωί σηκώνονταν μπονόρα προτού βγει ο ήλιος, ρίχνανε λίγο αλεύρι μέσα στα τριμμένα λάπατα, αλάτι και λάδι. Δοξασμένος ο Θεός, λάδι εκείνη τη χρονιά είχε μπόλικο, καθώς και γάλα. Αφού λοιπόν ανακάτευαν καλά με τα χέρια τους και λίγο σφιχτά τις παλάμες τους, άρχιζαν. Στρώνανε τα έτοιμα λάπατα στα ταψιά, όσα ταψιά έπαιρνε ο φούρνος. Άναβαν το φούρνο και λίγο πριν βάλουν τα ταψιά μέσα, όσοι είχαν μπόλικο αλεύρι το κάναν χυλό και το ρίχναν από πάνω από τα στρωμένα λάχανα. Όσοι δεν είχαν τα βάζαν να ψηθούν με το λίγο αλεύρι που είχαν βάλει την πρώτη φορά στα λάπατα. Η μπατσάρα ήταν το μεσημεριανό και το βραδινό φαγητό μας το 1940-1941, όπως τα περιγράφω. Προ του πολέμου η μπατσάρα είχε μέσα τυρί, ρύζι ή μπληγούρι. Το πρωινό ήταν λίγη κουρκούτη ή μπαζίνα με καλαμποκίσιο αλεύρι. Ήταν όμως και πολλοί κάτοικοι που είχαν και τραχανά και πέτρα (λαζάνια). Αυτοί ήταν προνομιούχοι. Πάντως οι μανάδες μας δεν παρέλειπαν σε κάθε βράσιμο της κουρκούτης, να τρίβουν ένα κρεμμύδι. Ρίχνανε λάδι στο τηγάνι και τσιγάριζαν το κρεμμύδι μέχρι να κοκκινίσει, μετά το ρίχναν μέσα στην κατσαρόλα και το

ανακάτευαν. Όταν κρύωνε λίγο μας το μοίραζαν μέσα στα πιάτα. Πολλές φορές μας το άδειαζαν στο ταψί για να κρυώσει πιο γρήγορα και ο πιο γρήγορος φαγάς έτρωγε περισσότερο. Όταν κάποτε τα λάπατα είχαν τελειώσει άρχισαν να φτιάχνουν μπατσάρα με τα κληματόφυλλα. Η μπατσάρα αυτή ήταν ξινή, τόσο που όταν την έτρωγες σου μούδιαζαν τα δόντια. Την εποχή εκείνη άλεσαν στο μύλο αγριόγκορτσα –γουρουνόγκορτσα– και τα κάναν αλεύρι για ψωμί και για κουρκούτη. Κάποια καλή γειτόνισσα έδωσε και στη μάνα μου λίγο από αυτό το αλεύρι. Μας έκανε κουρκούτη, όταν κρύωσε λίγο αρχίσαμε να την τρώμε, είχε γλυκόξινη, όχι ευχάριστη, γεύση. Εγώ μια κουταλιά έφαγα και δεν ξανάβαλα στο στόμα, έμεινα νηστικός. Η μάνα μου είχε φυλάξει λίγο σταρίσιο αλεύρι για «ιλιάτση», για γιατρικό, σε περίπτωση που κάποιος θα αρρώσταινε, για να του φτιάξει λίγο ζουμί καμένο. Αυτό το έκανε στις καλές μέρες η μάνα μου. Έβαζε λάδι στο τηγάνι και όταν το λάδι έκαιγε έριχνε το αλεύρι λίγο-λίγο και συνέχεια το ανακάτωσε μέχρι να κοκκινίσει. Όταν κοκκίνιζε το έσβηνε με λίγο νερό στην αρχή και μετά το έκανε χυλό. Αυτό το τρώγαμε, βουτάγαμε τη μπουκιά μέσα στο πιάτο και τρώγαμε με ευχαρίστηση. Με τον ίδιο τρόπο μαγείρευαν το αρνάκι καπαμά και κοτόπουλο καπαμά. Αυτά ήταν τα φαγητά της Κατοχής. Τα μακαρόνια, ρύζι, μανέστρα τα φάγαμε μετά τον πόλεμο. Τα λάχανα εκείνη την περίοδο ήταν στις δόξες τους. Σε καθημερινή βάση κορίτσια των 12 χρόνων και άνω, καθώς και αγόρια παίρνανε τον τορβά στην πλάτη και στο χέρι ένα μαχαίρι και γυρνούσαν από χωράφι σε χωράφι για να γεμίσουν τον τορβά. Γυρνώντας στο σπίτι τα καθάριζαν κόβοντας τα κοτσάνια, τις ρίζες. Τα πλένανε και τα είχαν έτοιμα για βράσιμο. Άναβαν τη φωτιά, βάζαν το κακάβι στην κρεμαστάλα και όταν το νερό που ήταν μέσα στο κακάβι χόχλαζε, βάζαμε χεριά-χεριά μέσα στο κακάβι τα λάχανα και κάθε χεριά που έμπαινε έπρεπε να βυθιστεί στο νερό, σπρώχνοντας με την ξύλινη χουλιάρα (κουτάλα). Η φωτιά έπρεπε να είναι πάντα κανονική για να βράσουν τα λάχανα. Εάν η φωτιά για οποιαδήποτε αιτία ήταν λειψή, τα χόρτα δε βράζαν, πανιάζαν και δεν τρώγονταν καλά, έμεναν μισοβρασμένα. Γι' αυτό φρόντιζαν να βάλουν καλά ξύλα στη γωνιά, ξερά και χερόξυλα. Βλέπετε δεν ήταν τότε οι κατσαρόλες οι ταχείες, αυτές εφευρέθηκαν μετά τον πόλεμο. Τα λάχανα ήταν διάφορα. Μερικά από αυτά ονομάζονται σκουλίμπρια, λαψάνες, ραδίκια, ζόχια, μπορντουλάκια, αντίδια, πικραλίθρες, τσιτσιμίδες, χεροβότανα. Πολλοί απ' τους χωριανούς μας, αλλά και από άλλα μέρη της Ελλάδας, παρόλο που υπήρχε πολύ λάδι, τρώγανε τα λάχανα αλάδωτα, μόνο με αλάτι και λίγο λεμόνι. Σήμερα τα χόρτα είναι είδος πολυτελείας και συντηρητικής δίαιτας, ιδίως τα ραδίκια και το σπανάκι. Και μας συνιστούν και οι γιατροί χόρτα, και μάλιστα με λεμόνι για να πέσει η πίεση, η χοληστερίνη, το ζάχαρο κ.λπ. Τότε ο κοσμάκης δεν είχε πίεση, πολύ σπάνια, γιατί καταναλώνε πολύ κρεμμύδι και σκόρδο ή ξιδότριψα, δηλαδή ξύδι νερωμένο και τρίβανε στο πιάτο ψωμί και αφού μούσκευε το τρώγαν με το κουτάλι, όπως τρώμε σήμερα το γάλα. Η ξιδότριψα ήταν κυρίως φαγητό, που το τρώγαν στο θερισμό της βρώμης επί το πλείστον, ήταν απαραίτητο, αλλά το τρώγαμε και στα σπίτια. Και μάλιστα όσοι δεν είχαν ξύδι στίβανε ξινόροϊδα, τα οποία τα μάζευαν τις αρχές Οκτωβρίου και τα κρέμαγαν στις γραντιές των σπιτιών και τα τρώγανε το χειμώνα. Με τον ίδιο τρόπο μάζευαν και κρέμαγαν και τα γλυκόροϊ-

δα. Επίσης τις ρόκες που είχανε για σπορά. Τα χρόνια εκείνα, και μέχρι το 1948, φυλάγαμε τις συκίες που ήταν στ' αμπελάκια για να μη μας τα μάζουν και τα φάνε άλλοι. Απ' το πρωί έως αργά το βράδυ φυλάγαμε τις συκίες. Όσοι δεν είχαν δικές τους συκίες νοίκιαζαν. Για παράδειγμα είχε κάποιος στο αμπέλι του δέκα συκίες και του έλεγε: «Θέλω δυο συκίες για τον Αύγουστο ως τέλος Σεπτεμβρη, το πολύ ως 10 Οκτώβρη», τις νοίκιαζες. Μάζευαν τα σύκα και αυτά τα τρώγαμε με ψωμί και χωρίς ψωμί, ωμά, είναι ένα πολύ καλό φρούτο. Όσα περίσσευαν τα ανοίγαμε και τα απλώναμε στον ήλιο, σε μέρος καθαρό π.χ. πάνω σε υπόστεγα, τσίγκο ή βεράντες 10 μέρες έως ότου να ξεραθούν. Κάθε μέρα αυτά που περίσσευαν μετά από το φαΐ, τα απλώναν. Αυτά που είχαν ξεραθεί τα μάζευαν σε ένα καλάθι και όταν τελείωναν, τον Οκτώβριο, όσοι θέλανε τα κόβανε σε μικρά κομματάκια, βάζανε μέσα κανέλα, γαρύφαλλα και ψίχα καρύδια ή μύγδαλα και τα βάζανε σε ένα γουδί και τα χτυπάγαν ελαφρά. Αυτά μελώνανε, τα βγάζαν από το γουδί και τα πλάθαν σαν μικρές καρβελούσες – μικρά καρβέλια – τα απλώναν ξανά στον ήλιο τρεις με τέσσερις μέρες να στεγνώσουν και τα βάζανε, ιδίως οι γιαγιάδες, στο σεντούκι τους. Αυτά τα λέγαμε «μπουσαμάδες», ήταν το κάτι άλλο. Μας τα μοίραζαν οι γιαγιάδες το χειμώνα τα βράδια ή τα μεσημέρια και τα τρώγαμε με ψωμί. Στην περιοχή μας τα λέμε μπουσαμάδες, σε άλλα μέρη τα λένε συκομάηδες. Επίσης ωραία τρώγονταν και τα ξερά σύκα το χειμώνα με καρύδια.

Θυμάμαι τον μικρό μου αδερφό Γιώργο που τότε ήταν νήπιο, πρέπει να ήταν 3 μηνών. Τον είχε δεμένο η μάνα μου με τη φασκιά στη σαρμανίτσα και μου λέει: «Όταν σκούζει ο Γιώργος να τον κουνήσεις για να τον πάρει ο ύπνος». Έπειτα από μισή ώρα ο Γιώργος ξύπνησε και άρχισε μια «μουσική» με γοερό κλάμα: «γκάου, γκάου, ικοέκο, ικοέκο», δεν σταματούσε με τίποτα. Παιχνιδάκια τότε και κουδουνίστρες δεν υπήρχαν, τον κούναγα στην σαρμανίτσα πάνω από μια ώρα. Η μάνα μου είχε πάει για νερό στο τρανό το πηγάδι μαζί με τις μεγαλύτερες μου αδερφές, φορτωμένες με τις βαρέλες. Όταν έπειτα από μια ώρα ήρθε η μάνα μου και άκουσε τα κλάματα, μου λέει: «Τι του έκανες του παιδιού και σκούζει έτσι μωρέ, διαολόσπαρμα». «Συνέχεια το κουνάω απ' τη στιγμή που με άφησες και πήγες για νερό, καθόλου δε σταμάτησα και αυτό συνέχεια κλαίει». Το ξεφάσκιωσε η μάνα μου και το πήρε και το έβαλε στο στήθος της να βυζάζει. Ο Γιώργος τότε σταμάτησε την μουσική του. Συμπεραίνω πως η αιτία που δεν κοιμόταν και έκλαιγε ήταν ότι πείναγε και η καημένη η μάνα μου με τη μπατσάρα πού να φέρει γάλα στα στήθια της για τον μικρό. Ο πατέρας μου ήταν άριστος τεχνίτης μαραγκός. Ποιος όμως θα έφτιανε παράθυρα, πόρτες την εποχή του πολέμου και της πείνας; Είχε κάνει τον γεωργό με το συνétairo του, Βασίλη Τζιάκο. Στη Μαυρή στη θέση «Γεφύρια» είχαμε ένα χωράφι σε θέση που μπορούσε να ποτισθεί. Πράγματι έγινε η σπορά και όταν έγινε το καλαμπόκι για πότισμα, κάναν «δέση» στο ποτάμι για να ανέβει η στάθμη του νερού. Βάλαν τα τσίγκια για λούκια, περίπου δέκα μέτρα και τα σηκώσανε από τη μεριά του ποταμού και ρίχναν με το γκαζοτενεκέ νερό οκτώ άτομα συνεχώς, κάνανε περίπου τρεις μέρες να ποτίσουν 4 στρέμματα. Το πότισαν δυο φορές, έγινε ένα καλαμπόκι πολύ καλό και προκομμένο. Αλλά οι οκάδες που μοίραζαν δεν ήταν αρκετές για να τον βγάλουν απ' το αδιέξοδο, γρήγορα το καλαμπόκι τελείωνε.

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΨΑΡΑΣ

Υπήρχαν στο αμπάρι περίπου 100 οκάδες καλαμπόκι. Της λέει ένα πρωί ο πατέρας της μάνας μου: «Ετοίμασέ μου λίγο ψωμί, ελιές και λίγο νερό». «Πού θα πας;» τον ρωτάει. «Θα πάω κάτω στα ιβάρια. Θα γίνω ψαράς». Η μάνα μου είχε τις αντιρρήσεις της. «Εάν δώσουμε το καλαμπόκι που έχουμε, τι θα γίνουν τα παιδιά μας; Ο πατέρας είχε πάρει την απόφασή του και πολύ καλά έκανε. Γιατί οι 100 οκάδες σε μια οικογένεια σαν τη δική μας με 8 άτομα τελειώνει μέσα σε ένα μήνα. Η μούλα μας έκανε ένα μεγάλο καλό. Η ανταλλαγή μας έδωσε ένα ευλογημένο άλογο χαμηλό και ήμερο. Το πρωί ο πατέρας πριν καλά φέξει, φορτώνει εξήντα οκάδες καλαμπόκι και πήγε στα ιβάρια. Τον γνώριζαν οι ψαράδες γιατί εργαζόταν στα χωριά τους Πέτρα και Στρογγυλή. «Βασίλη», λέει στον ιβάρη αρχηγό, «έλα να κουβεντιάσουμε». Ο πατέρας ήταν στον όχτο του ποταμού απ' τη μεριά του Λούρου. Πήρε το πριάρι ο Βασίλης και βγήκε στον όχτο που ήταν ο πατέρας. Χαιρετήθηκαν και του λέει: «Πόσο θα κανονίσουμε την τιμή για τα ψάρια; Θα κάνω τον ψαρά. Τρεις οκάδες καλαμπόκι, πέντε οκάδες ψάρια». Μείνανε σύμφωνοι. Κατέβασε τις δυο κόφες που είχε μεσοσάμαρα και ξεφόρτωσε τα δυο τσουβάλια με το καλαμπόκι. Οι ψαράδες άρχισαν να πιάνουν με την απόχη ψάρια. Κόντευαν να γεμίσουν οι κόφες. «Σταύρο», του φωνάζουν, «πόσες οκάδες θα πάρεις σήμερα σαν αρχή;» «Βασίλη, 50 οκάδες. Αύριο βλέπουμε». Πήραν την τάρα από τις κόφες και ζύγισαν την καθεμία, τις βάλαν στο πριάρι και τις βγάλαν στην όχθη του ποταμού. Τον βοήθησαν στο φόρτωμα και του ευχήθηκαν καλή αρχή. Τους ευχαρίστησε και τους λέει: «Αν όλα πάνε καλά θα με έχετε από αύριο συνέχεια». Λίγο πιο πέρα σταμάτησε και ξεκάλωσε μερικά βούρλα. Τα ήθελε για να αρμαθιάζει τα ψάρια. Βλέπετε χαρτί πολυτελείας δεν υπήρχε εκείνη την εποχή. Το αδιάβροχο χαρτί με το λεπτό νάιλον λίγα χρόνια έχει που κυκλοφορεί στην αγορά μας απ' τον καιρό που μπήκαμε στην ΕΟΚ. Το πρωί φεύγοντας ο πατέρας απ' το σπίτι πήρε μαζί του στις κόφες και παλάντζα. Ξεκίνησε από την ακροποταμιά και βγήκε στον κανονικό δρόμο. Έπειτα από πεζοπορία 3 ωρών έφτασε στα πρώτα σπίτια του Κάτω Μαχαλά. Την πρώτη στάση την έκανε στον Ακραιό, στον Άγιο Γεώργιο. Άρχισε να φωνάζει «ψάρια - ψάρια». Οι χωριανοί παραξενεύτηκαν, δεν τον ήξεραν ψαρά, τον ήξεραν μαραγκό, ωστόσο μαζεύτηκαν πολλοί, γυναίκες επί το πλείστον. Και ρώταγαν πόσο πάει η οκά. Άρχισαν να παίρνουν ανάλογα την οικογένεια, άλλος δύο οκάδες, άλλος μία, άλλος μισή. Ο Κάτω Μαχαλάς είχε περισσότερο σιτάρι και καλαμπόκι εκείνη την εποχή της πείνας, γιατί είχε παλιοχώραφα και οι περισσότεροι ήταν αγρότες και κτηνοτρόφοι. Η δεύτερη στάση ήταν στον Δημολίτσα. Και εκεί ο κόσμος παράξενος για το νέο επάγγελμα! Έδωσε και εκεί αρκετές οκάδες. Μέχρι που έφτασε στο Μεσοχώρι τα είχε τελειώσει όλα. Γύρισε προς την εκκλησία, έκανε το σταυρό του και ευχαρίστησε το Θεό που σαν πρώτη μέρα στο ξεκίνημα είχε πάει υπέροχα. Πρόλαβε και είχε κρατήσει για το σπίτι καμιά οκά. Το επάγγελμα του ψαρά το έκανε περίπου δεκαοχτώ μήνες. Σε καθημερινή βάση πούλαγε τότε 50, τότε 80 οκάδες. Άλλος ψαράς στο χωριό δεν ήταν. Έκανε και ο Βασίλης Τζιάκος τον ψαρά μετά από μερικές μέρες. Στο σπίτι πλέον ήμασταν όλοι χαρούμενοι. Μέσα σε λίγες μέρες μας γέμισε το αμπάρι καλαμπόκι. Το φαγητό μας τώρα είχε

βελτιωθεί. Τα λάχανα που ήταν σε καθημερινή βάση είχαν παραμερισθεί. Η μάνα μου, που μαγείρευε και πολύ καλά, μας έριχνε τα ψάρια στο φούρνο με κρεμμύδια, χέλια τηγανιτά πολλές φορές, αλλά τώρα τρώγαμε και άλλα φαγητά, κρέας μια φορά το μήνα, φασόλια, φακές, μακαρόνια, ρύζι. Τα φαγητά τα αλλάζαμε. Ξεχάστηκαν οι μπατσάρες με τα λάπατα και τα κληματοφύλλα! (Να είναι καλά η μούλα μας, που μας έδωσε με την ανταλλαγή της το ευλογημένο αυτό άλογο.)

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ ΜΑΣ - ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ 1941

Όταν έσπασε η «γραμμή Μαζινό» (τα οχυρά του Μπέλες), που είχε φτιάξει ο Ιωάννης Μεταξάς, η είδηση της κατάληψης μεταδινόταν από στόμα σε στόμα, σαν αστραπή. Έτσι ήρθε και η είδηση στο χωριό μας ότι οι Γερμανοί έρχονται. Το Υπουργείο Στρατιωτικών με τους επιτελείς του Στρατού είχαν προβλέψει και κάναν στην αριστερή μεριά του βουνού, όπως πάμε για τα Γιάννενα επτά με οκτώ πολυβολεία, τα οποία επικοινωνούσαν μεταξύ τους με υπόγειες διαβάσεις. Τα είχαν φτιάξει σε τέτοιο σημείο, κοντά στη γέφυρα του Ζήτα, και σκοπό είχαν να υπερασπιστούν όσο περισσότερο μπορούν τη γέφυρα και να εμποδίσουν την επέλαση των Γερμανών προς Πρέβεζα-Άρτα. Ξεκινώντας οι Γερμανοί και φτάνοντας στη γέφυρα του Ζήτα, βρήκαν μεγάλη αντίσταση αφού τα πολυβολεία ήταν πανέτοιμα. Και οι Έλληνες φαντάροι μας, το 'λεγε ακόμη η καρδιά τους, δώσαν μεγάλη μάχη. Ένα τάγμα πεζικού που δε μπόρεσε να προχωρήσει απ' τα μυδράλια των φαντάρων μας, οπισθοχώρησε και πέρασε απ' τα χωριά Μουσιωτίτσα και Κουκλέσι και με τη μανία και το μίσος που είχαν άρχισαν να σκοτώνουν ανελέητα και να καίνε τα σπίτια. Σωστά είχε μαθευτεί ότι το τάγμα αυτό που θα ερχόταν απ' το βουνό του Ζερβού, το Λιμπούσι, ήταν το τάγμα θανάτου. Έπειτα από λίγες μέρες ήρθαν και στο χωριό μας. Φόβος και τρόμος είχε καταβάλει τους χωριανούς μας. Οι Ιταλοί κατακτητές ήταν μαλακοί άνθρωποι, καλοσυνάτοι, οι Γερμανοί τραχείς και άγριοι.

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΟΣ ΗΡΩΑΣ ΜΠΑΡΜΠΑ-ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΛΙΟΣ

Το σπίτι του μπαρμπα-Κώστα είναι πολύ κοντά στο δικό μας. Και τα προαύλια μας επίσης κοντά. Του μπαρμπα μου το προαύλιο ήταν λίγο υπερυψωμένο, με πλακόστρωτο και λίγο καλντερίμι σαν ράμπα για το ανέβασμα της αυλής. Ήρθαν οι Γερμανοί και ξεχύθηκαν σε όλο το χωριό για πλιάτσικο. Το σπίτι μας είχε τότε ένα δωμάτιο φτιαγμένο και ένα ασοβάτιστο και χωρίς κουφώματα. Στο φτιαγμένο ήταν μπαούλο τα σκεπάσματα και τα ρούχα και στο άφκιαστο υπήρχαν όλα τα γεωργικά εργαλεία και κατσαρολικά. Ήμασταν έξω στην αυλή όλοι μαζί, τρία παιδιά και τρεις κοπέλες και οι γονείς μου. Ήταν καλοκαίρι του 1941. Πρέπει να ήταν Δεκαπενταύγουστος, γιατί ο πατέρας μου είχε ανάψει φωτιά και είχε ετοιμάσει μια σούβλα με κοκορέτσι και σπληνάντερο. Ήρθε ο πρώτος Γερμανός και πήγε κατευθείαν στην πόρτα, όταν ανέβηκε στη σκάλα, γιατί είχαμε μια μικρή «λόντζια» (βεράντα), είπε τη λέξη με μεγάλη αγριότητα: μπαούλοοο, και άνοιξε την πόρτα. Μόλις άνοιξε την πόρτα και είδε, αφού δεν υπήρχε τίποτα, αμέσως βγήκε και πήγε απέναντι στο σπίτι του μπαρμπα-Κώστα.

Ο θείος μου Κωνσταντίνος Κολιάς

Ο μπάρμπα Κώστας ήταν ένας πολύ ωραίος άντρας, ψηλός και δυνατός. Ήταν και αυτός με τα παιδιά του, τρεις κόρες και το παιδί του έξω στην αυλή. Στο γιλέκο του είχε κρεμασμένο ένα χρυσό ωρολόγι με χρυσή καδένα, ωρολόγι αξίας, κωνσταντινουπολίτικο. Μόλις ανέβηκε το μικρό καλντερίμι της ράμπας ο Γερμανός απλώνει το χέρι του για να πάρει το ρολόι του μπάρμπα. Ο μπαρμπα-Κώστας αστραπιαία και με τα δυνατά χέρια του πιάνει τα χέρια του Γερμανού. Ο Γερμανός πάλευε να πάρει το ρολόι πάση θυσία. Εμείς τα παιδιά ήμασταν εκεί κοντά. Ακούγαμε το μπάρμπα να τρίζει τα δόντια του για πολλή ώρα και κάποια στιγμή φωνάζει τη θεία μου, τη Λαμπρινή: «Φέρε μου την τσεκούρα, της λέει, την έχω πίσω από την πόρτα». Της την ζήτησε τρεις φορές. Ευτυχώς η θεία φέρθηκε έξυπνα και δεν την έδωσε.

Ο πατέρας μου είχε τη φροντίδα στο κοκορέτσι και δεν είχε καταλάβει που ο μπάρμπα πάλευε. Του φώναζε δυνατά η μάνα μου: «Σταύρο, ο Κώστας κινδυνεύει». Ο πατέρας μου μη μπορώντας να κάνει τίποτα, άρχισε να του φωνάζει: «Δώστο Κώστα, δώστο Κώστα». Όταν μάλιστα είδε πως ο Γερμανός είχε πιστόλι στη ζώνη του άρχισε να ουρλιάζει: «Κώστα, θα σε σκοτώσει, δώστο, σε παρακαλώ». Ο μπάρμπα δεν άκουγε κανέναν, έτριζε τα δόντια του και πάλευε. Κάποια στιγμή πιο δυνατός ο μπαρμπα-Κώστας τραβάει το ρολόι μόνος του απ' την τσέπη του και το πετάει με πολλή δύναμη στον τοίχο του Αλωνιού της Μιχαλη-Παπέσιας (Ελευθερία Π. Δρόσου, σήμερα). Έκανε τέτοιο κρότο που νομίσαμε ότι έσκασε χειροβομβίδα. Διαλύθηκε το ρολόι, θρύψαλα. Βλέποντας ο Γερμανός τι ακριβώς έγινε, έσκυψε το κεφάλι του και έφυγε. Ίσως να φοβήθηκε. Δεν μπορούμε να ξέρουμε. Είχε πιστόλι στη ζώνη του αλλά δεν του έκανε χρήση. Εάν υπήρχε, όπως σήμερα, κάμερα ή κινητό τηλέφωνο και τράβαγε φωτογραφίες θα ήταν όπως τα έργα του Τέξας. Ο μπάρμπα θα έπρεπε να γραφτεί στο βιβλίο Γκίνες, γιατί ήταν ο πρώτος αντιστασιακός που ήρθε σώμα με σώμα με τον πρώτο Γερμανό που πάτησε το πόδι του στο χωριό μας. Φαινόμενα δεύτερης επιδρομής στα σπίτια μας δεν είχαμε. Στο σπίτι το δικό μου και του μπαρμπα-Κώστα δεν σημειώθηκε τίποτα «για αντίποινα».

Οι Γερμανοί ήρθαν και κατασκήνωσαν στο χωράφι του Σπυρο-Ποστόλη («Σπυρο-Κωσταντή»). Ήταν ένα μεγάλο χωράφι, περίπου 8 στρέμματα. Τότε δεν ήταν εκεί γύρω σπίτια, μόνο το μαγαζί του Ντούλα Καλδάνη. Αυτό είχε και υπόγειο για να βιά-

ζουν οι τυρέμποροι τα κεφαλοτύρια (η περιοχή μας είχε πολλά γιδοπρόβατα και είχε 3 μπατζαριά). Στρατοπέδεσαν εκεί και είχαν επιτάξει όλα τα σπίτια πάνω από δύο δωμάτια. Ένα άφηναν για χρήση στους χωριανούς και τα υπόλοιπα τα κρατούσαν οι Γερμανοί για δική τους χρήση. Στο χωράφι αυτό, σχεδόν στη μέση του χωραφιού και στο βορινό μέρος είχαν σκάψει ένα χαντάκι ένα μέτρο βάθος, ένα πλάτος και μήκος περίπου 60 μέτρα, είχαν βάλει ανά δυο μέτρα πασσάλους στοιχισμένους και κομμένους στους 45 πόντους ύψος, και τοποθέτησαν επάνω στους πασσάλους στρογγυλά ξύλα καρφωμένα. Βλέποντάς τα κανείς θα νόμιζε ότι κάτι πρόκειται να δέσουν, προφανώς ζώα. Οι μεγαλύτεροί μας παππούδες και πατέρες βλέποντάς και το βαθύ σκάμμα το θεώρησαν πρόχωμα άμυνας. Όλοι τους γελάστηκαν. Την άλλη μέρα το πρωί την ώρα του εγερτηρίου αντίκρισαν ένα άσχημο θέαμα, πρωτοφανές. 50 με 60 στρατιώτες Γερμανοί ακούμπαγαν τον πισινό τους στο ξύλο και χέζανε με τα γεννητικά τους όργανα έξω, χωρίς να τους νοιάζει αν περνούσε κόσμος. Ο δρόμος ήταν όπως σήμερα, μόνο που δεν είχε ασφαλτο και καλή διάνοιξη. Στη βορινή πλευρά είχαν κάνει την ίδια κατασκευή με τη μόνη διαφορά ότι εκείνη ήταν για να δέσουν τα μουλάρια. Όπως γράφω αλλού, κάτω από το σημερινό Δημαρχείο δεν ήξερα τι γινόταν, εάν ήταν και εκεί Γερμανοί και είχαν επιταγμένα σπίτια, ούτε πού ήταν το Φρουραρχείο τους. Η κατάσταση αυτή με τους υπαίθριους επιδειξίες δεν κράτησε πολύ. Αυτοί πρέπει να ήταν, κατά τη γνώμη μου, πεζικάριοι στρατιώτες και γι' αυτό φύγαν πολύ γρήγορα, μέσα σε τρεις μήνες περίπου. Πιθανόν πήγαν σε κάποιο άλλο μέρος του χωριού μας και κατασκλήνωσαν. Αυτό δεν το ξέρω. Μείναν στον Επάνω Μαχαλά αυτοί που ήταν στα σπίτια τα επιταγμένα. Είχαν κάνει αποθήκες το μαγαζί του Ντούλα Καλδάνη και τα υπόγεια του Γιώργου Σαμαρά («Γιωργο-Νάση»). Επίσης είχαν αποθήκη και το σπίτι του Βασίλη Ζορμά, τα ισόγεια. Στο σημερινό Γυναικείο Συνεταιρισμό είχαν πολλά υφάσματα λάφυρα. Αυτά τα θυμάμαι από όταν τα μετακίνησαν και τα πήγαν στο Παρθεναγωγείο. Ήμασταν περίπου 15 παιδιά στο Μεσοχώρι και μας πήραν να βοηθήσουμε, ανάλογα τι βάρος σήκωνε ο καθένας. Αυτά τα περισσότερα ήταν τόπια υφασμα, κασμήρια, μισκ και γυναικεία υφάσματα.

Στο Δημοτικό Σχολείο, το πέτρινο, είχαν βάλει στις κάτω αίθουσες τα μουλάρια. Μουλάρια επίσης είχαν δέσει και στα πλατάνια του Μεσοχωριού και τα φύλαγε σκοπός. Στο Μεσοχώρι τότε ήταν τρία πλατάνια μεγάλα. Ο μεγαλύτερος πλάτανος ήταν νοτιοδυτικά και τα άλλα δύο στη θέση που είναι σήμερα. Ήταν και ο πιο μεγάλος απέναντι απ' το καμπαναριό, ο οποίος το 2001 ξεράθηκε. Η γεωπόνος του Δήμου μας είπε ότι ξεράθηκε γιατί στο δάπεδο ο Δήμος είχε ρίξει τσιμέντο και το είχε πλακοστρώσει και ο πλάτανος δεν εύρισκε τροφή («σώματα»). Κόψαμε ακτίνες σε πολλά σημεία από τον κορμό προς τα έξω, έβαλε ο Δήμος έναν εργάτη και άνοιξε τη βρύση κάθε μέρα. Σε ένα χρόνο έβγαλε φυντάνια ο κορμός και όλοι χαρήκαμε ότι θα γιάνει. Δυστυχώς, μέσα σε λίγο καιρό έσπασε και όταν τον έκοψαν με σκοπό να ξαναγίνει, ήταν ξερός έως κάτω. Κρίμα γιατί ο ίσκιος του όχι μόνο δρόσιζε τους περαστικούς, αλλά είχε και την ιστορία του. Στο Μεσοχώρι λοιπόν ήταν δεμένα τα μουλάρια. Ήταν πολύ ψηλά, με τεντωμένο το λαιμό τους φτάναν περίπου τα 2,60 μ. Εκεί που ήταν δεμένα άρ-

χισαν να τρώνε τη φλούδα. Σιγά-σιγά κάναν αρχή. Όταν κάναν την αρχή η φλούδα ήταν χονδρή περί τους τρεις πόντους, χρώμα κοκκινωπό και με πολλά νερά να τρέχουν. Ο μπαρμπα-Γιάννης, ο «Μάρος», ερχόταν κάθε μέρα στο τσαγκάρικο. Το τσαγκάρικο ήταν στο σπίτι το σημερινό του Θωμά Νταλαγιάννη. Μια μέρα βλέπει τα μουλάρια να τρώνε τη φλούδα, άρχισε με μανία να βαρεί τα μουλάρια στη μουσούδα με το μαστούνι, βλέπετε ήταν γέρος και χρησιμοποιούσε στο βάδισμα μαστούνι. Εμείς τα πιτσιρίκια που παίζαμε στο Μεσοχώρι, βλέποντας τον μπαρμπα-Γιάννη να βαρεί ένα μουλάρι που ξεφλούδαγε τον πλάτανο που είναι και σήμερα προς το δικό του μαγαζί, σταματούσαμε τα παιχνίδια μας και πήγαμε εκεί κοντά και χαζεύαμε, αλλά και περιμέναμε να δούμε τι θα γίνει. Τον είδε ο Γερμανός σκοπός και με προτεταμένη τη λόγχη πήγε στο μπαρμπα-Γιάννη και του έλεγε στα γερμανικά: «Ράους, ράους... – φύγε, φύγε». Ο μπαρμπα-Γιάννης δεν άκουγε τίποτα, χτυπούσε με μανία το μουλάρι και βρίζοντας: «Να πάτε στο διάολο παλιάνθρωποι, παλιοφαμίλιες του δαίμονα». Ξεθύμανε ο γέροντας χτυπώντας το δυνατά, ο στρατιώτης βλέποντας τη μανία του γέρου δεν έκανε άλλη κίνηση, κρατούσε τη λόγχη προτεταμένη μέχρι που σταμάτησε ο παππούς. Την άλλη μέρα έγινε το εξής καταπληκτικό: Ήρθε ο μπαρμπα-Γιάννης μ' ένα καινούργιο χεράμι (στρώμα), το άπλωσε κάτω στο Μεσοχώρι και με ένα μεγάλο προβατογάλιδο έκοβε λωρίδες πλατιές 50-60 εκατοστών. Σε λίγο, όταν έκοψε τις λωρίδες, τις πήρε, τις έβαλε στο πεζούλι του μαγαζιού του απλωμένες. Είχε μαζέψει κοπριές φρέ-

Σε αυτό το χωράφι το 1941 είχαν κάνει σκάμμα οι Γερμανοί στρατιώτες και το χρησιμοποιούσαν υπαίθριο καμπινέ όποια ώρα της ημέρας ήθελαν. Το χωράφι αυτό είναι του Σπύρο Κωσταντή, σήμερα Αποστόλη Κωσταντή. Έχει οικοδομηθεί και δενδροφυτευτεί.

σκιες από τα άλογα και τις άπλωνε πάνω στις λωρίδες. Από μια που τελείωνε, την έπαιρνε και την έδενε γύρα στον κορμό του πλατάνου. Μέχρι το μεσημέρι τον είχε φασκιώσει ολόκληρο τον κορμό σαν να ήταν μικρό παιδί. Την άλλη μέρα έκανε το ίδιο και στον άλλο πλάτανο, τον ανατολικό. Χάλασε δύο καινούργια χεράμια, αλλά η καλοσύνη του, το θάρρος του και η επιμονή του άξιζαν πολλά συγχαρητήρια. Τον μεγάλο τον πλάτανο δε μπόρεσαν να τον αρχίσουν γιατί δε φτάναν τα διχάλια για να κάνουν αρχή. Ο μπαρμπα-Γιάννης έσωσε τα πλατάνια και τα χαιρόμαστε όλοι μας σήμερα. «Εύγε σου, παππού, εκεί που είσαι». Σιγά-σιγά η φλούδα αναζωογονήθηκε με την κοπριά και έθρεψε και έγινε όπως ήταν πρώτα. Όπως φάνηκε, ο Γερμανός φαντάρος θα είχε αναφέρει στους ανωτέρους του την πράξη του μπαρμπα-Γιάννη, γιατί τα μουλάρια τα πήραν απ' το Μεσοχώρι.

ΤΑ ΜΑΓΕΙΡΕΙΑ

Στη γειτονιά μας στην αυλή του σπιτιού του Β. Ζορμπά οι Γερμανοί είχαν στήσει το μαγειρείο. Ήταν καλοκαίρι και κάτω απ' τον ίσκιο της κληματαριάς μαγειρεύαν κάθε μέρα. Οι στρατιώτες έρχονταν στη σειρά και παίρναν το φαγητό τους και ψωμί. Έρχονταν και μερικοί στρατιώτες κάθε δυο με μια μεγάλη ειδική χύτρα και παίρναν ομαδικά φαγητό γι' αυτούς που είχαν υπηρεσία. Για παράδειγμα θυμάμαι στο σπίτι του Παπαφωτίου ήταν τέσσερεις Γερμανοί και δυο Ρώσοι αιχμάλωτοι. Και όταν έφερναν το φαγητό με τη χύτρα, φώναζαν: «Άντρε, Ιβάν, Πίστολοκ, Τζιοβάνι...», τους το μοίραζε και έφευγαν κρατώντας την αδειανή χύτρα οι δυο τους και την πήγαιναν για πλύσιμο. Οι πρώτες μέρες πέρασαν και εμείς τα γειτονόπουλα, περίπου 15 παιδιά μικρής ηλικίας, 5 έως 10 χρονών, μαζευόμαστε εκεί έξω απ' την αυλή που είχε μια μεγάλη μηλικοκιά και καθόμασταν στον ίσκιο. Αλλά και η μυρωδιά της μαγειρικής μας θύμιζε τις καλές μέρες στα σπίτια μας που μοσχοβολούσε το ψητό του φούρνου μας και το καλομαγειρεμένο στιφάδο και ήταν σαν κάτι να περιμέναμε. Απέναντι απ' το σπίτι που μαγειρεύαν οι Γερμανοί και ψήγαν στους φούρνους το ψωμί τους, ζούσε τότε ένας υπέροχος άνδρας, όμορφος, ψηλός και χαριτωμένος. Ο μπαρμπα-Νίκος Μπέτσος. Εμείς λοιπόν το μπαρμπα-Νίκο, που όλοι τον σεβόμασταν, τον φωνάζαμε «Δάσκαλε» και αυτός μας χαμογελούσε. Μια μέρα μας λέει: «Παιδιά, αύριο το μεσημέρι που θα μαζευτούμε εδώ να έχουμε όλοι από ένα τσανάκι ή μικρό κατσαρολάκι». Πράγματι το μεσημέρι μαζευτήκαμε γύρω απ' τη μηλικοκιά. Ήρθε και ο μπαρμπα-Νίκος. «Παιδιά», μας λέει, «μόλις τελειώσουν οι στρατιώτες να πάρουν το φαγητό τους, εγώ θα μπω πρώτος και στη συνέχεια εσείς πίσω από εμένα στη γραμμή και θα πάμε στο μάγειρα, στο καζάνι». Μόλις τελείωσαν οι στρατιώτες και οι τελευταίοι με τις χύτρες, ο Δάσκαλος μας λέει: «Πάμε παιδιά!» Ο μπαρμπα-Νίκος θαρραλέος και με αυτοπεποίθηση έφτασε πρώτος στο μάγειρα σαν να ήταν Γερμανός στρατιώτης, πίσω ακολουθούσαμε όλοι εμείς. Ο μάγειρας δίστασε και δεν έβαλε αμέσως φαγητό. Σε λιγότερο από 10 λεπτά της ώρας ήρθε ένας βαθμοφόρος και έδωσε εντολή να βάλει στα τσανάκια μας, πιθανόν να πήρε τηλέφωνο τους ανωτέρους του. Η επιχείρηση του «Δασκάλου» πέτυχε. Κάθε μεσημέρι μαζευόμασταν και περιμέναμε να 'ρθει ο «Δάσκαλος». Το περίσ-

σευμα του συσσιτίου το παίρναμε για πολύ καιρό, κοντά στους έξι μήνες. Αφού λοιπόν αρχίσανε να μας δίνουν φαγητό, μια μέρα ένας βαθμοφόρος μας έβρισε με τις λέξεις: «Ράους, κρούτσε φίζε, σάκρα μέντο». Έδωσε μια γερή κλωτσιά στο καζάνι και το αναποδογύρισε. Φύγαμε με μεγάλη στεναχώρια. Την άλλη μέρα ξανά μπροστά ο «Δάσκαλος». Στη σειρά και εμείς. Στο διάστημα που παίρναμε το πλεόνασμα του καζανιού μας διώζανε με βρισιές –«Ράους, φύγετε»– και μας χύσανε το καζάνι τρεις φορές. Θυμάμαι μια μέρα μας κυνήγησαν με βρισιές δυνατές τέσσερεις ανώτεροι αξιωματικοί. Ο Δάσκαλος μας μάζευε αμέσως: «Μη φοβάστε. Όλοι μαζί πάμε». Αυτή τη μέρα μας σκυλοβρίσανε, μας φοβερίζανε, αλλά τελικά ο μπαρμπα-Νίκος κέρδισε τη μάχη με το τσούρμιο του. Αθάνατε «Δάσκαλε». Εύγε σου εκεί που είσαι!

Οι Γερμανοί σκότωναν τα μοσχάρια με πιστόλι στο κεφάλι και αμέσως τους κάναν μια τρύπα και μάζευαν το αίμα. Επίσης και τα γουρούνια με τον ίδιο τρόπο τα σκότωναν και μάζευαν το αίμα. Αυτό το τηγάνιζαν και το τρώγανε. Μια μέρα είχαν φέρει ένα μοσχάρι, φαινόταν πολύ άγριο. Στον τοίχο έξω από το δρόμο εμείς, τα μικρά, αλλά και τα μεγαλύτερα παιδιά κοιτούσαμε πως θα το σκοτώσουν. Μας είδαν από μέσα απ' την αυλή και βγήκε ένας έξω και μας έδωσε: «ράους, ράους – φύγετε, φύγετε». Πιθανόν μήπως εξοστρακισθεί καμιά σφαίρα και γίνει ατύχημα. Εμείς οι μικρότεροι φύγαμε. Τα δωδεκάχρονα όμως ξαναγύρισαν στον τοίχο, βγήκαν δυο με τα περίστροφα στο

Το Μεσοχώρι όπου παίζαμε τα διάφορα παιχνίδια. Αριστερά και δεξιά είναι τα δύο πλατάνια, που ο παππούς, ο μπάρμπα Γιάννης Δρόσος (Μάιος 1941) ΜΕ ΜΕΓΑΛΗ ΑΥΤΟΘΥΣΙΑ, αφήφησε τον Γερμανό στρατιώτη, χτυπώντας τα μουλάρια που τρώγανε τη φλούδα. Ο παππούς έζωσε τους κορμούς τους με τα χεράκια και την κοπριά και τα έσωσε. ΕΥΓΕ ΠΑΠΠΟΥ ΓΙΑΝΝΗ!

χέρι, με βρισιές και προτεταμένα τα περιστροφά. Για καλή τους τύχη κοντά στον τοίχο ήταν το σπίτι του Κώστα Μπόμπορη, του πατέρα του Μήτσου. Αυτός είχε έναν πέτρινο καμινέ έξω και τα παιδιά κρύφτηκαν μέσα και τη γλίτωσαν. Έφτασαν οι Γερμανοί μέχρι το δρόμο του Μιλτιάδη Μπόμπορη και γύρισαν.

ΟΙ ΡΩΣΟΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ

Το σπίτι μου το πατρικό ήταν κοντά στο σπίτι του Παπαφωτίου. Είχαν επιτάξει οι Γερμανοί ένα δωμάτιο. Εκεί λοιπόν μαζί με τους τέσσερις Γερμανούς μέναν και δυο στρατιώτες Ρώσοι αιχμάλωτοι. Αυτοί δεν κάναν την ημέρα τίποτε. Φορούσαν τα δικά τους τα στρατιωτικά ρούχα. Είχαν χρώμα ανοιχτό πράσινο, ενώ οι Γερμανοί είχαν χακί. Ο Φώτης ο Παπαφωτίου ήταν τότε 13-14 χρονών. Αφού λοιπόν είχαν κάτσει αρκετό καιρό, ο Φώτης άρχισε σιγά-σιγά να συνεννοείται με τους Ρώσους αιχμαλώτους. Ο ένας λεγόταν Ιβάν, ο άλλος Αντρέ. Τα απογεύματα μια και ο πατέρας μου δεν είχε δουλειά ανέβαιναν με το Φώτη επάνω στο πεζούλι της αυλής και τότε με νοήματα, πότε ο Φώτης να εξηγεί πέρναγαν την ώρα. Ένα απόγευμα ήρθε ο Φώτης με τον Αντρέ. Του είχε πει ο Αντρέ: «Πες στον μπάρμπα πώς μπορώ να πάω στους παρτιζάν – στους αντάρτες». Ανέβηκε ο Φώτης μαζί λοιπόν με το Ρώσο και του λέει: «Μπαρμπα-Σταύρο, ο Αντρέας ρωτάει αν είναι παρτιζάν – αντάρτες». Ο πατέρας φοβήθηκε και του λέει: «Δεν έχουμε εδώ παρτιζάν πες του». Κάθισαν λίγο και κατέβηκαν κάτω στο σπίτι. Όταν βασίλεψε ο ήλιος οι αιχμάλωτοι Ρώσοι μπαίνουν μέσα, δεν τους άφηναν έξω, φοβόνταν μη φύγουν. Ο πατέρας φώναζε τον Φώτη: «Φωτάκη! Έλα επάνω, σε θέλω κάτι». Σε λίγο ήρθε ο Φώτης. «Δε μου λες παιδί μου, τι μου είπες το απόγευμα; Ποιος σου είπε να ζητήσεις να μάθεις για τους αντάρτες;» «Μπαρμπα-Σταύρο, μη φοβάσαι, αυτοί είναι Ρώσοι. Θέλουν να δραπετεύσουν, γι' αυτό ζητούν να μάθουν πού είναι». Πιάστηκε ο πατέρας στα λόγια του Φώτη. «Μωρέ παιδί μου, οι αντάρτες είναι στην Κρανιά! Πώς μπορεί να φτάσουν εκεί; Πρέπει να πάνε απ' το βουνό». Τότε δεν υπήρχε το σημερινό δάσος και με το παραμικρό θα τους έπιαναν.

Οι Γερμανοί αξιωματικοί είχαν πάντα το επάνω χέρι. Υπήρχαν στο χωριό μας κάτι κοπέλες που παίζαν παιχνίδια ερωτικά μαζί τους. Μια Κυριακή πρωί είχε τελειώσει η λειτουργία της Παναγιάς και κάθονταν έξω στο χαγιάτι, το βορινό. Οι άντρες του χωριού, όσοι είχαν εκκλησιασθεί μαζί τους και ο Παπανικόλας με τον Παπαδήμο βλέπουν κάποια στιγμή στο δρόμο του Γιαννάκη Σαμαρά. Έρχονταν δυο αξιωματικοί, χειρονομούσαν στις κοπέλες και αυτές φώναζαν. Οι φωνές ακούστηκαν μέχρι το χαγιάτι που κάθονταν οι πατέρες μας. «Βρε, ξύλο που θέλουν τα παλιόσκυλα, είπε ο Παπανικόλας. Δε βρίσκονται ορέ δυο παιδιά να τους τραβήξουν τρεις γροθιές στον καθένα;» Πετάχτηκε πρώτος ο Θωμάς Αναστασέλος, ένα δυνατό και αποφασιστικό παιδί. Μαζί του και ο Δημήτρης Τούσης. Ετοιμάστηκαν να πηδήξουν τη μάντρα της εκκλησίας, τους σταμάτησαν όμως οι γεροντότεροι. Απ' ό,τι έμαθα πρέπει να ήταν ο μπαρμπα-Γάκη Καλδάνης, ο μπάρμπα του μετέπειτα Δήμαρχου Θανάση Καλδάνη.

Ο αγώνας επιβίωσης το 1941-1942, τον καιρό της φοβερής πείνας ήταν αγώνας ιερός. Όσοι δεν είχαν σιτηρά, καλαμπόκια, γίδια, πρόβατα και ελαιόδενδρα έπρεπε

να κάνουν κάτι, δηλαδή για να μπορέσουν να φέρουν κάτι για φαγητό στο σπίτι. Η αδερφή μου η μεγαλύτερη, η Μαρία, ήταν χρυσοχέρα. Όπως ήταν χρυσοχέρα, αφού κένταγε, έπλεκε δίχτυα για απόχες και ψάρια, έφτιαχνε υφαντά αργαλειού, σκούπες, σάρθρα και ψάθες για στρώσιμο και όλες τις δουλειές του σπιτιού, μαγείρεμα, πλύσιμο πιάτων και ρούχων. Βέβαια να μην αδικήσω και τη μεγαλύτερη αδερφή μου Μάχη, και αυτή ήταν καλή νοικοκυρά σε όλα. Η Μαρία λοιπόν μαζί με τη Μάχη και τον μεγαλύτερο αδερφό μου, Χρήστο, 13 χρονών τότε, πήγαιναν στο Βάλτο της Πέτρας και κόβαν ψαθόχερο (πλατύνη το λέγαν, όχι παπύρι, με το παπύρι έσπαγε γρήγορα η ψάθα). Το πλατύνη λοιπόν ήταν ειδικό για ψάθες και άντεχε τριπλάσια απ' το παπύρι. Επί είκοσι ημέρες κόβαν και κουβαλούσαν ψαθόχερο. Το ξεφλάγαν σε φύλλα, το στέγνωναν στον ήλιο και όταν ερχόταν η ώρα για την εργασία το στρώναν κάτω και το ψιλόβρεχαν σαν το καπνό που είναι για το ψιλοκόψιμο, «χαβανίσιο». Αφού όλο το πλατύνη το είχανε ετοιμάσει, έπρεπε να ετοιμάσουν και τα υπόλοιπα σύνεργα. Έπρεπε να βρουν είκοσι έξι πέτρες στενόμακρες περίπου μια οκά την καθεμία. Κόβαν 13 σχοινιά που ήταν φτιαγμένα από λινάρι, που το είχε γνέσει η μάνα μου. Τα σχοινιά είχαν όλα το ίδιο μήκος, ανάλογα τι ψάθα θα έφτιαχνες. Πάντα τα σχοινιά ήταν κομμένα μεγαλύτερα για να κρέμονται, ώστε να σφίγγει η θηλιά. Ο πατέρας είχε χαρακώσει ένα καδρόνι 3,50 μέτρα ανά 20 εκατοστά στις δυο γωνίες συμμετρικά, τη μια απέναντι στην άλλη. Δέναν τις άκρες απ' τα σχοινιά στη μέση της πέτρας, το μάζευαν ίδιους γύρους το καθένα και μόλις έφταναν το 1,40, δηλαδή το μισό όλο, το άφηναν και φτιάναν το άλλο. Τελείωναν και τα δεκατρία. Ήταν τώρα έτοιμοι να αρχίσουν. Στήριζαν σε δυο φούρκες το χαρακωμένο καδρόνι σε ύψος 65 εκατοστών. Τώρα όλα ήταν έτοιμα. Παίρνανε τα λιθάρια με τα σχοινιά, τα πέρναγαν στις χαρακίες, βάζαν 4 ψαθιά, 2 απ' τη μια μεριά και 2 απ' την άλλη και αναποδογύριζαν τις πέτρες. Αυτή που ήταν απ' την έξω μεριά του καδρονιού ερχόταν από μέσα και η μέσα πήγαινε έξω και με λίγο σφίξιμο του χεριού, άφηναν τις πέτρες να σφίγγουν μόνιμα. Παίρναν άλλα 2 συν 2 ψαθόχερα και στο ίδιο στυλ δούλευαν συνεχώς. Εάν ήταν και δεύτερος άνθρωπος, η δουλειά γινόταν πιο γρήγορα και καλύτερα. Κανόνιζαν τις ψάθες σε τρία μεγέθη, για δύο άτομα τις κόβαν 3x3, για τρία άτομα 3x4 και για πέντε-έξι άτομα 5x6. Βλέπετε εκείνη την εποχή δεν είχαν όλοι κρεβάτια και καναπέδες. Κοιμόμαστε κάτω στις ψάθες. Αφού λοιπόν τις τέλειωναν από το πλέξιμο, τις κόβαν με το ψαλίδι τις άκρες για να ομορφύνουν. Μετά την άλλη μέρα, φορτωμένες τις πήγαιναν στο Νικολίτσι και τις πουλάγανε με λάδι, που εκείνη την εποχή υπήρχε αρκετό. Το ίδιο κάναν και με τις σκούπες. Η Μαρία πρωτοπόρα σε όλα. Έτσι συνέβαλε πολύ στη βελτίωση του φαγητού μας.

Η κατασκευή της σκούπας ήταν ξεκούραστη δουλειά. Τις σκούπες τις μαζεύαμε απ' το χωράφι που τις σπέρναμε μαζί με τα καλαμπόκια. Η Μαυρή έκανε προκομμένες σκούπες. Αφού τις μάζευαν, τις άπλωναν στον ήλιο και αφού ξεραίνονταν έπειτα από μερικές ημέρες, τις κοπάναγαν με τον κόπανο, με ένα ειδικό ξύλο που κοπάναγαν τα χοντρά ρούχα, όταν τα πλέναν. Αφού λοιπόν τις κοπάναγαν να πέσουν τα σπόρια, τις διάλεγαν να είναι γερές, γιατί ήταν και ορισμένες φαγωμένες από σκουλήκι, τις κόβανε

στο ύψος που χρειαζόταν, αφαιρούσαν περίπου το 1/3 της καλαμιάς στα 20 εκατοστά, είχαν δύο πηχάκια 2½x4, με μήκος 70 εκατοστά, έτοιμα δεμένα απ' το ένα μέρος μόλιμα, το άλλο το δένανε όταν βάζανε τις σκούπες. Πρώτα παίρνανε 20-25 βέργες σκούπας, τις δέναν με τρία σύρματα γαλβανιζέ Νο 6 πολύ σφιχτά και μετά βάζαν τα σανιδάκια που ήταν σαν ψαλίδα, το δέναν και σιγά-σιγά άπλωναν τη σκούπα. Αφού την άπλωναν, είχαν δυο σακοράφες, μεγάλα βελόνια 15 εκατοστών, πέρναγαν τη λιναρίσια κλωστή, που είχε γνέσει η μάνα μας, στις τρύπες απ' τις σακοράφες και άρχιζαν το ράψιμο διπλό, έμπαινε η μια βελόνα δεξιά και στην ίδια μεριά έμπαινε η άλλη βελόνα αριστερά και τραβώντας την κλωστή σφίγγαν για να γίνει κρουστή η σκούπα. Οι βελονιές γινόταν ανά δυο πόντους. Οι δεσιές γινόταν σε τρεις και πολλές φορές σε τέσσερις μεριές για πιο στέρες. Όταν φτιάναν καμιά πενηνταριά τις φορτωνόταν και τις πήγαιναν στα χωριά να τις πουλήσουν, Ντάρα και Νικολίτσι. Αυτή η δουλειά με τις ψάθες και τις σκούπες διήρκεσε δυο χρόνια. Μετά τα πράγματα άλλαξαν αφού η δουλειά του πατέρα με τα ψάρια που πουλούσε πήγαινε καλά. Αλλά τα δύσκολα χρόνια της πείνας ήταν 1941-1942. Μετά η γη άρχισε να καρπίζει, σιτάρι και καλαμπόκι.

ΤΑ ΡΟΥΧΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΜΕ... ΑΝΑΤΡΟΠΗ !!!

Στη γειτονιά μας είχαμε μια υπέροχη μοδίστρα, ήταν πολύ καλοσυνάτη. Είχε μια μικρή χειροκίνητη ραπτομηχανή και έραβε διάφορα της εποχής φορέματα. Έραβε για κορίτσια φορέματα και ζακέτες και για τα παιδιά παντελόνια και σακάκια. Ήταν η κυρα-Πανωραία. Είχε μάθει και την κόρη της μοδίστρα και όλη μέρα στην κρεβάτα, έκοβαν και έραβαν μαζί. Μέναν σε ένα μεγάλο αρχαίο σπίτι που είχε κρεβάτα («εσωτερική βεράντα»). Εκεί με πήγαινε η μάνα μου σαν ήμουν μικρός και με τη μεζούρα η κυρα-Πανωραία μου έπαιρνε τα μέτρα. Το ύφασμα ήταν πάντα ντρίλι. Όταν μου έραβε φορεσιά το Πάσχα, μου έκανε σακάκι και κοντό παντελονάκι με λωρίδα. Το Σεπτέμβριο που άρχιζαν τα σχολεία για να μη κρυώνουμε και για να μη λερωνόμαστε μας φτιάχναν διαφορετικά παντελόνια. Αυτά μας τα κάναν ολόσωμα σαν φόρμες, με τη μόνη διαφορά στο ύψος της μέσης, από τα γοφά και πίσω και από τα δυο μέρη ήταν κομμένο και κούμπωνε στο πίσω μέρος με δυο κουμπιά. Όταν ήθελες να πας για την ανάγκη σου το ξεκούμπωνες όπως η ανατροπή. Αυτό το είδος των παντελονιών το λέγαν με «μπελερίνι». Αυτά τα παντελόνια «μπελερίνι» τα φοράγαμε έως 8-10 χρονών.

ΤΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΜΑΣ

Στο Μεσοχώρι που μαζευόμασταν για παιχνίδι παίζαμε διάφορα παιχνίδια. Εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν μπάλες για ποδόσφαιρο, μπάσκετ, φιλέ. Όταν καμιά φορά θέλαμε να παίξουμε μπάλα φτιάχναμε μια μάζα πανιά σφιχτοδεμένη, στρογγυλή και παίζαμε, όχι σε γήπεδο, αλλά στο Μεσοχώρι. Τα παιχνίδια μας: 1) το κρυφτό, 2) το σωριαστό, 3) το κίτρινο της καβάλας, 4) τα σκλαβάκια, 5) τις τσούκες, 6) το μούτσοκα, 7) τον καλόγηρο, 8) τη σκλέντζα, 9) τη γουρούνα, 10) το μπιζ. Επειδή οι μεγάλοι θυμούνται τα παιχνίδια πώς παίζονταν, θα πω για τους μικρούς, που δεν ξέρουν, αναλυτικά πώς τα παίζαμε.

1. **Το κρυφό** το παίζαμε ως εξής: 8 παιδιά ρίχναμε κλήρο ποιος θα κλείσει τα μάτια. Αυτός που έκλεινε τα μάτια μέτραγε έως το πενήντα και έλεγε: «φτου και βλέπω» και άνοιγε τα μάτια του. Τα παιδιά τα επτά ήταν κρυμμένα. Έπρεπε να τα βρει όλα και από ένα που έβρισκε έλεγε: «φτού ο Γιώργος». Όταν τα έβρισκε όλα έμενε με κλειστά μάτια ο πρώτος που βρήκε και πρόλαβε να πει «φτου», εάν όμως ξεμακρυνόταν από τη θέση του, εκεί που είχε κλεισμένα τα μάτια, και τρέχαν γρηγορότερα τα κρυμμένα παιδιά και λέγανε «φτού και βγαίνω», τότε έκλεινε τα μάτια πάλι ο ίδιος.

2. **Το σωριαστό** είναι ένα ομαδικό παιχνίδι με δυο ομάδες από 5 ή 6 παιδιά η κάθε ομάδα. Με κλήρο και αυτό το παιχνίδι, για το ποιος θα μείνει με σκυμμένο το κεφάλι και το κορμί του λυγισμένο. Τα πέντε παιδιά πιάνονται με τα χέρια στο σβέρκο για να στηριχθούν. Ένας, ο πιο ψηλός είναι η μάνα. Αυτός κρατούσε στα χέρια του τις λωρίδες που ήταν συνδεδεμένες μια με την άλλη σα τριχιά, έδινε τη μια άκρη να την κρατεί ο πιο γερός. Η ομάδα τώρα προσπαθούσε να μπει καβάλα. Έπρεπε όμως να φυλάγεται από τη μάνα, γιατί εάν η μάνα τον άγκιζε με το πόδι, αμέσως γινόταν αλλαγή του παιχνιδιού και παίρνανε τη θέση των πρώτων – τη θέση των «τιμωρημένων». Εάν όμως κατόρθωναν να μπουν καβάλα, έπρεπε να καθίσουν καβάλα ωσότου κάποιος θα σωριαζόταν, ένας από την τιμωρημένη παρέα, ξανάρχιζαν απ' την αρχή. Εάν ο καβαλάρης δεν είχε ανέβει καλά καβάλα και κρεμόταν η μάνα φύλαγε, μόλις άγκιζε στη γη, τότε η μάνα τον άγκιζε με το πόδι και γινόταν η αλλαγή. Πολλές φορές ο πιο σβέλτος ξεκαβαλίκευε και κοίταγε πότε να βρει την ευκαιρία και να πεταχτεί καβάλα στα κεφάλια για να σωριαστεί η τιμωρημένη ομάδα και να γλιτώσει την τιμωρία η δική του ομάδα.

3. **Το κίτρινο της καβάλας** παιζόταν ως εξής: 2 ομάδες από 5 παιδιά η κάθε ομάδα. Ρίχνανε κλήρο ποιος θα βρει το πετραδάκι σε ποιο χέρι είναι. Αυτός που το έβρισκε ήταν και ο νικητής. Η τιμωρημένη τώρα ομάδα καθόταν σε σχήμα κύκλου και σε απόσταση τρία μέτρα ο ένας από τον άλλο. Ανεβαίνανε καβάλα στις πλάτες των τιμωρημένων και άρχιζε ο πρώτος να λέει με δυνατή φωνή: «Λεμονιά, πορτοκαλιά, πόσα φύλλα έχει το δεντρί;» Σηκώνοντας το χέρι ψηλά για να το βλέπουν όλοι. Το χέρι πότε έδειχνε τρία δάχτυλα, πότε τα πέντε ή κανένα. Αυτός που ρωτούσε έκλεινε τα μάτια του τιμωρημένου με τη μια του παλάμη για να μην βλέπει ή του κάνουν κανένα νόημα η δική του παρέα. Εάν ο τιμωρημένος δεν το έβρισκε βάδιζαν τρία μέτρα, αλλάζοντας όλοι μια θέση. Ξαναρωτούσε ο επόμενος. Εάν πάλι δεν το μάντευε, ξανά βάδισμα και συνεχιζόταν γυρίζοντας καβάλα τον κύκλο. Όταν το πετύχαινε, αμέσως γινόταν η αλλαγή και αυτοί που ήταν καβάλα γινόταν τιμωρημένοι. Ήταν ένα τίμιο και ήσυχο παιχνίδι.

4. **Τα σκλαβάκια.** Ένα παιχνίδι για μικρούς και έως 12 χρονών. Αυτό είναι ένα παιχνίδι μιας ομάδας έξι ως οχτώ παιδιών. Πώς παιζόταν; Δέναμε τις λωρίδες μας ως 6 μέτρα. Έπειτα με το γνωστό τρόπο με το πετραδάκι στο χέρι, όποιος δεν το έβρισκε, έμενε σκλαβάκι. Καθόταν σε ένα λιθάρι για να κάθεται καλά και η Μάνα του παιχνιδιού που είχε τις λωρίδες, το σκοινί, γιατί αντί για σκοινί χρησιμοποιούσαμε λωρίδες. Στο σκλαβάκι έδινε τη μια άκρη και την κράταγε σφιχτά. Και η Μάνα ήταν ο φύλακας

άγγελός του, πάντα ήταν σε ετοιμότητα. Όποιος πλησίαζε το σκλαβάκι, η μάνα τον κυνήγαγε να τον αγγίξει λίγο. Τα 6 παιδιά πήγαιναν στο σκλαβάκι να το χτυπήσουν, η Μάνα όμως τους απομάκρυνε. Όποιον άγγιζε η Μάνα αυτός έμεινε σκλαβάκι και διάλεγε τον φύλακά του. Τον φύλακα αυτόν στο παιχνίδι τον λένε Μάνα.

5. Οι τσούκες. Κι αυτό είναι ένα παιχνίδι που εξασκείται η δύναμη του χεριού και το σημάδι. Είναι ένα παιχνίδι ομαδικό, παίζεται με δυο ομάδες από πέντε παιδιά η κάθε μια. Στήνουμε πέντε πλάκες, να είναι λίγο χοντρές για να μη σπάνε, από το ένα μέρος και σε απόσταση 10 μέτρων απέναντι στην ίδια ευθεία στήνονται άλλες πέντε. Με τη μέθοδο ποιος θα έβρισκε το τετραδάκι άρχισε ο πρώτος να ρίχνει στο σημάδι. Το ρίξιμο στις πλάκες («τσούκες») γινόταν με πέτρες, ανάλογα τη δύναμη που είχε κάποιος. Εάν ο πρώτος αποτύχαινε να ρίξει κάτω τη σιομάδα, έτσι λέγονταν οι πλάκες, έριχνε ο επόμενος έως ότου πέσουν και οι πέντε κάτω. Εάν καταφέρναν να τις ρίξουν όλες, τις ξαναχίζαν και ξανά απ' την αρχή. Εάν όμως κατά το ρίξιμο αστοχούσαν άρχισε τη σκοποβολή η δεύτερη ομάδα. Όταν τέλειωνε το παιχνίδι της τσούκας, αναμεράγαμε τις πλάκες σε μέρος που να μην εμποδίζουν και καθαρίζαμε τα τρίμματα για να είναι καθαρό το μέρος για όλα τα παιχνίδια.

6. Ο μούτσοκας. Είναι ένα παιχνίδι που παίζεται με μια ομάδα. Η ομάδα ψάχνει να βρει έναν «κούκο», πέτρα μικρή που να έχει έδρα ίσια για να στέκεται όρθια. Αυτή η πέτρα είναι τετράγωνη ή στρογγυλή, κατά προτίμηση σαν κύλινδρος, τη λέμε μούτσοκα. Ο κάθε παίχτης έβρισκε και τη δική του πέτρα, τη λεγόμενη σιομάδα. Η σιομάδα ήταν περίπου 12 εκατοστά σε σχήμα δίσκου. Αφού λοιπόν όλα αυτά ετοιμάζονταν, στήναμε τον μούτσοκα σε απόσταση 8 μέτρων και με τη σειρά σημαδεύαμε να γκρεμίσουμε τον μούτσοκα. Αυτός που τον γκρέμιζε περισσότερες φορές ήταν ο νικητής. Κάθε φορά που έπεφτε ο μούτσοκας από το χτύπημα πήγαινε κάποιος και τον ξαναέστηνε.

7. Ο καλόγερος. Ένα παιχνίδι που παίζεται με μια ομάδα ως εξής: σημαδεύουμε κάτω στο δάπεδο με κιμωλία δυο γραμμές ευθείες, τη μια απέναντι από την άλλη στα δυο μέτρα και πλάτος εξήντα πόντους, μοιρασμένο σε πέντε ίσα μέρη, με γραμμές που να κολλάνε στις μεγάλες γραμμές. Τον καλόγερο τον παίζουμε ως εξής: έχουμε μια μικρή πλάκα 5x5 εκατοστά, τη βάζουμε στο πρώτο χάρισμα και με το ένα πόδι στο κουτσό αρχίζει ο πρώτος και περνάει απ' τα πέντε μέρη και επιστρέφει από εκεί που άρχισε, στην αρχή. Όταν επιστρέφει χωρίς να πατήσει καμιά γραμμή ή να βγει η μικρή πλάκα έξω, κερδίζει και ξαναπαίζει με τη μόνη διαφορά ότι τώρα την πλακίτσα την ρίχνει με το χέρι και πρέπει να πέσει σε καλή μεριά για να μπορεί να την προχωρήσει με το κουτσό πόδι και την άκρη και να ξαναγυρίσει απ' την αρχή. Όταν φτάσει στο τελευταίο χάρισμα χωρίς λάθος, ρίχνει την πλακίτσα έξω απ' την τελευταία γραμμή με το ένα πόδι κουτσό, χτυπάει την πλακίτσα με το κουτσό πόδι και πρέπει να την περάσει έξω απ' τη γραμμή της αρχής. Όταν περάσει και αυτό, τότε με ψηλά το κεφάλι και με τα μάτια να βλέπει τον ουρανό αρχίζει: «Πατώ;» «Όχι». «Πατώ»; «Όχι». Φτάνει στο τέλος και γυρίζει. Εάν πατήσει τη γραμμή παίρνει άλλος τη σειρά, εάν όμως δεν πέσει σε παράπτωμα είναι νικητής.

8. **Η σκλέντζα** είναι παιχνίδι με δεξιοτεχνία. Παίζεται ομαδικά ως εξής: κόβουμε μια βέργα, ίσια, να μη λυγάζει 60 πόντους και ένα μυτερό απ' το ίδιο ξύλο 25-30 πόντους που το πελεκάμε με τη σουγιά στις δυο άκρες σουβλερά. Σκάβουμε μια στενόμακρη τρύπα, όχι βαθιά, και βάζουμε το μικρό ξύλο, το ξεμυτισμένο, κατά την αντίθετη μεριά της τρύπας. Ρίχνεται η «σκορτίτσα», ο κλήρος, απ' τους αρχηγούς των ομάδων και όποιος κερδίζει αρχίζει πρώτα. Η τιμωρημένη ομάδα πηγαίνει σε απόσταση 10 μέτρα και ο σκοπός της είναι να προσπαθήσει να πιάσει στον αέρα το μικρό ξυλάκι που λέγεται σκλεντζούρι. Μόλις λοιπόν όλα είναι έτοιμα με δύναμη αλλά και πονηριά βάζει το μεγαλύτερο ξύλο και με δύναμη το πετάει προς την απέναντι ομάδα. Εάν κάποιος πιάσει στον αέρα το σκλεντζούρι, ρίχνει ο άλλος, εάν όμως δεν το πιάσει κανείς, του το πετάει η αντίπαλη ομάδα και τώρα αρχίζουν να μετράνε οι πόντοι. Το παίρνει αυτός που έριξε, το στήνει μέσα στην τρύπα που είναι σαν βαρκούλα και το αφήνει να εξέχει η μύτη 5 πόντους, το χτυπάει για να σηκωθεί επάνω. Μόλις σηκώνεται το σκλεντζούρι το χτυπάει με δύναμη, όπως χτυπάει ο τενίστας το μπαλάκι με τη ρακέτα. Εκεί που πέφτει προσπαθεί να το ξανασηκώσει. Το χτυπάει στη μύτη για να το στείλει πιο μακριά. Από εκεί που σταμάτησε το σκλεντζούρι, αρχίζει τώρα να μετράει με τη σκλέντζα πόσες σκλέντζες είναι η απόσταση μέχρι την τρυπούλα. Τόσους πόντους έχει. Εάν στο πρώτο σήκωμα παίζει το μικρό ξυλάκι χτυπώντας το πολλές φορές κάθε φορά είναι 10 πόντοι. Δηλαδή 5 φορές $5 \times 10 = 50$ συν αυτά που μέτρησε. Πρέπει να τελειώσει η πρώτη ομάδα και μετά να παίζει η δεύτερη. Νικητής είναι όποιος έχει περισσότερους πόντους. Υπάρχουν και περιπτώσεις που δε σηκώνεται το σκλεντζούρι. Τότε δίνεται η δυνατότητα στον παίχτη να κάνει σκλάφτρη, έπαιρνε το σκλεντζούρι με το δεξί του χέρι, κρατούσε με το αριστερό χέρι το δεξί αυτή, έβαζε το χέρι με το σκλεντζούρι και το έριχνε με δύναμη. Δεν πήγαινε καθόλου μακριά, μόνο λίγα μέτρα, απλώς για να πάρει λίγους πόντους.

9. **Η γουρούνα**. Είναι κι αυτό ομαδικό παιχνίδι. Παίζεται με 7 άτομα ως εξής: Σκάβουμε 7 μικρές λακκούβες σαν μια λίμπα, οι έξι σε στρογγυλό κύκλο, ανάλογα με το χώρο και η κάθε απόσταση μεταξύ των παιχτών, πάντα συμμετρικά. Η έβδομη γίνεται στο κέντρο του κύκλου. Οι παίχτες φρόντιζαν να έχουν καλά μπαστούνια, ίσια και γερά, και στο τέλος το μπαστουניού να υπήρχε, αν ήταν δυνατό, ρόζο, δηλαδή περίπου σαν το μπαστούνι του γκολφ. Τα μπαστούνια των παικτών είναι σημαδεμένα για να γνωρίζονται. Αφού γίνουν όλες οι προεργασίες, έπρεπε να βρεθεί και η «γουρούνα», αυτή συνήθως ήταν ξύλινη από κόπελο μισοσάπιο για να είναι ελαφριά. Ήρθε λοιπόν η ώρα να βρεθεί ο γουρνιάρης, δηλαδή αυτός που θα φύλαγε τη γουρούνα. Ένας συμπαίκτης έπρεπε να κρατήσει στα χέρια του τα μπαστούνια και στη μέση να βάλει κάποιος άλλος συμπαίκτης τη γουρούνα. Τώρα είναι κρίσιμη η στιγμή. Αυτός που κρατάει τα μπαστούνια με ανοιχτά τα χέρια θα έπρεπε να τα πετάξει πάνω απ' το κεφάλι του. Σε όποιο μπαστούνι είναι πιο κοντά η γουρούνα, αυτός θα μείνει και γουρνιάρης, μέχρι την αλλαγή. Η αλλαγή θα ρθει στη συνέχεια του παιχνιδιού. Με το πέταγμα των μπαστουνιών βρέθηκε ο φύλακας της γουρούνας. Ο γουρνιάρης παίρνει το μπαστούνι του και τη γουρούνα. Οι συμπαίκτες παίρνουν κάθε ένας το μπαστούνι του, το βάζει

στη δική του λακκούβα. Ο γουρνιάρης τοποθετεί τη γουρούνα στην άκρη του κύκλου που σχηματίζουν οι λακκούβες, το παιχνίδι ξεκινάει. Ο φύλακας πρέπει για να απαλλαγεί απ' τη φροντίδα του γουρνιάρη να βάλει τη γουρούνα στη λακκούβα της μέσης, στο «γουρνοκούμασο». Αρχίζει με προφύλαξη να μαζεύει με το μπαστούνι του λέγοντας: κους-κους-κους. Δεν είναι όμως εύκολη αυτή η δουλειά, γιατί οι συμπαίκτες προσπαθούν με ελιγμό να του χτυπήσουν τη γουρούνα, βγάζοντας φυσικά το μπαστούνι απ' τη λακκούβα. Αν τη στιγμή που κάποιος παίκτης στην προσπάθεια του να χτυπήσει, δεν προλάβει να γυρίσει στη θέση του και την προλάβει ο φύλακας, τότε τη θέση του γουρνιάρη την παίρνει αυτός που έχασε τη λακκούβα. Είναι ένα πολύ διασκεδαστικό παιχνίδι και καλό.

10. **Το μπιζ**, παιχνίδι με πολύ καλαμπούρι, παιζόταν από μικρούς και μεγάλους ως εξής: Με κλήρο μένει ο «κατηγορούμενος» για να του χτυπούν την παλάμη του και κάθε φορά που τον χτυπούσε κάποιος φώναζαν «μπιζ» και όλοι μαζί οι συμπαίκτες σήκωναν το χέρι με το ένα δάχτυλο ανεβασμένο, όπως όταν ζητάγαμε να πούμε μάθημα. Ο κατηγορούμενος έβαζε το ένα του χέρι κάτω απ' τη μασχάλη με την παλάμη ανοιχτή προς τα επάνω και με το άλλο χέρι σαν παρωπίδα στο αριστερό μάτι. Η παρέα την ώρα που τον χτυπούσαν κάναν και λίγο σπρώξιμο και φασαρία για να χάσει τον προσανατολισμό του, λέγοντας όλοι μαζί «μπιζ», δείχνοντας και ξαναδείχνοντας το δάχτυλο. Ο κατηγορούμενος έπρεπε κάθε φορά που του λέγαν μπιζ, τον ρωτούσαν δηλαδή να μαντέψει ποιος τον χτύπησε, να μαντέψει, εάν τον μάντευε, τότε τη θέση του έπαιρνε αυτός που τον είχε μαντέψει.

ΕΝΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ

Η πείνα θέριζε τότε συνέχεια τον κόσμο. Μια ομάδα αποφασιστικών εικοσιπεντάρηδων αγοριών μαζεύονταν δυο-δυο, τρεις-τρεις και κατάστρωναν σχέδιο για το πώς θα μπορέσουν να μπουν στην αποθήκη του Γιωργο-Νάση («Σαμαρά»). Εκεί υπήρχε αποθήκη ιματισμού και τροφίμων. Επί μέρες κατάστρωναν σχέδια. Ήταν όμως πολύ δύσκολη η επιχείρηση αυτή: μπροστά στο προαύλιο φύλαγε σκοπός με το όπλο στον ώμο, με τη λόγχη. Πηγαινοέρχονταν πάνω στο πεζοδρόμιο προς βορρά και επιστροφή προς νότο, συνέχεια το ίδιο δρομολόγιο.

Η αποθήκη ήταν στο υπόγειο. Κάθε πρωί άνοιγαν μια καταπακτή που σκέπαζε τη σκάλα του υπογείου και άνοιγαν την πόρτα του υπογείου για να αερίζονται τα είδη που ήταν μέσα. Τα παιδιά μελετούσαν με κάθε λεπτομέρεια το σχέδιο δράσης. Η αποθήκη αυτή είχε ένα παραθύρι, μικρό, στενόμακρο περίπου 60x1,20 που ήταν απ' το μέρος του κάμπου. Ο σκοπός ήταν στο μέρος του κεντρικού δρόμου. Τότε απ' τον κάμπο δεν υπήρχαν σπίτια, ήταν μόνο πολλές βατσουνιές με πολλά, μεγάλα βάτα και τσουκνίδες. Περιεργάστηκαν από πίσω λοιπόν απ' τον κάμπο και είδαν πως άμα έμπαιναν μέσα στο υπόγειο, ήταν εύκολο να ανοίξουν το παράθυρο, για να μπορέσουν εύκολα να φύγουν σε περίπτωση που κάτι δεν πήγαινε καλά, αλλά και να βγάλουν και αυτά που θα έπαιρναν. Κατάστρωσαν καλά το σχέδιο. Και μια μέρα αποφασίζουν να μπουν μέσα. Ένας ήταν απέναντι στο τσαγκάρικο του Γιώργου Ρεμπή και

θα έδινε το σύνθημα, πότε να μπουν μέσα. Άλλος ένας είχε πάει πίσω απ' τη μεριά του παραθυριού και περίμενε πότε θα ανοίξουν για να έπαιρνε και να έκρυβε αυτά που θα βγάζαν οι από μέσα. Αφού τα είχαν ετοιμάσει όλα, τη στιγμή που ο σκοπός απομακρύνθηκε απ' τη σκάλα και βιάδιζε αργά προς το βορρά, δίνει το σύνθημα «τώ-ρα». Τα παιδιά ήταν στη γωνία που είχε το σιδηρουργείο ο Χρηστο-Γκορτζόπουλος («Κιτσο-Μάστορας»). Πετάχτηκαν με προφύλαξη και ελαφριά πηδήματα μπήκαν μέσα. Η πρώτη δουλειά που είχαν να κάνουν ήταν να ανοίξουν το παράθυρο. Άρχισαν να βγάζουν τσουβάλια ρύζι, άχνη αλεύρι, ζάχαρες, μακαρόνια, κονσέρβες. Μπήκε όμως μέσα και ένας που δεν ήταν της παρέας. Ο άνθρωπος αυτός είχε μια σχετική αναπηρία και όπως κατέβαινε τη σκάλα τον αντιλήφθηκε ο σκοπός. Όπως κατέβαινε τη σκάλα γύρισε αμέσως ο σκοπός με το τουφέκι στα χέρια. Ο φουκαράς ο άνθρωπος τα έχασε, γύρισε αμέσως ανεβαίνοντας τη σκάλα. Μόλις έφτασε ο σκοπός, άρχισε να του μιλάει στη γλώσσα του: «Μποντζόρνο, καλή πατρίδα! – Καλημέρα, να πας με το καλό στην πατρίδα σου». Αυτό το επαναλάμβανε ο φουκαράς μέχρι που απομακρύνθηκε αρκετά. Αυτοί που ήταν μέσα άκουσαν τη φασαρία και τις φωνές του σκοπού και πρόλαβαν και βγήκαν απ' το παραθυράκι. Δεν πρόλαβαν να βγάλουν πολλά πράγματα, ήταν λίγος ο χρόνος που ήταν μέσα. Ευτυχώς, ο απ' έξω τα είχε κρύψει πολύ καλά στις βατσουνιές και τα πήραν νύχτα, γιατί τη νύχτα από αυτή τη μεριά δεν ήταν δύσκολο να τα πάρουν επειδή δεν υπήρχε σκοπός.

Η ΠΑΡΕΑ ΤΗΣ ΣΤΙΓΜΗΣ – ΜΕ ΕΝΑ ΣΥΝΟΜΙΛΗΚΟ

Με την κατάρρευση του Ελληνικού μετώπου είχε έρθει στο χωριό μας μια χήρα γυναίκα με τα δυο της παιδιά. Ήταν απ' το Κουκλέσι. Έμεναν στο σπίτι δίπλα απ' το πατρικό σπίτι του Φώτη Τζιάκου. Η μάνα και ο αδερφός του εργαζόνταν στο σπίτι του Σπύρο Χρηστάκη. Ανταμώνσαμε τυχαία κάτω στην Αγορά. Κάναμε βόλτες, τα μάτια μας έπεσαν στο σκοπό που φύλαγε την αποθήκη του Ντούλα Καλδάνη, εκεί που σήμερα είναι τα σπίτια του Θανάση Σιώρου. Δεν ήταν χτισμένο, ήταν κενό με τοίχο ενός μέτρου απ' την ανατολή. Εκεί σ' αυτό τον χώρο οι Γερμανοί είχαν πολλά γυάλινα μπουκάλια μισοκάρικα, ήταν πάνω από πεντακόσια. Ήταν όλα με κουπώματα από πορσελάνη που κούμπωναν με σούστα. Αυτά λοιπόν τα ζηλέψαμε και θέλαμε να πάρουμε μερικά. Εγώ είχα δει ένα τσεκουράκι σφυρί και ήθελα να το πάρω. Χωρίς να συνειδητοποιήσουμε τι πάμε να κάνουμε, μόλις ο σκοπός, ο οποίος πηγαινοέρχονταν πάνω-κάτω, έφτασε στη μέση της διαδρομής προς τα πάνω, προς βορρά, εμείς τρέξαμε με πολλή φόρα, και απ' την πολλή φόρα που πήραμε χτυπήσαμε μερικά μπουκάλια και αυτά πέφτοντας έκαναν αρκετό θόρυβο, ώστε μας αντιλήφθηκε ο σκοπός. Εμείς είχαμε αρπάξει στα χέρια μας από δυο μπουκάλια και μόλις έπεσαν τα άλλα και ακούστηκαν, είχαμε βγει στο δρόμο τρέχοντας. Ο σκοπός φώναζε δυνατά και άγρια. Εμείς προλάβαμε πήραμε το μονοπάτι. Το μονοπάτι είχε πολλά βάτα και παλιούρια και δεν φαινόμεστε, ο σκοπός μας κυνήγησε μέχρι τη γωνιά του σπιτιού του Θανάση Παπαθανασίου. Το παιδί το φώναζε η μάνα του Τζούμη. Είχαν μείνει στο χωριό μας μέχρι που φύγαν οι Γερμανοί.

Στο χωριό μας την εποχή εκείνη βρίσκονταν Εβραίοι. Είχαν 3 εμπορικά καταστήματα με υφάσματα και ρουχισμό. Θυμάμαι που πήγαινα με τον πατέρα μου, όταν χρειαζόταν να μας πάρει ύφασμα για παντελόνι. Τα ονόματά τους ήταν: Αβραάμ, Σεφ, Μωϋσής, Κάρολος και Λεωνής. Ήταν περίπου έξι, τα υπόλοιπα τα ονόματα δεν τα ξέρω. Αυτό που έμαθα είναι ότι οι Γερμανοί στους Εβραίους που ήταν στα χωριά μας δεν τους βάλαν περιβραχιόνιο ή αστέρι. Ένας απ' τους δυο Εβραίους που είχαν μαγαζί στον Μιχάλη του Μπόμπορη είχε αγοράσει ένα πιστόλι για τη δική του ασφάλεια, προφανώς όταν άρχισε ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος. Λίγες μέρες προτού έρθουν οι Γερμανοί στο χωριό το περιεργαζόταν. Φαίνεται δεν ήταν και πολύ εξοικειωμένος με τα όπλα, γιατί το πιστόλι εκπυρσοκρότησε και η σφαίρα τον χτύπησε στο πόδι κάνοντας ζημιά στα δάχτυλα. Στο χωριό μας τότε δεν υπήρχε φαρμακείο, την πληγή δεν μπόρεσε να την περιποιηθεί και έπαθε γάγγραινα. Υπέφερε από φρικτούς πόνους για πολύ καιρό. Στο τέλος του στοίχισε τη ζωή του αυτή η απειρία. Τον περιέθαλψε καμιά εικοσαριά μέρες η οικογένεια του Κώστα Μπόμπορη με κίνδυνο μεγάλο της οικογένειάς του απ' τους Γερμανούς και τελικά πέθανε και είναι θαμμένος στο κοιμητήριο του χωριού μας. Αυτός ήταν ο Λεωνής.

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ

Γεννήθηκα τις 21 Απριλίου, το έτος 1935, στις 6 το πρωί, πρώτη μέρα της Λαμπρής. Βρέθηκε στα αρχεία του Σχολείου μας η αρχή του σχολικού έτους. Το 1942-43 μάθαμε τα πρώτα γράμματα στο ισόγειο του Σχολείου που είναι σήμερα ο Συνεταιρισμός. Μια πλάκα και ένα κοντύλι με ένα σφουγγάρι να γράφουμε και να σβήνουμε. Και ένα τετράδιο με τέσσερεις ευθείες γραμμές, για να μάθουμε να γράφουμε ωραία γράμματα. Το πρωί χτύπαγε ένα παιδί την καμπάνα της εκκλησίας 7.30 και παίρναμε για σάκα έναν τροβατσούλι χιαστί και εκεί βάζαμε την πλάκα, το κοντύλι, το τετράδιο και το μολύβι. Σηκωνόμαστε πολύ πρωί. Οι μανάδες άλλες βράζαν τραχανά, άλλες κουρκούτη, άλλες μερμελόνια και οι πιο πολλές έβραζαν τα τρίμματα ψωμιού που ήταν στο σκαφίδι και τρίβαν και τις κοριές και φτιάχνανε τη λεγόμενη σούπα. Τρίβαν ένα κρεμμύδι, το βάζαν στο τηγάνι με λάδι και το τσιγάριζαν για να μοσχοβολήσει. Μαρμελάδες και βούτυρο ή μέλι είχαν μόνο 10 παιδιά από τα 270 που είχε το σχολείο, μικρές και μεγάλες τάξεις. Τρώγαμε λοιπόν για πρωινό την κουρκούτη και φεύγαμε για σχολείο. Ξυπόλητα σχεδόν το σύνολο των μαθητών, χειμώνας μέσα στη βροχή και μες στο κρύο πηγαίναμε στο σχολείο. Οι αίθουσες δεν είχαν καλοριφέρ ή σόμπες για να ζεσταθούμε λίγο. Μας λέγαν οι δάσκαλοι, τρίψτε δυνατά τα χέρια για να ζεσταθείτε και αυτό κάναμε κάθε πρωί, όταν μπαίναμε στην τάξη μετά την προσευχή. Σχολείο πηγαίναμε και τα απογεύματα τρεις με πέντε. Δάσκαλο στην τάξη μας είχαμε μια μέρα τον κ. Χαράλαμπο Λέκκο και την άλλη μέρα τον Παπατσάτσο, που ήταν παπάς και δάσκαλος. Ο μακαρίτης Λέκκος ήταν μαλακός και αστείος δάσκαλος, τουναντίον ο Παπατσάτσο, αν και παπάς, κάθε φορά που κάποιο παιδί ή δεν πρόσεχε ή δεν διάβαζε καλά το μάθημα τον στόλιζε με διάφορα επίθετα: «Ζών, τετράποδον, άθλιον όν», αυτές τις λέξεις τις ακούγαμε τριάντα φορές την ημέρα. Ο Παπατσάτσο

προτού έρθει στο χωριό μας ήταν δάσκαλος στη Ζαραβίνα (Σκεπαστό). Ο πατέρας μου στη Ζαραβίνα είχε φτιάξει το σχολείο, ήταν καλός τεχνίτης και από την τεχνική υπηρεσία Ιωαννίνων τον ξέραν και τον δέχονταν στις δημοπρασίες. Γραφόταν με το όνομα Σταύρος Νικολαΐδης Κολιός, με το ίδιο όνομα είναι γραμμένος και στη δημοπρασία του δικού μας Σχολείου, Παπαδατών, Λούρου και νομίζω και Καναλακίου. Όταν εγώ πήγα στο σχολείο και μάθαμε να γράφουμε, μας λέγαν πως κάθε φορά που γράφαμε ένα μικρό κείμενο ή λέξεις, προπάντων αντιγραφή, έπρεπε να γράφουμε και το όνομά μας. Εγώ έγραφα στο τέλος της αντιγραφής: Απόστολος Σ. Κολιός, όπως γράφονταν και τ' άλλα μου αδέρφια. Άλλωστε αυτό μου έμαθε και ο δάσκαλος Λέκκος. Ο Παπατσάτσος όταν πρωτοείδε το τετράδιό μου, μου τραβάει ένα χαστούκι: «Απόστολος Νικολαΐδης Κολιός να γράψεις, ζών». Την άλλη μέρα έγραψα στο τετράδιο Απόστολος Νικολαΐδης. Ο δάσκαλός μου ο Λέκκος: «Δε σου είπα, μου λέει, να γράψεις Απόστολος Κολιός»; Μου δίνει και αυτός ένα χαστούκι. Επί μια βδομάδα μου δίνουν χαστούκια. Βλέπει ο Παπατσάτσος το τετράδιο: «Σου είπα, ζών, να γράψεις Νικολαΐδης». Του λέω: «Ο κ. Λέκκος μου είπε να γράψω Κολιός». «Αυτό που σου λέω εγώ να γράψεις, ζών τετράποδο, άθλιον ον». Ήταν απόγευμα, πήγα στο σπίτι όταν σχολάσαμε, ο πατέρας ήταν στην Αγορά. Όταν ήρθε του είπα: «Αύριο πατέρα να έρθεις στο σχολείο». «Γιατί;» μου λέει. «Οι δάσκαλοι κάθε μέρα μου δίνουν και από ένα κατακέφαλο». «Καλά σου κάνουν, αφού δεν προσέχεις». «Προσέχω», του λέω. «Τότε γιατί; Μήπως δεν ξέρεις μάθημα;» «Όχι δεν είναι τίποτε απ' αυτά». «Και γιατί σε χτυπάνε;» «Με χτυπάνε για το όνομα, πώς να το γράψω. Ο Παπατσάτσος μου λέει Νικολαΐδης, ο Λέκκος, Κολιός». «Καλά, μου λέει, θα έρθω αύριο το πρωί». Δάσκαλος ήταν ο Παπατσάτσος, είχε αυτός σειρά. Και έτσι σταμάτησαν τα χαστούκια. Τότε τα χαστούκια απ' τους δασκάλους πηγαίνανε βροχή. Κανένας πατέρας ή μάνα δεν παραπονήθηκαν γιατί μου χτύπησες το παιδί. Εάν κάποιο παιδί τόλμαγε να πει με χτύπησε ο δάσκαλος, η πρώτη απάντηση που θα έπαιρνε ήταν «καλά σου έκανε, να βάλετε μυαλό». Σήμερα τα πράγματα άλλαξαν. Τα παιδιά ευαίσθητα, οι γονείς με εγωισμό, ζητούν το λόγο του δασκάλου, ακόμη και δικαστήριο. Είχα τύχει το 1964 σε δίκη στο δικό μας Ειρηνοδικείο, γιατί ο δάσκαλος τόλμησε να χτυπήσει κατακέφαλο έναν ατίθασο μαθητή από γειτονικό χωριό. Στη Δευτέρα τάξη μας κάναν μάθημα οι δάσκαλοι Αριστοτέλης Ζήκος, Χάρης Πάτσης. Αυτοί δε χτυπάγανε. Το σχολικό έτος 1943-44 και 1944-45 βρέθηκε κενό στο Μαθητολόγιο και κλείνει το σχολικό έτος τον Απρίλιο. Τότε πιθανολογείται να προβιβαστήκαμε σε σύντομο χρονικό διάστημα δυο φορές.

Στην Τρίτη δημοτικού είχα δασκάλα μια αυστηρή, αλλά καλή δασκάλα από την Πρέβεζα. Ήταν η Αλεξάνδρα Ρέντζιου. Στην Τρίτη πήγαμε στο Μεγάλο Παρθεναγωγείο που είχε δυο αίθουσες μεγάλες και ένα γραφείο, είχε και καλό προαύλιο. Οι Γερμανοί είχαν αδειάσει το σχολείο και στο τέλος της χρονιάς οι δάσκαλοι μας βάζαν ποιήματα και διάφορα θεατρικά. Στην κατασκευή της σκηνής ήταν ο κ. Ευάγγελος Κανούργιος. Με καθρόνια και χεράμια έφτιαχνε τη σκηνή και μπροστά, για να ανοιγοκλείνει, έβαζε δυο μεγάλα σεντόνια με διπλό σπάγκο και στις δυο άκρες της σκηνής κάθονταν δυο παιδιά της Πέμπτης ή της Έκτης τάξης για να ανοίγουν όποτε χρειαζό-

ταν. Η δασκάλα μου μου είχε δώσει να πω ένα ποίημα. Το είχα διαβάσει καλά πολλές φορές και το έλεγα σωστά. Είχαμε κάνει και κάνα-δυο πρόβες. Ήρθε η μέρα που θα γινόταν η γιορτή. Άρχισε η γιορτή με ένα θεατρικό με ένα ψευτή μαθητή που έκανε ότι ήταν βαριά άρρωστος και η μάνα του παιδιού φώναζε το γιατρό. Ο γιατρός διέγνωσε ότι για να γιάνει έπρεπε να πει ρετινόλαδο. Τη στιγμή που ο γιατρός έδινε τη συνταγή μπαίνει ο πατέρας. «Αλ ούνο, αλά τρε, καλημέρα κυρ γιατρέ, βλέπω στη δημοπρασία βγήκε η φαρμακολογία και τα φάρμακα μοιράζεις και το σπιτικό ταράζεις. Κι εσύ Χρήστο την αλήθεια όπου κρύβεις μες στα στήθια, σήκω επάνω και ειπέ μου, κι όλα αυτά εξήγησέ μου. Ναι αληθινά μητέρα, να κρυφτώ απ' τον πατέρα» κ.λπ. Συνέχισαν και μερικές απαγγελίες. Είχε έρθει και η δική μου σειρά και πηγαίνω να βγω στη σκηνή, με σταμάτησε η δασκάλα μου: «Πού πας έτσι ξυπόλητος;» «Δεν έχω παπούτσια, της λέω». Είχαν ήδη περάσει τουλάχιστον άλλα δέκα παιδιά ξυπόλητα πιο μπροστά από μένα. Ίσως να μην το πρόσεξε η δασκάλα. Λέει στον Χρήστο του Τασιο-Χήτα: «Μπρος, βγάλε τα δικά σου παπούτσια και δώστα στον Αποστόλη να τα φορέσει και να βγει να πει το ποίημα». Ήταν κάτι κόκκινα παπούτσια από βακέτα. Πράγματι, ο Χρήστος τα έβγαλε και μου τα έδωσε, ήταν μεγαλύτερός μου κατά δυο χρόνια. Η ξυπολησιά όμως είχε απλώσει και μεγαλώσει τα πόδια μου και έτσι μου ήρθανε φίνα.

Στην Τετάρτη τάξη είχαμε μια εξαιρετική δασκάλα την κ. Αλεξάνδρα Λογοθέτη-Λέκκου. Ήταν μια μελένια γυναίκα, γλυκομίλητη, καλοσυνάτη, όλες τις χάρες τις είχε πάνω της. Προσπαθούσε κάθε παιδί να καταλάβει καλά αυτό που δεν ήξερε. Ήταν σαν πραγματική μάνα μας. Θυμάμαι μια μέρα είχα φτιάσει μόνος μου με ένα ψαλίδι ένα τσίγκινο αεροπλανάκι, σαν έλικας ήτανε. Σε μια ρικέλα βάζαμε δυο καρφάκια χωρίς κεφαλή, κάναμε τρεις τρύπες, μια ακριβώς στο κέντρο και τις δυο άλλες ακριβώς να μπαίνει μέσα το αεροπλάνο. Στρίβαμε λίγο τον τσίγκο ανάλογα πού θέλαμε να πάει, εάν ήταν για ευθεία και σε λίγο ύψος το στρίβαμε λίγο, εάν θέλαμε να πάρει ύψος το γυρίζαμε πιο πολύ. Εγώ πήρα στο διάλειμμα μόλις βγήκαμε έξω το αεροπλάνο που είχα στη σάκα μου και τα υπόλοιπα σύνεργα. Τύλιξα στην κουβαρίστρα το σπάγκο σφιχτά και του έδωσα το σχήμα για να πάει ψηλά. Το πέταξα αρκετές φορές λίγο προτού μπούμε στην τάξη, ήμασταν στη νότια αίθουσα. Το αεροπλανάκι έπεσε πάνω στην ελιά που ήταν δίπλα, λίγο κάτω από τη σκάλα και σκάλωσε. Εγώ άρχισα να πετάω πέτρες για να το γκρεμίσω, μια πέτρα αρκετά μεγάλη χτύπησε σε ένα χοντρό κλωνάρι και γύρισε κάτω σαν κάποιος να την πέταξε, η πέτρα όμως με χτύπησε στο κεφάλι. Άρχισε να βγαίνει αίμα. Έβαλα το χέρι μου και το κρατούσα δυνατά. Ήρθε η ώρα να μπούμε μέσα στην τάξη. Βγήκε η δασκάλα μας, όπως το έκανε πάντοτε και λέει: «Για περάστε μέσα». Μόλις ανέβηκα τις σκάλες με είδε που κράταγα το κεφάλι με το χέρι, ανησύχησε μήπως είχα χτυπήσει άσχημα. Άρχισε να μας λέει: «Σας είπα να μην πετάτε πέτρες». Νόμισε πως κάποιο παιδί με χτύπησε. Η κ. Λέκκου έμενε στο σπίτι του Σπυρο-Χρηστάκη, εκεί είχε νοικιασμένο. Στέλνει την Ευτυχία, την κόρη της (ήμασταν στην ίδια τάξη) να πάρει οξυζενέ, βαμπακι, ιώδιο και λίγο λευκοπλάστ. Πράγματι πήγε η Ευτυχία και γρήγορα γύρισε. Μου περιποιήθηκε το τραύμα η δασκάλα λες και ήταν η ίδια μου η μάνα. ΚΑΛΗ ΣΟΥ ΩΡΑ, ΚΑΛΗ ΔΑΣΚΑΛΑ ΜΑΣ!

Στην Πέμπτη και στην Έκτη είχαμε δάσκαλο τον Βαγγελη-Καινούργιο. Δάσκαλος πολύ αυστηρός και νευρικός. Μας είχε ταράξει στις κατακεφαλιές, μας χτυπούσε αλύπητα και μας έλεγε και τα επίθετα: τέρατα της φύσεως. Στην τάξη μας είχαμε πίνακα που στηριζόταν σε τρίποδα και ήταν από την ίδρυση του πρώτου Σχολείου. Κουνιόταν πάρα πολύ, πήγαινε τραμπάλα πέρα δώθε. Θυμάμαι είχε βγάλει στον πίνακα ένα συμμαθητή της Έκτης, αδυνατούλικο και μικρόσωμο. Του είπε να γράψει ένα πρόβλημα αναμείξεως. Αρχισε δειλά-δειλά να γράφει το πρόβλημα. Έπρεπε να κάνει την κατάταξη. Εκεί έκανε το πρώτο λάθος, με το πρώτο λάθος του δίνει ένα γερό χαστούκι που το κεφάλι του συμμαθητή μας χτύπησε στον πίνακα και σωριάστηκε πίνακας και μαθητής κάτω. Με τη βροντερή και άγρια φωνή του λέει, μόλις σηκώθηκε ο καημένος: «Στήστονν». Προσπαθούσε το καημένο να τον στήσει, αλλά ήταν αδύνατον, μόλις έστηνε τον τρίποδα έπρεπε να βάλει επάνω το μαυροπίνακα. Στάθηκε αδύνατο, γιατί σωριαζόταν ξανά και ξανά και κάθε φορά που έπεφτε έτρωγε και από ένα χαστούκι. Τελικά φώναξε ο δάσκαλος ένα συμμαθητή και βοήθησε και τον στήσαν. Σας έκανα αυτή την αναφορά για να δείξω τη βαρβαρότητα των δασκάλων εκείνη την εποχή.

Στην Έκτη τάξη είχαμε πάει κάποτε εκδρομή. Το Σχολείο μας τότε είχε μια μπάλα με σαμπρέλα και περιλαίμιο, βαριά, τη φουσκώσαμε και τη δέσαμε. Σε ένα χωράφι χέρσο μας χώρισε δυο κανονικές ομάδες ποδοσφαίρου. Ο δάσκαλος ήταν διαιτητής. Εμένα με είχε βάλει στη θέση του δεξιού μπακ. Ερχόταν μια συρτή μπαλιά και εγώ παίρνω φόρα να τη χτυπήσω. Το παπούτσι μου έφυγε πιο μακριά από την μπάλα και βάλαμε όλα τα παιδιά τα γέλια.

Στο κτίριο αυτό λειτούργησε Δημοτικό Σχολείο, Ημιγυμνάσιο «Ελληνικό» και Γυμνάσιο. Σήμερα το κτίριο είναι ανακατασκευασμένο και στεγάζει τον Γυναικείο Συνεταιρισμό Θεσπρωτικού, με παραδοσιακά γλυκίσματα κ.λπ.

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΙΤΑΛΙΚΟΣ ΒΟΜΒΑΡΔΙΣΜΟΣ

Οι πρώτες βόμβες που πέσαν ήταν ιταλικές από ιταλικά αεροπλάνα. Κατά τις 10 η ώρα ιταλικά αεροπλάνα, που προφανώς βομβάρδιζαν την Πρέβεζα, αλλά και επιτηρούσαν το δρόμο που ερχόταν βαδίζοντας ο ιταλικός στρατός, είδαν ένα φορτηγό αυτοκίνητο που μπήκε στο δρόμο για Θεσπρωτικό. Το αμάξι ερχόταν από το δρόμο Πρέβεζα-Λούρος-Γιάννενα. Άρχισε να το παρακολουθεί και όταν πλέον το αμάξι πέρασε την Τύρια και αντιλήφθηκε ότι τον κυνηγάει αεροπλάνο, άρχισε να τρέχει με μεγάλη ταχύτητα. Ο δρόμος είχε πολλές λακκούβες, δεν ήταν άσφαλτος. Με το πολύ το τρέξιμο και το ζικ-ζακ που έκανε ο οδηγός, για να αποφύγει όσο μπορούσε τις μεγάλες λακκούβες, έδωσε περισσότερο την υποψία στο πλήρωμα του ιταλικού αεροπλάνου πως έχει κάτι ύποπτο. Άρχισε λοιπόν ο βομβαρδισμός από την αρχή του χωριού. Έριξε τρεις βόμβες στο κυνηγητό του αμαξίου. Η πρώτη βόμβα ρίχτηκε στον Κάτω Μαχαλά και έπεσε στο σπίτι του Δασκάλου, του Νακο-Φίντζου. Είχε αρχίσει το δράμα. Σκοτώθηκαν και τα δυο του τα κορίτσια. Η δεύτερη ρίχτηκε στο σημερινό σπίτι του Σωτήρη Πάνο Ευθυμίου και σκότωσε μια κοπέλα του Μητρο-Παπακώστα και τραυμάτισε τον Σωτήρη Καλδάνη. Ενώ συνέχιζε ο οδηγός να τρέχει με το αμάξι πρόλαβε και το έβαλε κάτω από το μεγάλο πλάτανο που ήταν απέναντι απ' το καμπαναριό. Ο πιλότος εκεί δεν μπόρεσε να στοχεύσει και την τρίτη τη φορά, ωστόσο η βόμβα έπεσε στο σπίτι του μπάρμπα του Γρηγόρη Λογοθέτη («Γρηγόρη Γιαννούλη») που ήταν ένα κτίριο μαζί με το δικό του σπίτι. Ο οδηγός αυτός ήταν ο Νικόλαος Λογοθέτης, παιδί του

Το κτίριο του Δημοτικού Σχολείου από την άλλη πλευρά. Απέναντι από το καμπαναριό, στα δεντράκια, υπήρχε ο μεγαλύτερος πλάτανος, όπου έκρυσε το φορτηγό αμάξι ο Νίκος Λογοθέτης, όταν τον κυνηγούσε το αεροπλάνο βομβαρδίζοντας.

Σήμερα ο πλάτανος εκείνος δεν υπάρχει πια. Έπεσε από γεράματα.

Μιχαλάκη Γιαννούλη Λογοθέτη. Ήταν η πρώτη μέρα της Λαμπρής, ώρα περίπου 10 πρωινή, στις 20 Απρίλη του 1941.

Οι Ιταλοί ήρθαν στο χωριό μας τον Απρίλη μήνα, λίγα εικοσιτετράωρα μετά το βομβαρδισμό. Αυτοί κατασκήνωσαν όπως σας περιγράψω στις πρώτες σελίδες, και κάναν και την Καραμπιναρία. Μετά από 4 μήνες περίπου ήρθαν οι Γερμανοί. Κι αυτοί εγκαταστάθηκαν σύμφωνα με την περιγραφή μου σε άλλες σελίδες. Οι Ιταλοί έφυγαν πρώτοι, δεν ξέρω πού τους προώθησαν. Οι Γερμανοί φύγαν εντελώς απ' το χωριό μας έπειτα από έξι μήνες. Τόσο περίπου χρειάστηκε για να τοποθετήσουν το παρατηρητήριο στο βουνό του Προφήτη Ηλία Νέας Κερασούντας και να ανεβάσουν τα ορειβατικά κανόνια στον Ράντο.

Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΕΝΟΣ ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΗ ΜΑΣ

Είχαν πλέον εγκατασταθεί στο Λούρο. Εκεί ήταν το Φρουραρχείο τους και κατά μήκος του δρόμου είχαν διμοιρίες για να ελέγχουν την κατάσταση. Για παράδειγμα στον Καντζά ήταν ένας Λόχος. Σε λίγο χρονικό διάστημα Έλληνες Στρατιωτικοί κάναν την Εθνική Αντίσταση ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ. Το ΕΔΕΣ είχε στρατηγείο τη Ρουσιάτσα (Πολυστάφυλλο), με αρχηγό τον Ναπολέοντα Ζέρβα και το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ είχε το αρχηγείο του στο Κοτσανόπουλο με επικεφαλής τον Αραχναίο και υπαρχηγό τον Κιάμιο. Αυτό ήταν το 24ο Σύνταγμα. Οι Γερμανοί όλα αυτά τα μάθαιναν. Υπήρχαν χαφιέδες και πάντα Πηλιογούσηδες θα υπάρχουν. Άρχισαν να ελέγχουν ποιος ξένος μπαίνει στο χώρο που έλεγχαν. Ένα απόγευμα οι συγχωριανοί μας Χρήστος Γ. Καλδάνης και ο δάσκαλος Χρήστος Ιωάν. Παπαχρήστος βρέθηκαν στον Καντζά προερχόμενοι από το Λούρο. Στον Καντζά τους συλλάβανε και τους ανέκριναν. Το βράδυ τους κλείσανε στο κρατητήριο. Ο Καλδάνης λέγει στον Παπαχρήστο: «Το πρωί που θα μας βγάλουν, να μπορέσουμε να το σκάσουμε, θα μας σκοτώσουν». Σαν κάποιος να του το έλεγε. «Μη φοβάσαι, του απάντησε ο Παπαχρήστος. Το πρωί θα είμαστε ελεύθεροι. Θα μιλήσω εγώ στον διοικητή». Ήξερε μερικά Γαλλικά και Γερμανικά και αρκέστηκε σ' αυτό. Το βράδυ που τους κλείσανε στο κρατητήριο τους είπαν: «Θα σας κρατήσουμε απόψε μέσα και το πρωί θα σας ιδεί ο Διοικητής και μετά φεύγετε». Ήταν σίγουροι ότι το πολύ μέχρι τις 10.30 θα είχαν ξεμπερδέψει. Όμως το πρωί στάθηκε μοιραίο για τον συμπατριώτη μας Χρήστο Νάκο - Παπαχρήστο. Ήρθε ο Διοικητής Φρουραρχείου από το Λούρο, τους έβγαλαν έξω και άρχισε να τους κάνει ερωτήσεις: πώς βρεθήκατε εδώ αυτή την ώρα, από πού έρχεστε και πολλές τέτοιες ερωτήσεις. Η ανάκριση τελείωσε. Η απόφαση ήταν καταδικαστική. Θάνατος. Δίνει εντολή ο Φρούραρχος και μια ομάδα τους παίρνει και τους ανέβασε στο Δημοτικό Σχολείο Καντζά (Στεφάνης). Τους βάλαν στο δυτικό μέρος στην άκρη, κάτω είχε περίπου 4 μέτρα γκρεμό. Την ώρα που τους πήγαιναν στην άκρη λέει στον Χρήστο Παπαχρήστο ο Χρήστος Γ. Καλδάνης: «Να φύγομε, θα μας σκοτώσουν». Ξεκίνησε ένας Γερμανός στρατιώτης για να τους δέσει τα μάτια, ο Χρήστος Γ. Καλδάνης ρίχνει το σακάκι του στα μούτρα του Γερμανού και πήδηξε στο γκρεμό. Μέχρι να συνέλθουν και να συνειδητοποιήσουν οι Γερμανοί τι έγινε, ο Χρήστος είχε φτάσει στο ποτάμι και σαν λαγός έτρεχε. Άρχισαν να γαζώνουν με

τα αυτόματα όπλα τους. Τον κυνήγησαν, δεν τον πιάσαν. Τον Χρήστο Παπαχρήστο τον σκότωσαν στο σημείο που σας περιέγραψα. Ήταν αρχές Ιουλίου 1944.

Οι Γερμανοί είχαν εγκατασταθεί στο Λούρο όμως σε τακτά διαστήματα ερχόταν μια ομάδα με δυο ή τρεις μοτοσικλέτες και ένα αμάξι τύπου τριών τετάρτων. Θυμάμαι όταν πρωτοήρθαν από το Λούρο Πρόεδρος ήταν ο Στρατο-Γιάννος. Εκείνη την εποχή ήταν πολύς κόσμος στο χωριό και πάρα πολλά παιδιά μεγάλης ηλικίας. Σε λιγότερο από πέντε λεπτά τα παιδιά αμέσως βγήκαν στο χωριό με δυο κόφες μαζεύοντας αυγά. Πριν καλά-καλά καθίσουν και πιουν τον καφέ που τους πρόσφερε ο Πρόεδρος –είχε νοικιασμένο το μαγαζί του Μητρο-Τζιάκου, το σημερινό που είναι στη γωνία αριστερά κατεβαίνοντας απ' το καλντερίμι– τα παιδιά επέστρεψαν με γεμάτα τα καλάθια αυγά. Λες και τα βρήκαν σε αποθήκη, έτοιμα. Δυο πράγματα συνέβαιναν, ή πολλά αυγά γένναγαν οι κότες μας ή είχε μάθει ο Πρόεδρος και ήταν μαζεμένα από την άλλη μέρα. Τα παιδιά με τις κόφες: Βασίλης Κοσμά Ανδρία, Λευτέρης Β. Μπέτσος, Τάσιος Μ. Γιαννάκης, Απόστολος Παπαμιχαήλ, Αχιλλέας Αν. Καλδάνης και νομίζω και ο Αρχιμήδης Χρ. Σιγιάννης. Ο Πρόεδρος τους τα πρόσφερε δείχνοντας. Με υπόκλιση ο Γερμανός αξιωματικός ευχαρίστησε τον Πρόεδρο. Μερικοί στρατιώτες πήραν αμέσως τα παγούρια, αυτά που πίνουμε νερό, και με ένα μαχαίρι στιλέτο τρυπάγανε το αυγό και από τις δυο μεριές και το φυσάγανε, όπως φουσκώνουμε μια φούσκα και άδειαζε το αυγό, κρόκος και ασπράδι, μέσα στο παγούρι. Γέμισαν πέντε παγούρια. Ο πρώτος μάλιστα άρχισε να πίνει σαν να έπινε νερό! Κάθε φορά που έρχονταν οι Γερμανοί ρώταγαν: «Παρτιζάν;» «Νο παρτιζάν, νο...», απαντούσαν με μια φωνή οι παρευρισκόμενοι γύρω από τον Πρόεδρο. Οι Γερμανοί κάθισαν περίπου δυο ώρες. Έδειχναν ευχαριστημένοι γιατί φεύγοντας χαιρετούσαν με υπόκλιση. Είχαν έρθει πολλές φορές. Και με τον ίδιο τρόπο τους δέχονταν Πρόεδρος και Συμβούλιο. Πότε με αυγά και πότε με ελιές. Ο δρόμος Θεσπρωτικό-Στεφάνη ήταν χωρίς άσφαλο, γεμάτος λακκούβες και τις πιο πολλές φορές τον έκοβε η Γκούρα στα δύο. Ένα αμάξι δεν μπορούσε να αναπτύξει ταχύτητα πάνω από τα 15 χλμ. την ώρα.

«ΑΚΡΗ ΚΟΥΜΠΑΡΕ»

Στο χωριό μας κατά μήκος του περνούσε ένα ποταμάκι, που πήγαζε απ' το νερό του Άμπουλα. Ήταν το νερό των δύο νερόμυλων. Περνούσε μπροστά στην Αγορά και σε κάθε μαγαζί μπροστά είχαν γεφυράκια για να περνάει ο κόσμος και να ψωνίζει ή για καφέ στα καφενεία. Το αντάρτικο είχε φουντώσει για τα καλά από το 1942. Ο Ζέρβας επιστράτευε μισθωτούς με μια λίρα το μήνα στον καθένα. Ήταν πολλοί από τα γύρω χωριά. Το ΕΑΜ είχε άμισθους και ήταν πολλοί από το χωριό μας και λιγότεροι από τα γύρω χωριά. Κάθε μέρα σχεδόν ήταν γεμάτη η Αγορά από αντάρτες. Μια μέρα δεν πρόλαβαν να κρυφτούν και κινδύνεψαν να προδοθούν. Την άλλη μέρα οι τοπικοί φορείς βάλαν ένα 13χρονο αγόρι με ένα καλό ποδήλατο που έκανε το δρομολόγιο Ακράϊος-Αγορά. Του είχαν δώσει το σύνθημα μόλις δεις να έρχονται Γερμανοί, εσύ να φωνάζεις δυνατά: «ΑΚΡΗ ΚΟΥΜΠΑΡΕ, ΑΚΡΗ». Μια μέρα κάνοντας το καθιερωμένο δρομολόγιο διέκρινε από μακριά που έρχονταν Γερμανοί και τρέχοντας ειδοποίησε

τους αντάρτες να κρυφτούν. Αυτό το δρομολόγιο το έκανε κάθε μέρα. Σχολείο δεν είχαμε, ήταν καλοκαίρι. Αργοπόρησε μια μέρα να φτάσει στον Ακραιό. Μόλις έφτασε ξαφνικά μπροστά του βλέπει ομάδα Γερμανών μοτοσικλετιστών και ένα αμάξι με κατεβασμένο το μουσαμά. Επί τόπου κάνει στροφή και με όση δύναμη είχε στα πόδια του, έτρεχε φωνάζοντας δυνατά: «Άκρη κουμπάρεεεε, άκρη κουμπάρεεεε, άκρη»! Φτάνοντας σχεδόν στο κέντρο της Αγοράς απ' την πολλή του αγωνία για να προλάβει κάπως το τιμόνι του στραβοτιμόνιασε και έπεσε μέσα στο ποταμάκι. Τον βγάλαν οι χωριανοί μας. Είχε όμως σπάσει το ποδάρι του γιατί έπεσε κοντά στο γεφυράκι. Το παιδί αυτό ήταν ενός αξιωματικού του ΕΔΕΣ. Οι Γερμανοί ήταν σίγουροι πλέον ότι στο χωριό μας έρχονταν αντάρτες, γι' αυτό είχαν πυκνώσει τις επισκέψεις τους και με περισσότερους άντρες, μοτοσικλετιστές και αμάξια, δυο και τρία κάθε φορά. Ήξεραν ότι ο Ζέρβας είχε το Διοικητήριο στο Πολυστάφυλλο. Δεν τους απασχολούσε όμως, αφού δεν είχαν ακόμη ξεκινήσει τα σαμποτάζ.

ΠΑΡΑΛΙΓΟ ΤΡΑΓΩΔΙΑ Η BOMBA ΣΤΟΝ ΑΛΩΝΙΣΜΟ

Ήταν Ιούλιος μήνας, ο μήνας του θερισμού και του αλωνισμού. Πρέπει να ήταν 19 Ιουλίου του 1942. Μαζί με παιδιά της ηλικίας μου βρεθήκαμε στο πηγάδι της Λεύκας. Ήπιαμε νερό απ' το μπραγάτσι που μας έβγαλε ο Σπυρο-Τσάτσης. Καθίσαμε λίγο στο καλντεριμωτό αλώνι του πηγαδιού. Η αλωνιστική μηχανή του επιχειρηματία Βασίλη Ζορμπά με μηχανικό τον Νικόλα Παπαμιχαήλ και με το προσωπικό της μηχανής: βοηθό 1, ταϊστές 2, καζανιέρηδες 2, μάγαιρα 1, στο άχυρο πιρουνιέρηδες 2, και στο ανέβασμα στον ταϊστή τα χερόβολα 2, δώδεκα του συγκροτήματος και περίπου τριάντα άλλα άτομα που θέλαν να αλωνίσουν και πολλά μικρά παιδιά, ηλικίας 5-12 χρόνων, βρίσκονταν εκείνη την ώρα στο χωράφι του Παντελή Οικονόμου. Εγώ με τα παιδιά της παρέας μου λίγο πιο πέρα από τη μηχανή βρήκαμε ένα βαρέλι με νερό, μπήκαμε επάνω και το πηγαينوφέραμε κουνώντας με τα πόδια μας πίσω μπρος. Κάποια στιγμή είδαμε το Θανάση Λαϊνά, ανθυπολοχαγό του Ζέρβα, με τη στολή του αντάρτη δίπλα στους καζανιέρηδες. Φορούσε στο σβέρκο του ένα γαλάζιο μαντίλι προφανώς για να μη λερώσει το πουκάμισο. Είχε φορεμένο και το δίκωχο, δίπλα του και άλλοι δυο αντάρτες και αυτοί ντυμένοι με στρατιωτικά ρούχα. Οι Γερμανοί προφανώς είδαν τον Λαϊνά με τους αντάρτες από το παρατηρητήριο του Προφήτη Ηλία και δώσαν το σήμα στη Διοίκηση που ήταν στο Λούρο. Και το Διοικητήριο έδωσε εντολή στο πυροβολικό που ήταν στο Ράντο και ρίξαν τρεις βόμβες. Μας κούφισαν. Ευτυχώς καμιά βόμβα δεν χτύπησε κανέναν. Διαλυθήκαμε όλοι, ο μηχανικός πρόλαβε και έσβησε τη μηχανή του τρακτέρ. Το τρακτέρ αυτό (μπατόζα) ήταν ειδικό, είχε ρόδες σιδερένιες και πέδιλα σιδερένια που χώνονταν στη γη, για να μην κολλάνε στις λάσπες και σε βαλτώδες έδαφος. Ακούσαμε τους μεγάλους άντρες να λένε ότι ο Λαϊνάς είχε έρθει για να εισπράξει τον φόρο από την αλωνιστική μηχανή, 6%. Είναι γεγονός πως το 1942 ήταν φοβερή πείνα, τα αντάρτικα σώματα του Δημοκρατικού στρατού ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ για να μπορέσουν να συντηρηθούν και να μη πεινάσουν, είχαν κανονίσει να πληρώνουν φόρο σε εισόδημα οι παραγωγοί 6% έως

40%, ανάλογα με τι εισόδημα είχε ο κάθε εισοδηματίας. Ο «Κιτσιο-Γιώργος» (Γιώργος Τσάτσος), όταν τον ρώτησα για την παρουσία του Θανάση Λαϊνά στο αλωνιστικό συγκρότημα του Βασιλή Ζορμπά μου είπε τα εξής:

– Άκουσε εδώ παιδί μου, την εποχή του 1942 υπήρχε πείνα και έπρεπε τα αντάρτικα να συντηρηθούν. Πήραν από κοινού απόφαση και επιβάλλανε το 6% και 10%. Ο Κιάμος και ο Βρασίδης που βρίσκονταν στο 24ο Σύνταγμα βρέθηκαν στην Κρασιά και στείλαν στα αλωνιστικά συγκροτήματα με δυο αντάρτες και τους είπαν ανάλογα με την παραγωγή να κρατούν 6% από τον παραγωγό και 10% από το συγκρότημα και να το έχουν στις αποθήκες τους και όποτε το θελήσει η οργάνωση να το πάρει. Αλωνιστικά συγκροτήματα ήταν δύο, του Βασιλή Ζορμπά και του Τάσου Χήτα. Πήγαν οι δυο αντάρτες στο συγκρότημα του Τάσου Χήτα, που είχε υπεύθυνο συγκροτήματος το Γάκη Χήτα. Μόλις του είπαν οι επιτετραμμένοι τους λόγους, αντέδρασε, μαζί και ο μεγαλοκτηματίας Σπύρος Χρηστάκης: «Δε δίνουμε τίποτε να πάτε να τους πείτε». Οι δυο επιτετραμμένοι αγγελιοφόροι φύγαν. Πήγανε στον Αϊ Γιώργη της Κρασιάς. Εκεί είχαν έρθει ο Κιάμος και ο Χρηστο-Καινούργιος. Τους είπαν ότι το συγκρότημα του Χήτα τους έδωξε κακήν κακώς. Εκείνοι τους διατάζουν: «Να πάτε και να τους φέρετε αμέσως εδώ». Πράγματι, πήγαν και με τα όπλα στα χέρια: «Έχουμε διαταγή να σας πάμε στον Κιάμο». Ακολούθησαν θέλοντας και μη. Μόλις πήγαν στον Αϊ Γιώργη τους λέει ο Κιάμος: «Πρέπει η Οργάνωση να ζήσει και για να ζήσει πρέπει να κάνετε αυτό που σας λέμε στη διαταγή». Δεν μπορούσαν να κάνουν και διαφορετικά και συμφώνησαν.

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΙΤΣΙΟΥ

Είχαμε ένα άλογο, αυτό που είχε ανταλλάξει ο πατέρας δίνοντας τη μούλα. Ο αείμνηστος αδελφός μου, Χρήστος, το 1944 ήταν 14 χρονών, η αδελφή μου η Βαγγελιά 11 και εγώ 9 χρονών. Λέει ο πατέρας, το πρωί 25 Μαΐου 1944: «Χρήστο, πάρε και τα δυο παιδιά και πήγαινε το άλογο για να βοσκήσει. Βάλτο στο χωράφι του Σταύρου Κολιογιωργιάνου». Το χωράφι αυτό είναι δίπλα από το πρακτορείο του Γιωργιάνου. Είχε τότε μεγάλα πλατάνια και στη μέση μια αγλαδιά. Ο αδελφός μου έδωσε το άλογο στην αγλαδιά. Είχε πάρει μαζί του και το κασάρι. Αφού έδωσε το άλογο, καθάρισε τα βάτα με το κασάρι και έκανε μια μικρή κρυψώνα. Ήταν ένα χαντάκι που μας χώραγε και τους τρεις. Δεν είχε γεμίσει η τάπια του δρόμου και ήταν αρκετή να μας χωρέσει, αλλά και να μας προφυλάξει και από κανένα βομβαρδισμό. Την 25η Μαΐου είχαμε πάει με το άλογο στον κάμπο. Κατά τις 8 η ώρα ακούσαμε ντουφεκιές και ριπές πολυβόλων, καθώς και δυνατούς κρότους από βόμβες κανονιών και όλμων. Στις 11.30 με 12 το μεσημέρι άρχισαν να περνάν αεροπλάνα, τα λεγόμενα «Στούκας». Όταν άρχισε η μάχη δεν έβαλε κανείς κακό με το νου του. Μόλις πέρασαν πέντε αεροπλάνα μαζί, ο αδερφός μου μας αγκάλιασε τα δυο, γιατί εμείς αρχίσαμε και κλαίγαμε, και μας έλεγε: «Μη φοβάστε». Την ώρα που ρίξαν τις πρώτες βόμβες άρχισε να κλαίει και αυτός μαζί με μας: «Αδερφάκια μου, αδερφάκια μου» και μας έσφιγγε στην αγκαλιά του, ξάπλα όσο μπορούσαμε. Κάποια στιγμή το φόβο τον ξεπεράσαμε. Βλέπει ο αδερφός μου 2 Στούκας που κατέβαιναν από τον ουρανό, όπως κατεβαίνει το γεράκι

και μας λέει: «Να τα, να τα, τώρα αδειάζουν τις βόμβες». Αφού είχε περάσει αρκετή ώρα αναθαρρήσαμε κι εμείς, σταματήσαμε το κλάμα και κοιτούσαμε τα αεροπλάνα. Όταν σταμάτησε η μάχη πήγαμε στο σπίτι. Όπως άκουσα τότε, σε ηλικία 9 χρονών, οι Γερμανοί ήθελαν να περάσουν από το Νικολίτσι και να πάνε για να χτυπήσουν τον Ζέρβα που ήταν στη Ρουσιιάτσα. Η μάχη ήταν σφοδρή, με απώλειες των Γερμανών με πολύ βαρύ οπλισμό. Το βράδυ οι Γερμανοί πήγαν στη Στεφάνη και στο Λούρο. Καμιά δεκαριά στρατιώτες την άλλη μέρα με ξεσκισμένα ρούχα, φύγαν κι αυτοί για τη μονάδα τους. Πέρασαν 10 μέρες. Στον Άγιο Δημήτρη και κοντά στους νερόμυλους ήταν πολλές ελιές. Μια από αυτές ήταν «γκουφαλιάρα», είχε κουφάλα. Εκεί μέσα κρυβόταν ένας Γερμανός, που είχε πάρει μέρος στη μάχη του Νικολιτσίου. Ένας χωριανός μας ένα πρωί, βγάζοντας για βοσκή τα πρόβατά του, είδε τον άνθρωπο αυτόν και αυτός αμέσως κρύφτηκε. Τον είδε και την άλλη μέρα, πάλι τα ίδια, κρύφτηκε. Κατεβαίνει στο καφενείο. Εκεί ήταν ο Πρόεδρος, ο Στρατο-Γιάννος. Του είπε τι είδε. Φωνάζει τους δυο αγροφύλακες να πάνε να τον φέρουν κάτω. Πήγε ο Κ. Καλδάνης και ο Νικο-Γάκης. Μόλις τους είδε, σήκωσε τα χέρια, ένδειξη ότι παραδίνονταν. Τον φέραν στο χωριό, όπως είπαν ήταν ένας σκελετωμένος άνθρωπος. Δέκα μέρες χωρίς φαγητό, καλά για νερό τότε ήταν το ποταμάκι των μύλων. Του δώσανε φαγητό, έφαγε, και τον ρώτησαν πώς και έμεινε εκεί, κρυμμένος. «Φοβόμουνα να βγω, είπε». Ο Πρόεδρος, ο Παπανικόλας και όλοι συμφωνήσανε, έπρεπε να τον παραδώσουν στο Φρουραρχείο του Λούρου. Το πρωί την άλλη μέρα τον Γερμανό, τον έντυσαν γυναίκα γριά, τον βάλανε σε ένα από τα αμάξια με τέντα, τύπου «σακαράκα Φωτόπουλου» και μαζί

Σ' αυτό το βουνό, το Μπαλντενέζι, έγινε η μάχη των ανταρτών του Ζέρβα με τους Γερμανούς στις 25-5-1944. Κάτω αριστερά είναι το χωριό Νικολίτσι.

με τον Στρατο-Γιάννο και τον Παπανικόλα τον συνόδεψαν έως το Λούρο. Τον είχαν ντύσει γιὰ γιατί φοβόνταν αντίποινα στην Τύρια, απ' τους Κρασιώτες. Όταν η αποστολή έφτασε στο Φρουραρχείο και βλέποντας τον στρατιώτη τους, όταν έβγαλε το φόρεμα της γριάς, χάρηκαν πολύ.

Όπως ξανάγραψα, οι Γερμανοί φεύγοντας απ' το χωριό μας, πήγαν στο Λούρο και στον Καντζά. Εκεί οχυρώθηκαν, κάναν πολυβολεία, στήσανε πυροβόλα όπλα, κάναν παρατηρητήριο, γραμμές τηλεφώνου, επικοινωνίας, ό,τι κάνει ένας τακτικός στρατός. Στο Λούρο, στα χωράφια προς νότο που είχε μεγάλο δάσος κόψανε όλα τα δένδρα για να έχει ορατότητα ο στρατός. Εκεί είχαν μαζέψει, στη θέση της Λάμαρης «Μπαρμπάδια», όλα τα οχήματα. Δυο τολμηροί άντρες, ο Δημητρακη-Τούσης και ο μπάρμπας μου, ο Κωστα-Κολιός συνεννοήθηκαν, πήρανε σε ένα σακίδιο ο καθένας διάφορα νούμερα κλειδιά και με προφυλάξεις μπήκανε στον όρχο οχημάτων και λύνανε μηχανές αυτοκινήτων. Λύσανε 6 μηχανές μέσα σε μια μέρα. Τις κατέβασαν. Την άλλη μέρα πήγαν με τα τσουβάλια. Καλοκαίρι, τις βάζαν πάνω στα τσουβάλια και τις σέρναν, τις βγάζαν αρκετά μακριά για να μπορέσουν ελεύθερα να τις πάρουν. Είχαν συμφωνήσει με το μπάρμπα μου 120 οκάδες καλαμπόκι η κάθε μια ή 100 οκάδες σιτάρι. Ο Τούσης είπε στον Κολιό: «Κώστα να τις κρύψουμε στο αμπέλι το δικό μου και μόλις φύγουν οι Γερμανοί τις πουλάμε, θα πιάσουμε καλά χρήματα». Του είπε ο Κώστας: «Δημητράκη, εγώ δε μπορώ, έχω οικογένεια, να μου δώσεις καλαμπόκι και σιτάρι». Τις φέραν και τις έξι, τις κρύψαν. Ο μπάρμπας πήρε από τις αποθήκες του Τούση το εισόδημα που του αναλογούσε, ο δε Τούσης μετά την απελευθέρωση τις αξιοποίησε.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΒΟΜΒΑΡΔΙΣΜΟΙ 7-9-1944, ΠΑΡΑΜΟΝΗ ΠΑΝΗΓΥΡΙΟΥ

Σεπτέμβρης μήνας. Τα σύκα την εποχή αυτή αφθονούσαν στ' αμπέλια μας, όπως και άλλα φρούτα. Με την παρέα μου, τον Θωμά Παπαφωτίου, τον Νίκο Κολιό, τον Παύλο Μήτση κάθε πρωί και κάθε απόγευμα βρισκόμασταν στον κάμπο. Παραμονές πανηγυριού – 8 Σεπτέμβρη, γιορτάζει το χωριό μας – ήμασταν στο χωράφι του Μασόκη και παίζαμε με άλλα παιδιά τη Γουρούνα, ένα παιχνίδι της εποχής μας. Ήταν απόγευμα και είχε βασιλέψει ο ήλιος. Ακούμε να σκάει μια βόμβα, έκανε τέτοιο κρότο που μας κούφανε. Με μιας όλοι σκορπίσαμε και πήγαμε άλλοι προς τα σπίτια τους και άλλοι προς τον βαθύτερο κάμπο για καλύτερα. Εγώ πήγα προς τον κάμπο. Τα κανόνια των Γερμανών έριχναν. Όσο η ώρα περνούσε όλο και ανησυχούσα για τους δικούς μου. Βρέθηκα με έναν ηλικιωμένο, τον Βασιλη-Ζορμπά. Αρχίσαμε απ' το Νεκροταφείο, φτάσαμε τρέχοντας μέχρι το χωράφι, του παπα-Αχιλλέα τον μπαξέ. Κάθε φορά που έριχνε το πυροβολικό μου έλεγε: «Σκύψε, μη φοβάσαι». Άλλες φορές μου έλεγε: «Αυτή πάει ψηλά». Είχε βασιλέψει για καλά, εκείνη την ώρα εγώ έπρεπε να είμαι σπίτι, όμως βρισκόμουν 2 χιλιόμετρα μακριά και με τις βόμβες να πέφτουν. Κάποια στιγμή σταμάτησε ο βομβαρδισμός. Άρχισα να τρέχω, πήγα στο σπίτι. Στο σπίτι δεν ήταν κανείς, ούτε στον μπαρμπα-Κώστα. Κατεβαίνω στο σπίτι του Παπαφωτίου. Και εκεί είχαν φύγει όλοι και είχε μείνει η γιαγιά η Πανάγιω. «Γιαγιά, πού πήγαν;» «Φύγαν παιδί μου, νομίζω πήγαν στ' Αμπελάκι». Δε βρήκα κανέναν, όλος ο

κόσμος είχε φύγει έξω απ' το χωριό. Αρχισε να νυχτώνει με την αγωνία να βρω τους δικούς μου, έτρεχα δεξιά και αριστερά. Βρήκα έναν απ' τον Πάνω Μαχαλά, νομίζω λεγόταν Αναστασέλος. Αυτός πήγαινε στο τρανό το πηγάδι για νερό. «Μπάρμπα», του είπα, «είδες τη μάνα μου;» «Μέσα στο ποτάμι», μου είπε. Το ποτάμι είναι το αυλακόμυλο. Σεπτέμβρη μήνα δεν είχε νερά. Μπαίνω απ' την αρχή του δρόμου και άρχισα: όποια μαυροφορεμένη έβλεπα, τη φώναζα «μάννα, μάννα, μάννα». Έφτασα επάνω στην Κάνταλη, κοντά στις δυο καμάρες. Εκεί έχει δυο ροές, όταν έχει νερό, και ήταν εκεί κρυμμένες επί το πλείστον γυναίκες. Κάπου στο τέλος μου είπαν, πήγαν για το Λιάσκο, ήταν το χωράφι μας που είχαμε καταφύγει με τους Ιταλούς. Ήξερα να πάω, αλλά τώρα ήταν νύχτα και ήμουν μόνο 9 χρονών. Τρεχάτος, μια απ' το φόβο των Γερμανών και μια που δεν έβρισκα τους δικούς μου, κάποτε έφτασα στο ποτάμι το μεγάλο που πηγάζει απ' τον Άμπουλα. Εκεί βρήκα γνωστούς της γειτονιάς. Ρώτησα και λίγο πιο πάνω μέσα στο ποτάμι βρήκα και τους δικούς μου. Τώρα ησύχασα, σταμάτησα να αγκομαχώ και να φοβάμαι. Ένωθα σιγουριά. «Πού είσαι παιδάκι μου;» μου είπε η μάνα μου. Νόμισε πως με είχε χτυπήσει καμιά βόμβα, με πήρε στην αγκαλιά της και με φίλησε, χαϊδεύοντας το μικρό μου κεφάλι.

Φεύγοντας ο αδερφός μου ο Χρήστος ήταν υπεύθυνος για να τραβάει τις δυο γίδες που είχαμε. Όλοι κάτι έπρεπε να κάνομε. Είχαμε δυο γίδες μαλτέζες. «Να τις πάρομε, είπε ο πατέρας στη μάνα μου, τρώνε τα παιδιά λίγο γάλα και βλέπομε». Οι

Εδώ φαίνονται οι δύο νερόμυλοι του Αγίου Δημητρίου, που κατέρρευσαν στην εγκατάλειψη του χρόνου. Φαίνεται η Κάνταλη και στο κάτω μέρος υπάρχουν τα δύο κανάλια που έβγαине το νερό από τους μύλους. Μέχρι εκεί είχαν στοιβαχθεί οι μανάδες με τα γυναικόπαιδα. Εκεί εγώ πήγα και δεν βρήκα τη δική μου.

γονείς μου είχαν κανονίσει από μέρες πριν με δυο γειτονικές, καλές οικογένειες. Στην αποχώρηση των Γερμανών ίσως μας βομβαρδίσουν. Τότε θα είμαστε όλοι μαζί όπου αποφασίσουμε να πάμε. Οι οικογένειες αυτές ήταν: οικογένεια Σταύρου Κολιού, άτομα 8, οικογένεια Βασιλείου Δήμου, άτομα 5, οικογένεια Βασιλείου Μπέτσου, άτομα 7.

Είχαν πολλές μέρες που κανόνιζαν τις λεπτομέρειες, πού ακριβώς θα συναντηθούμε. Έτσι λοιπόν το βράδυ που άρχισε ο βομβαρδισμός, μέχρι 10.30 συγκεντρωθήκαμε στο ίδιο μέρος. Αποφάσισαν να βγούμε απ' το ποτάμι. Βγήκαμε και διάλεξαν ένα χωράφι να είναι κοντά στο ποτάμι σε περίπτωση βομβαρδισμού. Το χωράφι αυτό ήταν του Νασιο-Μάτη, στη θέση Παλιουργιά. Άρχισαν οι μανάδες μας να στρώνουν κάτω στο χώμα τα παλιά στρωσίδια. Σε λιγότερο από 15 λεπτά ήταν στρωμένα τα πάντα. Εδώ τώρα δεν υπήρχαν σεντόνια και μαξιλάρια. Μια πέτρα για μαξιλάρι και το σακάκι από πάνω και ύπνο. Προτού μας πάρει ο ύπνος μας λένε οι γονείς μας: «Προσέξτε, τη νύχτα οι Γερμανοί θα βάλουν προβολείς για να ανιχνεύσουν μήπως δουν καμιά κίνηση ύποπτη. Εσείς δεν πρέπει να κουνηθείτε απ' τη θέση σας». Δεν πέρασαν λίγα λεπτά της ώρας και ενώ δεν προλάβαμε να κλείσουμε τα μάτια μας, άρχισαν να ρίχνουν φωτιστικά. Έλαμπε όλος ο τόπος. «Μην κουνηθεί κανένας, προσέξτε». Ρίξαν καμιά δεκαριά φωτιστικά. Εμείς εκεί, ακίνητοι. Εμένα με είχε πάρει απ' τους πρώτους ο ύπνος. Είχα ταλαιπωρηθεί πολύ. Τα μάτια μου με έτσουζαν απ' την καλοκαιρινή σκόνη και τα δάκρυα.

Το χωράφι Αθανασίου Μάτη. Εδώ στην άκρη του χωραφιού περνάει το ξεροπόταμο, ο Κουραδήλας. Εδώ βρήκα την οικογένειά μου. Μάνα, πατέρα, αδέρφια. Εδώ κοιμηθήκαμε το πρώτο βράδυ οι τρεις οικογένειες Σταύρο Κολιού, Βασίλη Δήμου και Βασίλη Μπέτσου. Και το πρωί ξεκινήσαμε για τη Ντάρα (Ελιά).

ΤΗΝ ΑΛΛΗ ΜΕΡΑ ΤΟ ΠΡΩΙ, 8-9-1944

Το πρωί σηκωθήκαμε μπονόρα. Βλέπαμε χωρικούς που πέρναγαν πηγαίνοντας το δρόμο προς Ντάρα. Πολλοί όμως πηγαίνανε για την τρύπα του Λαύρου, ένα σπήλαιο. Οι δικοί μου αποφάσισαν να πάμε στα πλατάνια στη Ντάρα. Σταματήσαμε όλοι τη μέρα στα πλατάνια από κάτω. Οι μανάδες μας άρχισαν να φουρνίζουν ψωμί. Είχαμε σταματήσει απέναντι απ' το σπίτι του Νασταση-Πάνου. Η σπιτονοικοκυρά ήταν μια υπέροχη, καλοσυνάτη γιαγιά. Βοήθαγε τις μανάδες μας στο άναμμα του φούρνου, τους έφερνε ξύλα, τους βοηθούσε σε ό,τι χρειαζόταν για να τελειώσουν γρήγορα. Ρίζαν τέσσερεις φούρνους για να έχουμε τουλάχιστον ψωμί. Το βράδυ κοιμηθήκαμε στο αλώνι του Νασταση-Πάνου στη Ντάρα. Θυμάμαι το βράδυ εκείνο τη Μάνθα του Β. Μπέτσου, την πόναγε πολύ τ' αυτί της και έκλαιε απ' τον πόνο. Δεν είχαμε τότε Οτίλ ή κάτι ανάλογο. Η γιαγιά φωνάζει τη μεγάλη κόρη της και της λέει: «Ψήσε μια καλή ελιά». Έψησε η κοπέλα την ελιά και την έδωσε στη μάνα της. Η καλή γιαγιά την άφησε λίγο να κρυώσει και μετά την πήρε στο χέρι της: «Γύρισε χρυσό μου, μη φοβάσαι. Θα σου περάσει αμέσως». Της γύρισε το κεφαλάκι της εννιάχρονης με το ένα αυτί, το πονεμένο, επάνω και το καλό κάτω στη γη, της έστυψε την ψημένη ελιά μέσα στ' αυτί, και σε πέντε λεπτά ο πόνος πέρασε.

Το πρωί ξυπνήσαμε πάλι μπονόρα. Οι πατεράδες κατέβηκαν το μονοπάτι (δρόμος ανοίχτηκε το 1947), για να ρωτήσουν για τους Γερμανούς. Σε λίγο ήρθαν επάνω απ' το δρόμο. «Ετοιμαστείτε, φεύγουμε για Νικολίτσι». Προτού ξεκινήσουμε, στο πηγάδι

Στο αλώνι του Νασταση-Πάνου στην Ελιά κοιμηθήκαμε το βράδυ 8-9-1944 και το πρωί φύγαμε για Νικολίτσι - Άγιο Μηνά.

που είναι στο δρόμο, ακούμε τον Θωμά Γ. Καραπάνο να φωνάζει δυνατά: «Ωρέ Αλκιβιάδ' Καραπάνεε», τρεις φορές δυνατά. «Εδώ, εδώ, προς Νικολίτσι». «Καλά, καλά», του απάντησε ο Αλκιβιάδης. Ξεκινήσαμε και πήραμε το δρόμο για το Νικολίτσι. Φτάσαμε στο Νικολίτσι από κάτω από τον Άγιο Μηνά. Ήταν περίπου η ώρα 11, ξεφορτώθηκαν όλοι και άρχισαν να αναπνέουν ελεύθερα. Τα μεγάλα τα παιδιά τα στείλανε στη βρύση για νερό. Αν θυμάμαι καλά, νομίζω ήταν προς το βορρά λίγο πιο κάτω από τον Άγιο Μηνά. Ήρθαν τα παιδιά και οι μανάδες μας μας μοίρασαν λίγο ψωμί και μερικές ελιές στον καθένα μας. Δεν προλάβαμε καλά-καλά να φάμε τη μπομποτά με τις ελιές και έρχονται δυο αντάρτες του Ζέρβα, με τα όπλα τους. Ο ένας ήταν ο Στέργιος ο Τούσης με το Τόμσον χιαστί. Τους γονείς μου τους γνώριζε. «Ετοιμαστείτε γρήγορα να φύγετε και να βαδίζετε όσο γρήγορα μπορείτε, γιατί στις 3 το απόγευμα με τα κανόνια μας, θα ρίξομε στους Γερμανούς». Αρχίσαμε γρήγορα να ετοιμαζόμαστε και σε λιγότερο από 10 λεπτά είχαμε ξεκινήσει. Κατηφορίσαμε από τον Άγιο Μηνά και περάσαμε από κάτω από ένα χωράφι που είχε τοίχο εκεί κοντά στη βρύση. Πάνω από τον τοίχο και σε λίγη απόσταση φαίνονταν 3 κανονάκια ορειβατικά των 100 χιλιοστών. Εμένα αν και μικρός μου φάνηκαν πολύ μικρά για τέτοιο πόλεμο. Με βιαστικά βήματα απομακρυνθήκαμε. Φτάσαμε στον Άσσο. Ξαποστάσαμε λίγο. Κοντά σε έναν τεχνητό πηγό και στο χωράφι είχε πεύκα («Λεύκες»). Γύρω στις 5 η ώρα άρχισαν πράγματι τα κανονάκια του Ζέρβα να ρίχνουν. Σε ποιον στόχο δε γνωρίζω. Ή στη Στεφάνη ή στο

Εδώ, στο σημείο που σήμερα είναι οι ελιές, το 1944 ήταν πουρνάρια και καρυδιές. Σ' αυτό το μέρος είχε στήσει 3-4 κανόνια ο ΕΔΕΣ. Ήρθε ο γνωστός στους γονείς μας Στέργιος Τούσης, αντάρτης του ΕΔΕΣ, και λέει: «Σταύρο, γρήγορα να φύγετε, γιατί στις τρεις το απόγευμα θα ρίξομε με τα κανόνια μας στους Γερμανούς».

Άγιος Μηνάς Νικολιτσίου. Εδώ, στις 11 το πρωί της 9-9-1944 ξεφορτωθήκαμε όλοι, και τα μεγάλα παιδιά πήγαν για να πάρουν νερό στη βρύση.

Σ' αυτό το μέρος, στη Μπογόρτσα, βρέθηκα μόνος μου και ρωτούσα για τους δικούς μου. Αριστερά κάθισα και περίμενα. Δρόμος αμαξιτός δεν υπήρχε. Τότε ήταν ένα μονοπάτι για πεζούς και ζώα. Κάτω φαίνονται τα χωριά Ρωμανός, Παλαιοχώρι, Σιστρούνι.

Λούρο. Ρίζαν κάνα-δυο μπαταριές. Πάντως τα ρίχναν εναντίον των Γερμανών. Οι Γερμανοί ανταπάντησαν ρίχνοντας και αυτοί κανονιές.

Δυο μέρες βοήθαγα τον αδερφό μου με τις κατσίκες. Μόλις άρχισαν να βάλλουν τα γερμανικά κανόνια, εμένα η μάνα μου μου έδωσε έναν τορβά που μέσα είχε μια τέντζερη και μέσα είχε βάλει και την ξύστρα, αυτή που ξεκόλλαγε το ψωμί απ' τα κόθρια των ντεψιών. Ξεκινήσαμε με προορισμό το Πολυστάφυλλο. Εγώ για αρκετή ώρα βάδιζα με παρέα κοντά-κοντά. Κάποια στιγμή οι γερμανικές βόμβες πύκνωσαν και ακούγονταν πιο δυνατές. Ίσως πέφταν σε λάκκες. Είχαμε φτάσει στις καρυές του Λαμπρούση, που είναι στο δρόμο σήμερα. Εγώ όλο και γυρνούσα πίσω και έβλεπα τους δικούς μου να 'ρχονται. Όταν κατάλαβα ότι οι βόμβες πύκνωσαν άρχισα να τρέχω. Έτρεχα και η ξύστρα χτύπαγε μέσα στον τέντζερη σαν κύπρος προβάτων. Ακουγόταν κριν, κριν, δυνατά. Είχα ξεμακρύνει αρκετά. Πέρασα τον αυχένα της Μπογορτσας. Βάδιζα συνέχεια. Είχε βασιλέψει ο ήλιος, άρχισε να νυχτώνει. Σταμάτησα και ρωτούσα: «Οι δικοί μου, τους είδατε;» Μετά από 20 λεπτά βρίσκω τον Τέλη τον Χούχλα, γειτονιά είμαστε, τον ρώτησα νομίζω αν έρχονται πίσω. Σε λίγο ήρθε και ο Βλάσης ο Χούχλας. Τον ρωτάω. «Έρχονται», μου λέει, «20 μέτρα πιο κάτω». Πράγματι εκεί περίμενα και σε λίγο είδα τους δικούς μου. Τώρα δεν έτρεχα. Πήγα στον αδερφό μου και τον βοηθούσα.

Φτάσαμε στο Πολυστάφυλλο στον Αϊ Γιώργη. Λέει ο πατέρας στην αδερφή μου, τη Μάχη, 16 χρονών τότε: «Πάρε το βαρέλι, την “πλόσκα” και πήγαινε εκεί επάνω, είναι βρύση να τη γεμίσεις και έλα γρήγορα να φύγομε». Θα πηγαίναμε για το Πα-

Η εκκλησία Κοίμησης της Θεοτόκου Πολυσταφύλλου. Δίπλα της στα μεγάλα πλατάνια είναι η μικρή βρύση που πήγε η αδερφή μου η Μάχη για να πάρει νερό, άργησε, και ο πατέρας έστειλε εμένα για πιο γρήγορα.

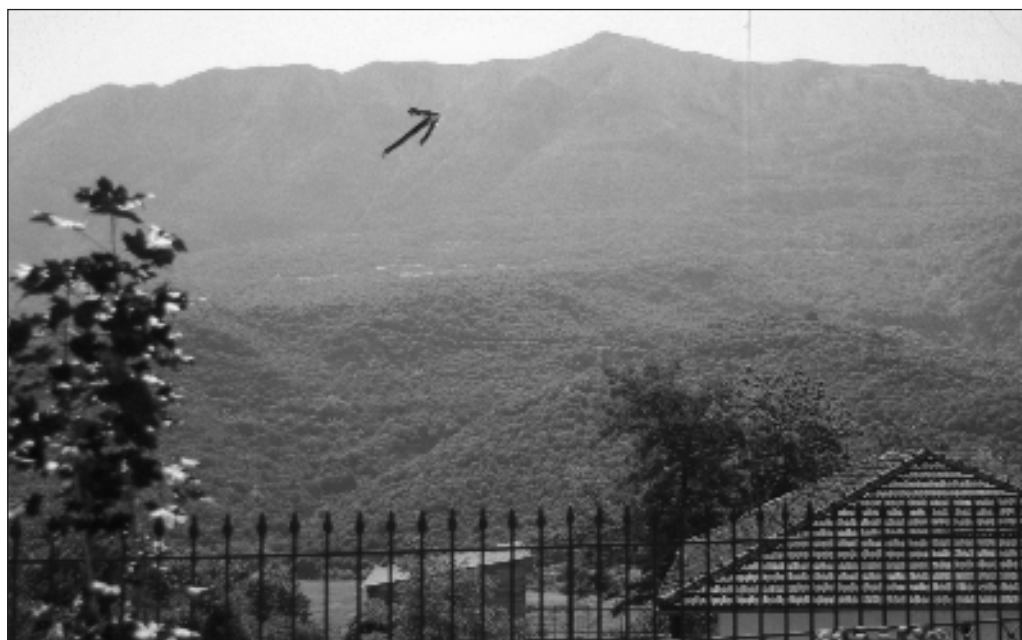
λαιοχώρι Μπότσαρη. Πήγε η Μάχη και άργησε πολύ. Μου είπε ο πατέρας: «Πήγαινε Αποστόλη να δεις τι έγινε, γιατί άργησε». Ανηφόρισα μέσα από κάτι κήπους που είχαν μεγάλες καρυδιές. Στα μισά του δρόμου τη βρήκα. Είχε στην πλάτη της την πλόσκα και στο χέρι της το ένα μια κατσαρόλα γεμάτη νερό. Έπειτα από λίγο ξαπόσταμα ξεκινήσαμε για το Παλαιοχώρι. Κατά τις 11 το βράδυ φτάσαμε στο προαύλιο του σχολείου. Προτού φτάσουμε στο σχολείο, λίγο πιο κάτω ήταν μια πέτρινη βρύση. Εκεί η μάνα μου, όπως ήταν κουρασμένη και ταλαιπωρημένη, φαίνεται ήπιε πολύ νερό, γιατί μόλις ανέβηκε στο προαύλιο, που ήταν περί τα 100 μέτρα, και μόλις ξεφορτώθηκε, λιποθύμησε. Τι να της προσφέρει ο πατέρας; Λεμόνια δεν είχαμε εκεί που είμαστε, μόνο ρίγανη υπήρχε. Για καλή μας τύχη στο σχολείο ήταν πολύς κόσμος μαζί με μας. Ανάμεσα ήταν και οι κοπέλες του Αλεξανδρή απ' την Πρέβεζα. Είχαν έρθει και μέναν στο Θεσπρωτικό και τώρα βρίσκονταν ανάμεσά μας. Αυτές οι κοπέλες είχαν καλλυντικά, άρωμα. Της βάλαν μύρισε λίγο άρωμα και συνήλθε. Δεν υπήρξε κανένα πρόβλημα. Στρώσαμε και κοιμηθήκαμε στο προαύλιο του σχολείου. Ήμασταν αρκετοί χωριανοί. Το βράδυ βλέπαμε στον Προφήτη Ηλία, τον Σκιαδιώτικο, πέφταν βλήματα εγκαιροφλεγή. Φαίνόταν τα θραύσματα που πέφταν από ψηλά κόκκινα σαν πολλές κόκκινες μπαλίτσες. Μπονόρα πάντα ξυπνάγαμε. Έτσι και τη μέρα αυτή. Εγώ μαζί με τον Μήτσο Μπέτσο και τον Παύλο του Ντούλα Κολιοδήμου πήγαμε για να φάμε σύκα. Απέναντι από το σχολείο υπήρχαν συκιές. Πήγαμε και πρώτος ανέβηκε

Βρύση Παλαιοχωριού. Ξεδιψάσαμε όλοι μας από αυτή τη βρύση. Η μάνα μου ήπιε ίσως παραπάνω, παρότι ο πατέρας μας είπε «μην πίνετε πολύ». Δεν πρόλαβε να ξεφορτωθεί και λιποθύμησε. Πουθενά δε βρέθηκε ένα λεμόνι. Την ανάστησε κάποια κοπέλα από την Πρέβεζα, του Αλεξανδρή, με το άρωμά της.

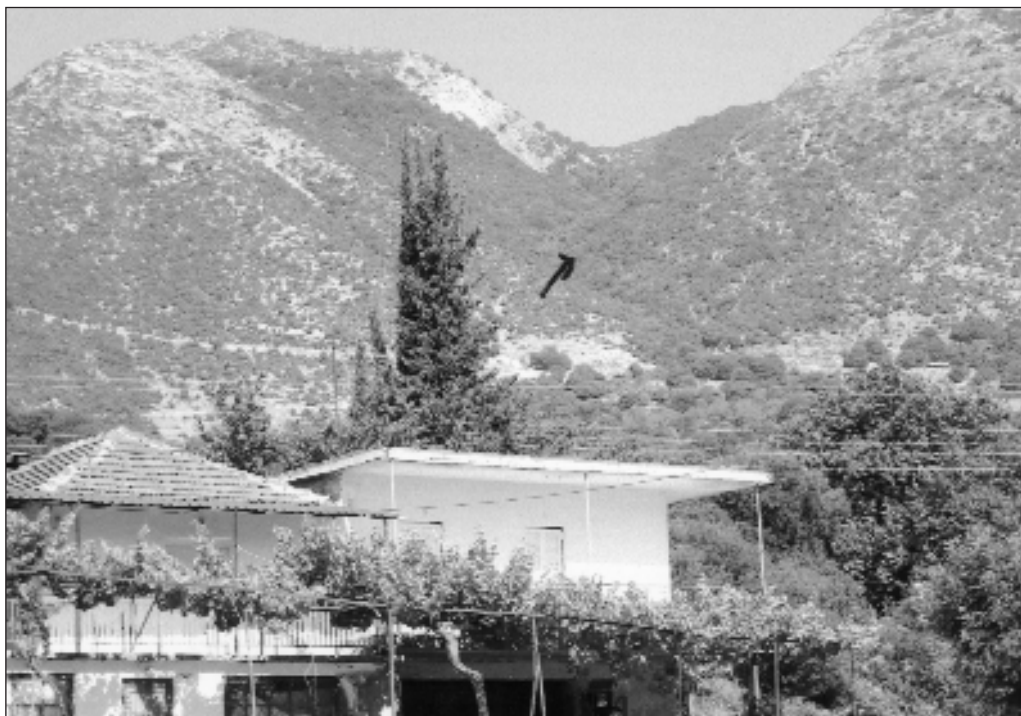

Το νεόχτιστο σχολείο Παλαιοχωρίου Μπότσαρη (το παλιό δεν υπάρχει).
Εδώ στο προαύλιο του σχολείου ξαπλώσαμε και κοιμηθήκαμε
το βράδυ της 9-9-1944 περίπου 130 άτομα.

Το βουνό Μπαλντενέζι (Τσούκα Προφήτη Ηλία Σκιαδά).
Επάνω φαίνονταν οι εγκαίροφλεγείς βόμβες που σκάγαν.
Τις βλέπαμε από το Παλαιοχώρι Μπότσαρη.

ο Μήτσος. Δεν πρόλαβε να φάει ένα σύκο και έρχεται ένας νεαρός, είκοσι χρονών, και με μια μαγκούρα στο χέρι μας απείλησε και τρέχοντας φύγαμε γρήγορα, πήγαμε στο σχολείο. Εκεί στο προαύλιο βρισκόταν και ο Θωμα-Αναστασέλος. Λέει: «Για να είμαστε σίγουροι, πρέπει να πάμε στον Άγιο Δονάτο». Ο άγιος αυτός βρίσκεται, απ' ό,τι είπαν οι γονείς μας, στην κορυφή του Σουλίου. Ετοιμαστήκαμε, φορτώσαμε τα πράγματα και πήγαμε στους πρόποδες του βουνού. Μπήκαμε και μείναμε σε ένα δάσος με πουρνάρια. Εκεί κοντά ήταν ένα σπίτι διώροφο πέτρινο. Το σπίτι αυτό ήταν κάποιου Πριόβολου. Στο σπίτι αυτό έμενε και ο Μιχαλάκης Παπαμιχαήλ με την οικογένειά του, ο φαρμακοποιός του χωριού μας. Με την κάλυψη του δάσους βρήκαν την ευκαιρία οι μανάδες μας και άρχισαν να βράζουν τη φασολάδα. Εκείνη τη μέρα θα τρώγαμε σε πιάτα. Είχαμε να φάμε τρεις μέρες φαγητό. Όλες τις άλλες ψωμί και ελιές. Αυτές πρωί, αυτές μεσημέρι, αυτές βράδυ. Επιτέλους χορτάσαμε φασολάδα και μπομπότα. Μείναμε ως το απόγευμα μέσα στο δάσος. Το βράδυ κατεβήκαμε στο προαύλιο του σχολείου. Στρώσαν οι μανάδες μας και ήμασταν έτοιμοι για ύπνο. Οι πατεράδες μας ήταν ανήσυχοι. Κάπνιζαν με κρυμμένο το τσιγάρο στη χούφτα και αμίλητοι. Τη στιγμή αυτή πέσαν επάνω στο βουνό του Πολυστάφυλλου δυο βόμβες. Μας ανησύχησαν όλους, μικρούς και μεγάλους, περιμέναμε να έχει και συνέχεια, αλλά ο βομβαρδισμός δεν συνέχισε. Πέσαμε για ύπνο εμείς οι μικροί.

Σ' αυτόν το λάκκο μείναμε δύο μέρες με σκοπό να πάμε πίσω απ' το βουνό, στον Άγιο Δονάτο. Δεξιά στο λάκκο υπήρχε ένα σπίτι κάποιου Πριόβολου. Αυτό το θυμάμαι, γιατί ζητήσαμε νερό για μαγείρεμα. Σήμερα διακρίνεται. Πιθανόν να είναι αυτό.

ΣΤΑ ΓΚΙΟΝΑΛΑ, 11-9-1944

Οι μεγάλοι ξάγρυπνοι σκέφτονταν για το αύριο, πού πρέπει να πάμε. Το πρωί μπονόρα σηκωθήκαμε. Ξανά στο δάσος. Όταν βασίλεψε ο ήλιος η απόφαση που πήραν οι πατεράδες μας ήταν να κατεβούμε για τα Γκίοναλα. Μαζέψανε τα πράγματά μας και αρχίσαμε να βαδίζουμε για τα Γκίοναλα. Αργά το βράδυ φτάσαμε στο χωριό. Πήγαμε στο προαύλιο του σχολείου, ήταν αρκετή η αυλή του και ευθεία. Στρώσαν οι manáδες και πέσαμε ξεροί απ' την κούραση. Το πρωί μπονόρα ξυπνήσαμε μικροί και μεγάλοι. «Μαζέψτε τα ρούχα και βάλτε τα από κάτω απ' τα πλατάνια για κάθε ενδεχόμενο», μας είπαν οι πατέρες μας. Κοντά στο σχολείο σε μικρή απόσταση υπήρχαν αιωνόβια πλατάνια, πυκνά και πολλά. Ένα από τα πλατάνια ήταν γκουφαλιάρικο, η κουφάλα του ήταν τόσο μεγάλη, ίσα με μια μικρή καλύβα βλάχικη, χωρούσε δίχως υπερβολή επτά άτομα για ύπνο. Αυτή την κουφάλα τη διάλεξαν οι μεγάλοι για μαγείρεμα, δηλαδή για κουζίνα. Τα λίγα τρόφιμα που είχαμε πάρει μαζί μας εξαντλήθηκαν, είχαν μείνει αλεύρι καλαμποκίσιο και λίγο σιταρίσιο για μαρμελόνια, κριθαράκι και ζουμί καμένο. Το πρωί μόλις μάζεψαν τα ρούχα, οι γυναίκες άναψαν φωτιά, η πρώτη δουλειά ήταν μία να ζυμώσει ψωμί, άλλη να ανάψει καλή φωτιά για να ψηθεί η κουλούρα, και δεύτερη φωτιά να είναι έτοιμη για φαγητό. Οι φούρνοι του χωριού ήταν μακριά, τώρα έπρεπε να φτιάξουν κάτι πρόχειρο, γι' αυτό προτίμησαν την κουλούρα που είχε λιγότερο και γρήγορη απόδοση. Γιατί η κουλούρα γίνεται με ζεματιστό νερό, ζυμάρι και στο ταψί για ψήσιμο. Η μπομπότα και το σιταρίσιο ψωμί θέλουν μαγιά, πρέπει να «γίνει» και

Στο προαύλιο του Δημοτικού Σχολείου στα Γκίοναλα (Κάτω Ρευματιά). Κοιμηθήκαμε επί μια εβδομάδα, και το πρωί κρυβόμασταν στα πυκνά πλατάνια. Και κάτω απ' τα πλατάνια τρώγαμε το μεσημεριανό μας.

Το σχολείο από τον γέρικο πλάτανο απέχει 70 μέτρα.

θέλει ομαδικό ψήσιμο στην ώρα του, άμα περάσει η ώρα και δεν μπήκε στο φούρνο το ψωμί, τότε ξινίζει. Ο πατέρας μου, γνωστός σ' αυτά τα χωριά, πήγε μαζί με το Βασίλη Δήμο σε έναν τσέλιγκα, γνωστός νομίζω σε κάποιον Κωσταντή, που ήταν απ' την Κρανιά και είχε εγκατασταθεί από καιρό εκεί. Είχε μαζί του λίρες, καμιά τριανταριά. Του είπαν πως θέλουν μια προβατίνα και όποτε θα χρειάζονται θα πηγαίνουν να αγοράζουν. Ο άνθρωπος δέχτηκε. Πέρασε περίπου μιάμιση ώρα και ήρθαν με την προβατίνα σφαγμένη. Το κακάβι ήταν στη φωτιά από νωρίς. Η αδερφή μου, η Μαρία, μαζί με τις άλλες κοπέλες της ηλικίας της είχανε φτιάσει ζυμάρι με αλεύρι σιταρίσιο. Το κόβαμε σε μικρά κομματάκια, το στρίβαμε με τα δυο δάχτυλα και γινόταν σαν κριθαράκι. Αυτό για να είναι έτοιμο έπρεπε να μείνει στον ήλιο τρεις ώρες για να στεγνώσει και μετά θα το έριχναν στην κατσαρόλα να βράσει. Αυτό γινόταν γιατί δεν είχαμε ούτε ρύζι, ούτε μακαρόνια, ούτε μανέστρα. Το καλό ήταν ότι είχαμε πάρει μαζί μας αρκετά κρεμμύδια και αλάτι. Το μεσημέρι φάγαμε αρκετά καλά, το ίδιο και το βράδυ. Το κρέας μας επαρκούσε για τρεις μέρες. Την άλλη μέρα το φαγητό το μαγείρεψαν με ζουμί καμένο καπαμά. Ήταν υπέροχο.

Οι μανάδες μας, οι τρεις μαζί, κατέβηκαν στο χωριό για να βρουν σπίτι με φούρνο και σκαφίδι για ζύμωμα. Η μία είχε φορτώσει το σακί με το αλεύρι και η άλλη τα ξύλα που μάσανε στο λόγγο (εκεί υπήρχαν πάρα πολλά ξύλα). Και η τρίτη είχε βάλει σε ένα τσουβάλι τα ντεψιά. Κατηφορίζοντας στο χωριό στο πρώτο κιόλας σπίτι βρήκαν πρόθυμη τη σπιτονοικοκυρά. Τις βοήθησε, κοσκίνισαν αλεύρι για τρεις φουρνισιές.

Ζύμωσαν το πρώτο σκαφίδι. Αναψαν το φούρνο και περίμεναν να γίνει το ζυμάρι, να φουσκώσει, μόλις το βάλαν στα ντεψιά, ετοίμασαν και δεύτερο. Κάνανε μέχρι τις 12 το μεσημέρι και τις τρεις φουρνιές. Η σπιτονοικοκυρά ήταν μια πολύ καλοσυνάτη και πρόσχαρη γυναίκα, ήταν στην ηλικία τους περίπου. Τις έφτιασε και ένα κριθαρίσιο καφέ με τσοπέλες βρασμένες αντί για ζάχαρη. Όταν αποφούρνισαν, την ευχαρίστησαν και της είπαν: «Κυρά Μαριγώ μένομε στο προαύλιο του σχολείου σας, επειδή δεν ξέρομε πό-

Στην κουφάλα αυτού του πλατάνου άναβαν φωτιά η Μαρία με τα άλλα κορίτσια και μαγείρευαν. Ο πλατάνος αυτός σώζεται μέχρι σήμερα. Είναι δίπλα από τη γέφυρα της Γκούρας της Κάτω Ρευματιάς. Πιο κάτω χύνονται τα άφθονα νερά της Γκούρας.

σες μέρες θα μείνομε εδώ μπορεί να ξαναέρθομε πάλι». «Όποτε θέλετε να ρθείτε και μην ξανακουβαλάτε ξύλα, εδώ έχουμε ολόκληρες θημωνιές». Φεύγοντας για το χωριό οι μανάδες μας άφησαν εντολή στις κοπέλες: «Μαρία εσύ να μαγειρέψεις, εσύ Ταρσίτσα, μαζί με την Αλεξάνδρα, να πλύνετε τα ρούχα. Σαπούνι και απορρυπαντικά εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν. Οι κοπέλες πήραν το μεγάλο το κακάβι και το γέμισαν νερό. Ρίξανε μέσα δυο χούφτες στάχτη και το βάλαν στη φωτιά να βράσει για να κάνουν αλισίβα. Αφού έβρασε η αλισίβα, τη στράγγισαν και αντί σαπούνι χρησιμοποίησαν το νερό το στραγγισμένο. Όταν ήρθαν οι μανάδες μας τα βρήκαν όλα εντάξει. Μας φέραν το ψωμί ζεστό και αφράτο. Μαζευτήκαμε όλοι γύρω στο προαύλιο του σχολείου και φάγαμε. Καθίσαμε στα Γκίοναλα και στο ίδιο μέρος επτά μέρες. Είχαμε πάρει τρεις προβατίνες. Επειδή δεν υπήρχαν άλλα φαγώσιμα, τις επτά μέρες τρώγαμε κρέας, πότε καπαμά με ζουμί καμένο και πότε με το φτιαστό κριθαράκι της Μαρίας. Τις επτά μέρες που μείναμε στα Γκίοναλα, ήμασταν στην τοποθεσία Γκούρα. Μου έμεινε ζωηρά στη μνήμη μου, αν και μικρός θυμόμουνα τα πάντα. Η τύχη μου με έφερε έπειτα από 31 χρόνια να βρεθώ στην ίδια τοποθεσία που μαγείρευε η Μαρία και πλενόμαστε στα κρυστάλλινα νερά της Γκούρας. Είχα πάρει στη δημοπρασία το 1975 την κατασκευή της Γέφυρας της Γκούρας. Όταν με τοποθέτησε ο επιβλέπων μηχανικός θυμήθηκα αμέσως την τοποθεσία. Μάρτυρας ο γκουφαλιάρικος πλάτανος, μόνο που τώρα τον είχε κάνει μόνιμη κατοικία ένας γάιδαρος δεμένος. Όταν πήγαμε με το συνεργείο για δουλειά, είπα στον αδελφό μου, το Χρήστο: «Χρήστο, σου θυμίζει τίποτα εδώ αυτό το μέρος;» «Όχι», μου απαντά. Του λέω: «Κοίτα εκεί» και του 'δειξα τον πλάτανο. Εκείνη τη στιγμή μάλιστα ο γάιδαρος είχε βγάλει το κεφάλι του από μια μεγάλη τρύπα, που ήταν σαν παράθυρο 80x50. Ο αδερφός μου γέλασε που είδε τον γάιδαρο έτσι, νόμισε πως του 'δειξα το γάιδαρο. Εγώ επέμενα. Είχα σημαδέψει τα θεμέλια και ο εκσκαφέας εργαζόταν (είχα το Θωμά Καλδάνη). Λέω στον Χρήστο: «Πάμε να δεις πού κοιμόμασταν, δίπλα εδώ είναι το Σχολείο». Και ούτε αυτό το πίστευε. Ο Χρήστος το 1944 ήταν 14 χρονών και εγώ 9.

Η έβδομη μέρα ήταν που φύγαμε με προορισμό για τη Ζερμή, τη σημερινή Βρυσούλα. Ήταν η 18-9-1944. Η διαδρομή Ρεματιά-Βρυσούλα είναι περίπου 6 χιλιόμετρα, σχεδόν 2 ώρες. Φτάσαμε και ξεφορτώθηκαν οι μανάδες μας και οι κοπέλες. Στο χαγιάτι της εκκλησίας άφησαν τα πράγματα και επειδή είχε ήλιο πολύ πήγαμε από τη βορινή πλευρά για ίσκιο.

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΣΤΟ ΘΕΣΠΡΩΤΙΚΟ ΓΙΑ ΤΡΟΦΙΜΑ

Φτάνοντας στη Ζερμή, λένε οι γονείς μας στα παιδιά: «Γιώργο, Κώστα και Χρήστο. Θα πάρετε τις κοπέλες Αλέξω, Ταρσίτσα και Ανδρομάχη και θα πάτε στο Θεσπρωτικό. Τα τρόφιμά μας τελειώνουν σε δυο μέρες. Να πάρετε φασόλια, πατάτες, βρείτε το Νίκο Παπά και τον μυλωνά να αλέσετε στο μύλο καλαμπόκι και πάρτε από τον τάλαρο κάνα-δυο καπάκια ελιές. Και ό,τι άλλο καλό βρείτε πάρτε το. Αν μπορέσετε φέρτε και από μια μπούκλα λάδι». «Μπούκλα» είναι μικρό τενεκεδένιο δοχείο με γούλη και με κούπωμα. Χώραγε 2 οκάδες.

Τα παιδιά υπάκουα στους γονείς φύγαν για το Θεσπρωτικό. Νέα δεν είχαν μάθει οι γονείς από την περιοχή τη δική μας. Τα κανόνια των Γερμανών ρίχναν κάπου-κάπου και καμιά βόμβα. Δεν είχε γίνει ακόμα η οπισθοχώρηση. Θα γινόταν η σύμπτυξη των Γερμανών στα Γιάννενα. Άρχισαν την προετοιμασία από την 1η Σεπτέμβρη ξεκινώντας από τη Φιλιπιάδα, βρήκαν όμως αντίσταση από τα σώματα Εθνικής Αντίστασης και αργοπορούσαν. Οι γονείς μας ήξεραν από πολέμους και ήξεραν πώς πάντα στις οπισθοχωρήσεις γίνονται πολλά αναπάντεχα θύματα από αδέσποτα πυρά, γι' αυτό και αργοπόρησαν και δεν στείλαν τα παιδιά πιο νωρίς. Είχαν υπολογίσει τις μέρες και υπολόγισαν πως ο κίνδυνος είχε περάσει. Είχαν πει στα παιδιά: «Μόλις φτάσετε στα σιάδια, να σταματήσετε, να περιμένετε μέχρι να βασιλέψει ο ήλιος και μετά να κατεβείτε στο χωριό». Τα παιδιά φτάσαν στα σιάδια και με προφυλάξεις άρχισαν να κατηφορίζουν μέχρι τις Γκορτσοπούλες. Δεν εφάρμοσαν τις εντολές των μεγάλων. Κάθισαν λίγο να ξεκουραστούν και συμφώνησαν ένας-ένας να κατέβουν στο λάκκο του Χούχλα. Τότε δεν υπήρχε δάσος, ήταν όλο το βουνό με ασφάκες. Κατέβηκαν στο λάκκο. Αφού συγκεντρώθηκαν βιάζονταν τώρα χωρίς φόβο, γιατί ήταν αδύνατο να τους δει το παρατηρητήριο των Γερμανών που ήταν στον Προφήτη Ηλία. Βγήκαν από το λάκκο και σε απόσταση 200 μέτρων έφτασαν στο σπίτι της Αλεξάνδρας και του Γιώργου. Δεν χασομέρησαν, πήγαν αμέσως στις φωλιές. Οι κόττες είχαν γεννήσει πολλά αυγά. Τηγάνισαν καμιά δεκαριά αυγά με τυρί, φάγαν καλά.

Στη Βρυσούλα, στην εκκλησία στο βορεινό μέρος, εκεί κοιμόμασταν. Η εκκλησία και γενικά ο χώρος πρέπει να ανακαινίστηκε. Από το μέρος που βλέπομε είναι χαγιάτι. Η μεγάλη καμπάνα δεν υπάρχει. Προφανώς ήταν πολύ βαριά για να τη στηρίξουν. Μείναμε από τις 18 έως τις 22-9-1944.

Ο ήλιος τώρα κόντευε να βασιλέψει. Όλα μαζί τα παιδιά βοήθησαν την Αλεξάνδρα και τον Γιώργο, βάλαν καμιά τριανταριά οκάδες καλαμπόκι στο τσουβάλι και πήγαν στο σπίτι του Κώστα και της Ταρσίτσας. Άρχισαν και εκεί την ίδια δουλειά, βάλαν περίπου καμιά τριανταριά οκάδες καλαμπόκι και γραμμή στο σπίτι της Μάχης και του Χρήστου. Παίρνουν και από εκεί άλλες τριάντα οκάδες.

Ο ήλιος είχε βασιλέψει. Ο Κώστας έφυγε πιο νωρίς, έπρεπε να βρει τον μυλωνά τον Κώτσιο Αναστασέλο και τον μηχανικό τον Νίκο Παπά. Αυτό ήταν το μόνιμο προσωπικό του αλευρόμυλου του Βασίλη Ζορμπά. Στο σπίτι του Νίκου Παπά του είπε η γιαγιά η Πραξία ότι ο Νίκος είναι στο μύλο μαζί με τον Κώτσιο, ήρθαν και τον φώναζαν. Τώρα όλα τα παιδιά πήγαν μαζί πήγαν κατευθείαν στο μύλο, είχαν σειρά τρεις μεριές. Όταν ήρθε η σειρά των παιδιών και ο μυλωνάς είχε ρίξει την πρώτη μεριά μέσα στο σέλο για να την αλέσει, άκουσαν δυνατό κρότο από βόμβες. Σβήσαν και έκλεισαν τον μύλο. Τα παιδιά και όσοι βρίσκονταν στο μύλο τρέξαν προς τον κάμπο γιατί οι οβίδες έπεφταν μέσα στο χωριό. Ρίξαν περίπου 4-5 και σταμάτησαν. Άρχισε να νυχτώνει. Τα παιδιά πιο ζωνηρά τρέξαν και φύγαν πιο μακριά. Σχεδόν χάθηκαν μεταξύ τους. Άρχισαν να φωνάζουν ο ένας τον άλλον. Έπειτα από μισή ώρα συγκεντρώθηκαν. Μείναν σύμφωνοι το βράδυ να κοιμηθούν στο σπίτι του Δημήτρη Ζορμπά, συγγενή του Κώστα και της Ταρσίτσας, από τη μάνα τους. Τα αγόρια πήγαν και βρήκαν τον Νίκο Παπά και τον παρακάλεσαν να έρθει πρωί, μπονόρα για να αλέσουν και να πάρουν το αλεύρι και να φύγουν. «Δεν χρειάζεται ο Κώτσιος. Θα τα κάνουμε όλα εμείς. Άδειασμα στο σέλο και πιάσιμο το τσουβάλι στους γάντζους».

Πράγματι ο Νίκος πήγε στο μύλο μπονόρα. Τα παιδιά περίμεναν. Ρίξαν και τα δυο τσουβάλια μέσα στο σέλο. Ο κ. Νίκος έβαλε μπροστά τη μηχανή. Το αλεύρι άρχισε να πέφτει στο πρώτο τσουβάλι. Το ίδιο και στο τρίτο. Αλλαγή και τέλος. Μέσα σε 10 λεπτά είχαν αλέσει. «Κύριε Νίκο, έλα να πάρεις το ξάι». Πήγε ο κ. Νίκος και πήρε τα δικαιώματα των αλεσμάτων. Οι κοπέλες φορτώθηκαν και φύγαν για τα σπίτια να ετοιμασθούν να φύγουν. Βάλαν στους κλειδούς άλλος ελιές, και άλλος τυρί σε τροβατσούλια, λίγο αλεύρι σιταρίσιο για τον καπαμά και το κριθαράκι. Σε ένα μικρό καλαθάκι, σαν αυτά που πηγαίναμε στο Λάζαρο, ο Χρήστος το γέμισε σταφύλια απ' την κληματαριά του σπιτιού μας. Γέμισαν απ' τη βαρέλα νερό ένα παγούρι που είχε φέρει ο πατέρας από τον καιρό που απολύθηκε απ' το Στρατό. Ανεβαίνουν στο σπίτι του Κώστα και της Ταρσίτσας, ήταν πολύ κοντά τα σπίτια τους. Τα παιδιά έτοιμα αναρωτήθηκαν μήπως ξέχασαν τίποτα. «Μάχη δώσ' μου το κλειδί». «Γιατί;» λέει η Μάχη. «Ξεχάσαμε να πάρουμε τον καπνό του πατέρα». Πήρε το κλειδί και πήρε ένα βαντάκι καπνό, δυο φυλλάδια Αλβανίας «χαρτί».

Σε λιγότερο από πέντε λεπτά πήγε στον Κώστα. Τα παιδιά ήταν έτοιμα. Αμέσως κατέβηκαν στο αλώνι του Σπύρο Κωσταντή και σε 5 λεπτά βρέθηκαν στο σπίτι του Γιώργου και της Αλεξάνδρας. «Παιδιά, να κάνουμε κάτι να φάμε». «Έχω βράσει μερικά αυγά», είπε η Αλεξάνδρα. «Όχι», είπαν με μια φωνή τα παιδιά, «θα τα πάρουμε και θα τα φάμε στον Αϊ Γιώργη στη στέρνα να χορτάσουμε και νερό κρύο. Πάμε τώρα που είναι πρωί, να βγάλουμε την ανηφόρα».

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

Ξεκίνησαν ένας-ένας και με το ανάλογο φορτίο στις πλάτες. Ακολούθησαν πάλι το ίδιο δρομολόγιο, από το λάκκο του Χούχλα. Ανέβηκαν στις Γκορτσοπούλες αφού κάνανε δυο στάσεις για να ξεκουραστούν λίγο. Γιατί μέσα στο λάκκο δεν είχαν φόβο. Από τις Γκορτσοπούλες σε λίγο βρέθηκαν στα σάδια, ένα μικρό οροπέδιο. «Παιδιά τώρα πρέπει να πάμε ένας-ένας», είπε ο Κώστας, «γιατί υπάρχει κίνδυνος να μας δουν». Κάπου-κάπου αραιά ρίχναν και κανένα κανόνι οι Γερμανοί, πίσω απ' το βουνό της Ποδογόρας, το Κακούρι. Εκεί υπήρχε αντίσταση από τους αντάρτες. Ξεκίνησαν. Μόλις έφτασε ένας στις βαλανιδιές ξεκίνησε άλλος και στη συνέχεια αντάμωσαν. Σε λιγότερο από 10 λεπτά φτάσαν στον Αϊ Γιώργη με τις αιωνόβιες βαλανιδιές και την κρύα στέρνα με το μεγάλο στέγαστρο. Ξεφορτώθηκαν τα φορτία τους και κάθισαν λίγο να ξεκουραστούν. Ξεκουράστηκαν και άρχισαν να τρώνε και να πίνουν νερό. Φάγαν ψωμί, αυγά βρασμένα και λίγα σταφύλια. Φορτώθηκαν και αφού ετοιμάστηκαν ξεκίνησαν. Κατέβαιναν στο λάκκο του Λάρη, είχε κατήφορο και κάπως καλός ο δρόμος, δουλεμένος από τα άλογα με τα πέταλά τους και τα προγκιαστά τσαρούχια που ανεβοκατέβαιναν οι Κρανιώτες. Φτάσανε στο λάκκο. Σε λίγο άρχιζε το δύσκολο. Είχε μεγάλη ανηφόρα και στροφές. Όμως δεν υπήρχε κίνδυνος να τους δουν οι Γερμανοί, τους έκρυβε το βουνό. Σε μισή ώρα είχαν φτάσει στα περασμένα αμπέλια, στην άκρη του χωριού. Όταν κατέβηκαν απ' τη Ζερμή, με τη βιασύνη και τις προφυλάξεις δεν πρόσεξαν τίποτε. Τώρα που πήγαιναν σιγά και φορτωμένοι είδαν τα σπιτία καμένα, μύριζε ακόμα αποκαϊδια. Τότε θυμήθηκαν πως οι Γερμανοί τα κάψαν όλα, γιατί Γερμανοί στρατιώτες πεζικού ανέβηκαν στην Κρασιά και αντιστάθηκαν Κρανιώτες και αντάρτες του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ. Και την άλλη μέρα ανέβηκε μεγάλη δύναμη και άρχισαν το κάψιμο των σπιτιών. Τα παιδιά πέρασαν το χωριό και δε βρήκαν κανέναν άνθρωπο, μόνο στον Αϊ Νικόλα κάνα-δυο βοσκούς και πέρα προς την Κουρούνα άλλον ένα. Τώρα δεν είχαν φόβο από πουθενά. Βάδιζαν χωρίς να βιάζονται. Ξεκουράζονταν και προχωρούσαν. Φτάνοντας στην κατηφόρα για το χωριό, ήθελαν ακόμα μόνο ένα τέταρτο. «Ήρθαν», φώναξε ο Γρηγόρης που είχε ανεβεί στο καμπαναριό, «ήρθαν τα παιδιά». Μέχρι να κατεβεί απ' το καμπαναριό τα παιδιά είχαν φτάσει. Ξεφορτώθηκαν και άρχισαν να εξιστορούν πώς βρήκαν την κατάσταση στο χωριό και το φόβο που πέρασαν με το βομβαρδισμό. Εγώ καθόμουν λίγο παραπέρα από τους άλλους, είχα πάει κοντά στον πατέρα μου. Άκουσα που λέγαν: «Δεν έπρεπε να στείλουμε τα παιδιά τόσο νωρίς. Σήμερα να πηγαίνουν και ας την περνάγαμε μόνο με κρέας». Στη Ζερμή είχαν αγοράσει μια γίδα. Το κρέας ήταν το φαγητό της μέρας σχεδόν μια και τίποτε άλλο δεν υπήρχε. Η Μαρία μόλις ήρθαν τα παιδιά γέμισε νερό το κακάβι και άναψε φωτιά. Πήρε το τροβατσούλι με τα φασόλια, τα λίχνισε και άρχισε να τα καθαρίζει. Έτριψε κρεμμύδια, έλιωσε λίγη πάστα, τους έριξε λάδι, αλάτι και μια κουταλιά πιπέρι κόκκινο. Σε δυο ώρες η φασολάδα ήταν έτοιμη. Μαζευτήκαμε για φαγητό. Τη φασολάδα την είχαμε επιθυμήσει όλοι. Ήταν πιο καλή και από το κρέας. Τόσο πολύ φάγαμε που δεν περίσσεψε ούτε μισό πιάτο. Τα παιδιά επέστρεψαν απ' το χωριό 19 Σεπτέμβρη. Η βραδιά που κοιμήθηκαν στο χωριό τους ήταν εφιαλ-

τική, γιατί ζήσαν ξανά το βομβαρδισμό όταν φτάσανε στο χωριό. Τώρα οι μανάδες μας κοσκίνισαν αλεύρι και ετοιμάζαν προζύμι στο σκαφίδι. Χρειαζόμασταν ψωμί για το πρωί. Κατά τις πέντε η ώρα το απόγευμα η μία άναψε το φούρνο, οι άλλες δυο ετοιμάσαν τα ντεψιά με το ζυμάρι. Σε μισή ώρα ο φούρνος είχε καεί. Άρχισαν και βάλαν τα πρώτα ντεψιά μέσα. Σε μια ώρα τα πρώτα ντεψιά τα βγάλαν απ' το φούρνο. Τα άφησαν λίγο να ιδρώσουν για να γυρίζει εύκολα απ' το ντεψί το ψωμί. Σε λιγότερο από 5 λεπτά, με την ξύστρα γύρω απ' τον κόθρο, αναποδογύρισαν το ψωμί, πλύναν τα ντεψιά και βάλαν ξανά ζυμάρι. Ο φούρνος με λίγα ξύλα δεν άργησε να κάψει. Φούρνισαν και τη δεύτερη φουρνιά. Έρχεται η μάνα και λέει στον πατέρα μου: «Σταύρο, τι είπατε, θα καθίσουμε πολλές μέρες εδώ;». «Συνεννοηθήκαμε να φύγουμε στις 22 του μήνα. Γιατί ρωτάς;» «Να μη φουρνίσουμε τρεις φούρνους σήμερα και να φουρνίσουμε μεθαύριο τρεις για να έχομε, μέχρι να πάμε στα σπίτια μας». «Καλύτερα», της απάντησε. Πήγε στην παρέα της. «Να τα μαζέψομε, μεθαύριο ξαναφουρνίζομε. Τότε θα κάνομε τρεις φούρνους γιατί θα πάμε στο χωριό μας». Πάντα κατά τον συνηθισμένο τρόπο φέραν το ψωμί. Το τοποθέτησαν χωριστά για να κρυνώσει. Η Μαρία με τα άλλα κορίτσια είχαν ετοιμάσει το κακάβι με νερό, άναψαν τη φωτιά και είχαν καθαρίσει ένα καπάκι φακές. Αυτό θα ήταν το βραδινό μας φαγητό.

Την άλλη μέρα το πρωί βάλαν μπουγάδα. Έπρεπε να πλύνομε τα ρούχα. Δουλειά ήταν τώρα και για τις κοπέλες, βοήθαγαν τις μανάδες. Παίρναν τα ρούχα τα πλυμένα και τα άπλωναν. Μόνο η Μαρία ήταν μόνιμα μαγειρίσσα, έχοντας για βοηθό της τη Βαγγελιώ. Σήμερα έπρεπε να μαγειρέψει το υπόλοιπο κρέας, γιατί υπήρχε κίνδυνος να χαλάσει. Εμείς τα παιδιά μάθαμε τα νέα, ότι σε δυο μέρες φεύγομε για το χωριό και η χαρά μας ήταν απεριόριστη. Ανεβοκατεβαίναμε τη σκάλα του καμπαναριού και κάπου-κάπου χτυπάγαμε με κένα πετραδάκι την καμπάνα. Η καμπάνα αυτή ήταν μια πολύ μεγάλη καμπάνα διπλάσια από την πρώτη της δικής μας εκκλησίας. Δυο φορές τη χτυπήσαμε που είχε εσπερινό και ο ήχος της ξερός σαν να χτυπούσες σίδηρο με σίδηρο, όχι γλυκός και με κύματα σαν τη δική μας.

Σήμερα ξημερώνει 22 του μήνα. Οι μανάδες μας πρέπει να ετοιμάσουν ψωμί. Παίρνουν τα σύνεργα, αλεύρι, ντεψιά και πάνε στη γνωστή γειτονίσα. Άρχισαν το κοσκίνισμα και το ζύωμα. Κάνανε κουμάντο για τρεις φουρνισιές. Μέσα σε έξι ώρες η μπομποτά ήταν έτοιμη. Ευχαρίστησαν τη σπιτονοικοκυρά, τη χαιρέτησαν και της ευχήθηκαν όλα να πάνε καλά. Φόρτωσαν τα ψωμιά και τα υπόλοιπα πράγματα και ήρθαν στην εκκλησία. Αύριο ξημέρωνε 23 Σεπτέμβρη 1944. Σηκωθήκαμε όλοι μπονόρα. Ετοιμάσαν κάθε μια οικογένεια τα δικά της πράγματα. Αν και δε θα χανόταν τίποτα, αν κάτι έμπαινε λάθος, γιατί ήμασταν στην ίδια γειτονιά. Ήμαστε έτοιμοι για να ξεκινήσομε, για την επιστροφή στο χωριό μας. Γυρίσαμε όλοι μαζί προς την εκκλησία, σταυροκοπηθήκαμε και ζητήσαμε όλα να τελειώσουν με το καλό. Ξεκίνησε όλο το τσούρμιο, καθένας με τα πράγματα που μπορούσε να πάρει. Η Βαγγελιώ είχε φορτώσει γκότσι τον μικρό Γιωργάκη. Εγώ βοήθαγα τον αδελφό μου που είχε τις δυο γίδες. Τώρα τα φορτία ήταν πολύ ελαφριά, αφού τα τρόφιμα είχαν τελειώσει. Ανηφορίζαμε σιγά-σιγά, γιατί η Κουρούνα είχε μεγάλη ανηφόρα. Την πρώτη ξεκούραση, την κάναμε

μόλις ανεβήκαμε το βουνό της Κουρούνας, που είναι δίπλα από τη Χράπα. Φτάσαμε στον Αϊ Νικόλα. Τώρα κάτω φαινόταν το Ριζοβούνι. Όλα έδειχναν ήσυχα, κατηφορίσαμε προς την Κρασιά. Μόλις φτάσαμε στην άκρη του χωριού μύριζαν τα αποκαϊδία. Περάσαμε μέσα στο χωριό, κοντά στη Λούτσα (σήμερα είναι κλειστή δεξαμενή, τότε ήταν ανοιχτή). Δροσίσαμε λίγο τα χέρια μας και καθίσαμε κάτω απ' τα δροσερά πλατάνια. Ξεκουραστήκαμε αρκετά. Άνθρωποι δεν υπήρχαν στο χωριό. Έπειτα από μισή ώρα, ξεκινήσαμε. Φτάσαμε στα περασμένα αμπέλια. Ο πατέρας μου με το θάρρος της γνωριμίας, μπήκε στ' αμπέλι του Νικο-Παπαδιώτη και έκοψε κάνα-δυο οκάδες σταφύλια. Μας τα μοίρασε και τρώγοντας κατηφορίζαμε. Τώρα είναι όλο κατήφορος. Φτάσαμε στο λάκκο του Λάρη. Περάσαμε και αρχίσαμε την ανηφόρα. Σε λίγο φτάνομε στη στέρνα του Αγίου Γεωργίου με τις αιωνόβιες βαλανιδιές. Φτάσαμε. Το μπραγάτσι της στέρνας μόνιμα εκεί. Αρχισε να πλατσουρίζει, κάνοντας μικρά κύματα και μεγάλο βούισμα. Χορτάσαμε κρύο νερό. Ο πατέρας λέει στη μάνα μου: «Βασίλω, σ' αυτή τη βαλανιδιά ήταν η μούλα όταν μας την κλέψαν...» και έδειξε με το χέρι του, «... εκεί ήταν δεμένη η μούλα μας». Τώρα ήξερα κι εγώ, η Μαρία και η Βαγγελιώ σε ποια βαλανιδιά ήταν η μούλα όταν μας την κλέψαν. Ξεκινάμε για το χωριό, φτάσαμε στα σιάδια, στο «μικρό οροπέδιο». Κατεβήκαμε στις Γκορτσοπούλες. Τώρα η ώρα ήταν περίπου μία. Οι πατεράδες μας αφουγκράζονταν και κατέβηκαν με προφύλαξη τον κανονικό δρόμο, κάθισαν λίγα λεπτά και μας φωνάζουν να κατηφορίσουμε κι εμείς. Σε λιγότερο από είκοσι λεπτά θα είμαστε σπίτια μας. Συνεννοήθηκαν το βράδυ να βγούμε να κοιμηθούμε έξω απ' το χωριό, στον κάμπο. Στην άκρη του χωριού η οικογένεια του Βασίλη Μπέτσου, αποχωρίστηκε αφού έφτασε σχεδόν σπίτι της. Συνεχίσαμε οι δυο οικογένειες και σε πέντε λεπτά φτάσαμε και εμείς στα σπίτια μας. Η πρώτη δουλειά της μάνας ήταν να δει στα μέρη που είχε κρύψει τα ασημικά. Τα βρήκε εντάξει. Δεν έγινε καμιά παραβίαση στις κρυψώνες. Η Μαρία με την Ανδρομάχη πήραν μερικές πατάτες και καθάρισαν και τις κόψαν φετούλες. Η Βαγγελιώ είχε ανάψει τη φωτιά. Πήρε η Μαρία το τηγάνι, έριξε λάδι, έβαλε το τηγάνι στην πυροστία με τη φωτιά, αλάτισε τις πατάτες και άρχισε να τις τηγανίζει. Είχε τηγανίσει αρκετές. Η Μάχη σε ένα πιάτο έσπασε τέσσερα αυγά, τα χτύπησε για ομελέτα και τα έριξε στο τηγάνι μαζί με τις πατάτες. Το πρώτο τηγάνι το άδειασε στα πιάτα, στο μεταξύ η Μάχη έσπασε άλλα τέσσερα αυγά. Η Μαρία έφτιαξε και αυτή την τηγανιά. Οι κότες είχαν γεννήσει πολλά αυγά, οι φωλιές ήταν γεμάτες αυγά. Μαζευτήκαμε γύρω από την τάβλα, το «σινί», κάναμε το σταυρό μας και φάγαμε με δάκρυα χαράς στα μάτια μας. Μέχρι που βασίλεψε ο ήλιος δεν ακουγόταν τίποτε που ν' ανησυχεί τους μεγάλους του σπιτιού. Ο πατέρας μετά το μεσημεριανό φαγητό κατέβηκε στην Αγορά, τα καφενεία. Τίποτε το θετικό δεν έμαθε. Άλλος έλεγε «φύγαν όλοι οι Γερμανοί», άλλος έλεγε «ακόμα είναι μισοί, δεν ακούτε που γίνεται μάχη;» Ακούγονταν κάπου-κάπου ριπές πολυβόλου, δεν έμοιαζαν με ριπές πολέμου. Σε μια ώρα μετά το βασίλεμα του ήλιου ήρθαν στο σπίτι με τον Βασίλη Δήμο. «Λοιπόν κουμπάρε, όπως είπαμε. Πηγαίνω στο σπίτι και φεύγομε». Σε λίγο κατέβηκαν στην αυλή μας όλη η οικογένεια. Ξεκινήσαμε για τον κάμπο. Είχαν ορίσει τον τόπο που θα πηγαίναμε: στο χωράφι του Σπύρου Ντόβα, κοντά στου Κο-

νταξή το χωράφι. Φτάσαμε και σε λίγο ήρθε και η οικογένεια του Βασίλη Μπέτσου. Διάλεξαν το μέρος που θα στρώναμε για ύπνο. Στρώσαν στην άκρη απ' το ανατολικό χαντάκι για κάθε ενδεχόμενο. Ξαπλώσαμε όλοι. Μας πήρε ο ύπνος. Και στις 5 η ώρα το πρωί ακούστηκε μια μεγάλη έκρηξη που λαχταρήσαμε όλοι. Αλλά αμέσως οι πατέρες μας κατάλαβαν πώς έγινε η ανατίναξη της Γέφυρας του Ζήτα, στο Τέροβο, και ότι πλέον οι Γερμανοί έφυγαν, αφού ανατίναξαν τη γέφυρα. Το πρωί φύγαμε για τα σπίτια μας. Ήσυχοι πλέον ότι ο πόλεμος για μας τελείωσε, μικρούς και μεγάλους.

ΓΕΛΑΣΤΗΚΑΜΕ!

Φεύγοντας οι Ιταλοί απ' το χωριό μας, εκεί που είχαν τις σκηνές τους αφήσανε πάρα πολλούς πασσάλους σωλήνες. Αυτοί οι σωλήνες είχαν μια ιδιαιτερότητα, ήταν από το ένα μέρος λίγο πιο στενοί και στο πίσω μέρος λίγο πιο ανοιχτοί. Το στενό μέρος είχε μια τερματική ροδέλα («στεφάνι»), περίπου 6 πόντους. Πιο κάτω από την αρχή και στο κάτω μέρος, ακριβώς στο τέλος, άλλη ροδέλα. Η κατασκευή ήταν τέτοια που έβαζες ένα σωλήνα μέσα στον άλλον και έκανες μέτρα ολόκληρα. Αυτούς τους σωλήνες των 6 εκατοστών τα μεγάλα τα παιδιά τα κάναν φονικά όπλα. Κάναν από ξύλο τον υποκόπανο, κόβανε το στενό σωλήνα στη βάση του και χτύπαγαν το ξύλο να σφηνωθεί στο σωλήνα. Τώρα οι αμερικάνικες σφαίρες από πολυβόλο μπαίνανε και εφαρμόζανε σταματώντας στο στεφάνι. Πήγαιναν στο σιδερά, «Γύφτο» τον λέγαμε τότε, έναν στρογγυλό σύρτη. Αυτός τον στρογγύλευε και του έπλαθε μια μύτη σαν ζουμπά. Με διπλό λάστιχο σαμπρέλας το κάρφωνε με δυο τσαρουχόπρογκες στον υποκόπανο, ταίριαζαν το σύρτη να χτυπά ακριβώς στο κέντρο το κασιούλι της σφαίρας. Και κάρφωναν και το σύρτη σταθερό. Τέτοια αυτοσχέδια όπλα είχαν κατασκευάσει τα παιδιά των 10 χρόνων και πάνω με τη βοήθεια των μεγαλύτερων. Τα αυτοσχέδια αυτά όπλα μπορούσαν να σκοτώσουν στα 15 μέτρα άνθρωπο. Μόλις έφυγαν οι Γερμανοί τα αντιστασιακά σώματα ΕΑΜ - ΕΔΕΣ άρχισαν εχθροπραξίες μεταξύ τους. Στο χωριό μας είχε πολλούς Εαμίτες. Το ονόμαζαν οι αντίθετοι «μικρή Μόσχα». Η ΕΠΟΝ είχε κάνει και τη μικρή οργάνωση, τα Αετόπουλα. Αρχηγό μας τότε είχαμε τον Φώτη Παπαφωτίου, 16 χρονών τότε. Θυμάμαι δίναμε πολλές μάχες με λίγα παιδιά που ήταν με την παράταξη του ΕΔΕΣ. Όταν στο χωριό μας ήρθε ο Εαμίτης αρχηγός Αραχναίος, εμείς τα Αετόπουλα έδωσε το παράγγελμα ο αρχηγός μας και παρουσιάσαμε όπλα με τους σύρτες. Μας χαιρέτησε στρατιωτικά, πήρε στα χέρια του ένα σύρτη, τον περιεργάστηκε και είπε με ενθουσιασμό: «Μπράβο παιδιά». Λίγες μέρες μετά ήρθε στο χωριό μας ο Τζουμερκιώτης, καθώς έλεγε ο πατέρας συχνά στις εξιστορήσεις. Αυτός έκανε καταγραφή. Όποιον έβρισκε τον ρωτούσε: «Εσύ με ποια παράταξη είσαι;» Κατά μαρτυρίες είχε το πιστόλι στο χέρι. Δίπλα του είχε και το γραμματέα του. Έμπαινε και στα καφενεία. Τους ρωτούσε και πολλοί του λέγαν. Στο καφενείο που πήγε σε μια παρέα που καθόταν ο πατέρας μου, άρχισε να τους ρωτάει έναν-έναν. Ήρθε και το ερώτημα στον πατέρα μου. «Εγώ, του απαντά ο πατέρας μου, είμαι ανεξάρτητος». «Δεν έχει ανεξάρτητος, πρέπει κάπου να γραφτείς, λέγε». «Με τους πολλούς θα πάω, πού είναι οι πολλοί;» «Εδώ στο ΕΑΜ». «Γράψε και μένα στο ΕΑΜ». Μετά την καταγραφή του

Τζουμερκιώτη, στο Θεσπρωτικό είχε επικρατήσει ο ΕΔΕΣ. Κάποιος απ' την παρέα του, είπε φαίνεται ότι ο Σταυρο-Κολιός πήγε με τους πολλούς. Και του έλεγε τότε ο Συνταγματάρχης εν αποστρατεία Καραντζόπουλος Ιωάννης, πειραχτικά: «Καλός είσαι Σταύρο μου, αλλά μας τα χαλάς που γράφτηκες Εαμίτης». Ο πατέρας μου δεν είχε ενεργό δράση σε καμία οργάνωση. Ούτε διώχθηκε από καμία. Μόνο περιστασιακά στην Πρέβεζα, όπως θα αναφερθώ παρακάτω.

Τα τραγούδια των οργανώσεων δίναν και παίρναν. Μια μέρα είχαν έρθει στο νερόμυλο μια ομάδα αντάρτες του ΕΔΕΣ, για να αλέσουν. Πρέπει να ήταν χειμώνας του 1945 γιατί, θυμάμαι, κάθονταν στη γωνιά, στο τζάκι του μύλου και ήταν πολλή φωτιά. Η ομάδα είχε και τον οπλισμό της. Ήταν έξι άτομα. Το τζάκι του μύλου είναι περίπου σαράντα εκατοστά υπερυψωμένο, έχει σκαλοπάτι. Βρεθήκαμε στο μύλο μαζί με φίλους της γειτονιάς (Σπύρος Σωτήρη Νικολής, Γιώργος Κουτσάφτης, Νίκος Κολιός κι εγώ, Απόστολος Κολιός). Μόλις μας είδαν οι αντάρτες μας λένε: «Βρε, καλώς τα Αετόπουλα. Ελάτε να μας πείτε ένα τραγούδι». «Εαμίτικα δεν ξέρομε», τους απαντήσαμε. Μας έβγαλε ένας αντάρτης πέντε χαρτονομίσματα των 5 εκατομμυρίων, τα κρατούσε σαν βεντάλια και μας έλεγε: «Ελάτε, πέστε το και πάρτε τα λεφτά. Μη φοβάστε». Αναθαρρήσαμε και συνεννοηθήκαμε να πούμε το τραγούδι “Βροντάει ο Όλυμπος, αστράφτει η Γκιώνα”. «Τελειώνοντας θα μας πείτε κι ένα ακόμα». Τους τραγουδήσαμε ένα δικό μας τραγούδι: «Διπλοκλείστηκαν στη Γκούρα του Μπανταλούκα τα παιδιά, μα σε δυο βδομάδες όλοι θα πιαστούν σαν ποντικοί». Τέλειωσε το τραγούδι και πήγαμε να πάρουμε τα λεφτά που μας είπαν και τα οποία κράταγε σαν βεντάλια ο αντάρτης. Μόλις πήγαμε να ανεβούμε το σκαλί με μια φωνή οι έξι λένε: «Πιάστε τα» και σηκώθηκαν να μας κυνηγήσουν να μας πιάσουν. Εμείς αστραπή φύγαμε και κρυφτήκαμε στις λυγιές του σπιτιού του Στρατο-Γκόντζιου, σήμερα Σταύρου Κονταξή. Δεν νομίζω ότι θέλαν να μας κάνουν κακό, μάλλον για πλάκα το κάναν.

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΘΕΣΠΡΩΤΙΚΟΥ 6-12-1945

Ξημερώματα της γιορτής του Αγίου Νικολάου το χωριό μου δέχθηκε επίθεση από αντάρτες του Ζέρβα και συγκεκριμένα από το τάγμα του Α. Παπαδόπουλου. Στο άκουσμα του πολυβόλου ξεσηκώθηκε όλο το χωριό. Τα περισσότερα πολυβόλα χτυπούσαν από τη Ροζιανά, του Κάτω Καχαλά. Οι χωριάτες δεν ήξεραν τι συνέβαινε, ωστόσο μερικοί δημοκράτες πήραν τα όπλα τους και ρίχναν. Θυμάμαι στη γειτονιά μας, ο γέρος γείτονας Γιωργο-Ντόβας και ο Σωτήρης Νικολής είχαν βγει στο λιβάδι του Σπύρου Σιούλα. Εκεί είχαν ταμπουρωθεί και ρίχναν. Σχεδόν σ' όλο το χωριό απ' άκρη σ' άκρη ακούγονταν πυροβολισμοί. Ευτυχώς δεν υπήρξαν θύματα. Μόνο μικροτραυματισμοί. Τρεις-τέσσερεις αντάρτες του Ζέρβα πήγαν στο σπίτι του Χρήστου Καινούργιου και ξεθύμαναν με το κάψιμο του σπιτιού και του στάβλου με τα ζώα. Τα πατώματα, κουφώματα και σοβατίσματα τα κάναμε εγώ μαζί με τον πατέρα μου το 1952. Τότε θυμάμαι τη θεία Βασιλική, τη μάνα του Χρήστου Καινούργιου που λογομάχησε με τον γέροντά της. Ο γέροντας, όταν έφτιαχνα τα κουφώματα, μου έφερε τις παλιές σιδεριές. «Ποστολάκη, να βάλεις σε όλα τα παράθυρα σιδεριές». «Εντάξει

μπαρμπα-Δημήτρη», του είπα. «Ποστολάκη, μην τον ακούς, στο παράθυρο της καμαρούλας δεν θα βάλεις». Η θειά Βασιλική ήταν μια αρχοντογυναίκα, καλοσυνάτη με αυτοπεποίθηση. Πέρασαν τρεις μέρες και λέω στον μπαρμπα-Δημήτρη: «Η θειά μου είπε να μη βάλω σίδερα στο παράθυρο της καμαρούλας». Τα κασώματα τα είχα μαντάρει και έπρεπε να τρυπήσω και να περάσω τις σιδεριές. Δούλευα στη σκαμνιά, κάτω απ' τον ίσκιο. Η θεια-Δημήτραινα του είπε ξανά του γέρου: «Μη ξεχάσεις να πεις στο παιδί να μη βάλει στην καμαρούλα». «Διάολο κακό, όχι, θα βάλει». «Καλά, μωρέ γέροντα, ξέχασες πως το παιδάκι μας, ο Χρήστος, σήμερα είναι ζωντανός, γιατί το παράθυρο δεν είχε σίδερα και πρόλαβε και πήδηξε και έφυγε;» Ακούγοντας εγώ αυτόν το διάλογο, λέω στο γερο-Δημήτρη: «Έχει πολύ δίκιο η κυρα-Βασιλική». «Καλά, καλά, μη βάζεις Ποστολάκη». Ο πατέρας είχε ασχοληθεί με το πελέκημα των πατωξύλων. Το μεσημέρι μας έστρωσε να φάμε στη λόντζια. «Ποστολάκη, θέλω και μια χάρη ακόμα». «Τι θέλεις, θειά;» «Να μου κάνεις ένα κονοστάσι». «Ναι, να σου κάνω, σε εκείνο το σημείο. Φάτσα μπροστά στην πόρτα». «Όχι», μου λέει, «εδώ θα μου το καρφώσεις, πίσω απ' το ξύλο της εξώπορτας». Και άρχισε να μου εξιστορεί: «Όταν ήρθαν οι αντάρτες του Παπαδόπουλου, είδαν αίματα, έφτασαν μέχρι τη σκάλα. Άνοιξαν την εξώπορτα, μόλις ο Χρήστος μου πρόλαβε και μπήκε μέσα και κλείδωσε την καμαρούλα. «Τα λεφτά, πού είναι τα λεφτά;» «Λεφτά θέλετε; Να εκεί, τους είπα, και έδειξα το εικόνισμα, κλείνοντας το φύλλο της εξώπορτας. Όρμησαν επάνω προς το εικόνισμα, δεν φτάναν καλά και πήραν ένα μικρό σκαμνάκι και έψαξαν. Βέβαια δεν βρήκαν τίποτε, ωστόσο ο λίγος αυτός χρόνος που ψάχναν το εικόνισμα για λίρες έδωσε στον Χρήστο την ευκαιρία για να φύγει. Από εκεί έφυγε και τώρα βρίσκεται στην Τασκένδη της Ρωσίας, το παιδάκι μου».

Ο ΝΕΚΡΟΣ ΑΝΘΥΠΟΛΟΧΑΓΟΣ ΤΟΥ ΓΑΛΑΝΗ, 1945

Ήταν παραμονή Χριστουγέννων. Πρωί, ώρα 8.30. Η καμπάνα της εκκλησίας μας χτύπησε πένθιμα. Ο πατέρας λέει στον μεγαλύτερο αδελφό: «Χρήστο, πήγαινε να μάθεις ποιος πέθανε χρονιαρές μέρες». Η εκκλησία ήταν πολύ κοντά στο σπίτι μας. Σε λίγα λεπτά ο Χρήστος γύρισε: «Πατέρα, λέει, φέραν στην εκκλησία έναν αξιωματικό του Γαλάνη, της οργάνωσης του Ζέρβα. Κάποιοι τον σκότωσαν στο δρόμο, κοντά στο χωράφι, στη Μύτη του Μπόμπορη». Ο Ζέρβας είχε αποθήκες στο χωριό μας και ετοιμαζόταν για να τις μεταφέρει στην Πρέβεζα. Τον αξιωματικό τον χτύπησαν μόλις τον κατέβασαν από το αμάξι που ήταν με τρόφιμα. Αν θυμάμαι καλά μαζί με τον αξιωματικό πάνω στο αμάξι ήταν και τρεις Λελοβίτες πολίτες. Δεν τους πείραξαν αυτούς, όμως τους απείλησαν: «Προσέξτε καλά, αν πείτε τίποτε είστε ξεγραμμένοι». Ο πατέρας σαν κάτι να του έλεγε. Έμεινε λίγο σκεφτικός. «Γυναίκα», της είπε, «καθάρισε λίγο τη μπούκλα» (τενεκεδένιο τετράγωνο δοχείο με κούπωμα, που χώραγε τρεις οκάδες). «Τι τη θέλεις;» «Να πάω μέχρι τη Ντάρα να πάρω λάδι». «Μέρα που διάλεξες, παραμονή, να πας; Σώθηκαν οι μέρες;» του απάντησε η μάνα. Πήγε στο χασάπη, τον Τασιο-Καλδάνη («Τασιο-Βαγγέλη»), πήρε τρεις οκάδες χοιρινό κρέας και το κρατούσε στα χέρια μέχρι να φύγει για το σπίτι. Θα ήταν περίπου 11.30 το μεση-

μέρι όταν ήρθε ο Γαλάνης με ένα αμάξι τριών τετάρτων και κατέβηκαν οχτώ στρατιώτες. Μόλις κατέβηκαν, φώναξε ο Γαλάνης: «Μην κουνηθεί κανείς». Αμέσως οι στρατιώτες σε μηδέν χρόνο πιάσαν καθένας το πόστο του. Στήσαν τέσσερα αμερικάνικα οπλοπολυβόλα. Ένα είχε μέτωπο προς Ριζοβούνι, το άλλο προς Άσσο, το τρίτο προς του Σιγιάνη και το τέταρτο στο καφενείο του Σωτήρη Τσάτσιου με μέτωπο προς το καλντερίμι της εκκλησίας. Οι πολυβολητές ήταν στη θέση τους. Στους άλλους τέσσερεις στρατιώτες με τα όπλα στα χέρια λέει ο Γαλάνης: «Βάλτε τους στη γραμμή». Στην Αγορά τέτοιες μέρες και εκείνη την εποχή ήταν αρκετός κόσμος. Ήταν και από άλλα χωριά, Κρασιά, Ριζοβούνι. Στη γραμμή μάζεψαν καμιά σαρανταριά άντρες. Μεταξύ αυτών και ο πατέρας μου δωδέκατος στη σειρά με το κρέας στο χέρι. Ο Γαλάνης άρχισε την ανάκριση στους τρεις χωριανούς μας τον καθένα χωριστά. Μπροστά στο κοινό. Άρχισε πρώτα απ' τον πιο αδύνατο, με το πιστόλι στο χέρι: «Πες μας τι είδες, ποιος τον σκότωσε;» «Ήταν κάτι πελώριοι άνθρωποι, δεν φαινόταν να ήταν Έλληνες». «Θα σε ρωτήσω και μια φορά ακόμα», και του βάζει το πιστόλι στον κρόταφο. Πάλι η ίδια απάντηση. Με την ίδια μέθοδο εξέτασε και τον δεύτερο, τα ίδια απάντησε και ο δεύτερος. Ήρθε η σειρά του τρίτου που ήταν οδηγός στ' αμάξι. Και αυτός με στερεότυπες κουβέντες τα ίδια απαντούσε. «Άνοιξε το στόμα σου και σε ρωτώ για τελευταία φορά, πες μου...» «Δεν ξέρω να πω τίποτε περισσότερο από αυτά που σας είπα». Έγινε η ανάκριση. Οι σαράντα στη γραμμή με την αγωνία στο κατακόρυφο. Ο μπάρμπαρ μου ο Κώστας ήταν ανάρτης του Ζέρβα. Μόλις είδε τον πατέρα μου στη γραμμή πήγε στον Γαλάνη, τον γνώριζε, του ζήτησε να βγάλει τον αδελφό του απ' τη γραμμή. «Πήγαινε Κωτσο-Κολιό, πήγαινε, πήγαινε». Ο μπάρμπαρ άρχισε πλέον να στενοχωριέται. Γύρα απ' τον Γαλάνη, Καραντζόπουλος, Στρατο-Γιάννος, Δήμαρχος Σπυρο-Χρηστάκης, ο Παπανικόλας και πολλοί άλλοι. Φώναξε τον μπάρμπαρ μου ο πατέρας. «Πάρε, σε παρακαλώ, το κρέας και δώστο στο σπίτι». Ο Κώστας δάκρυσε, πήρε το κρέας και περίμενε τι θα απογίνει. Λέει ο πατέρας τον Στρατο-Γκότζιο: «Στράτο, δεν πιστεύω να περάσει τόσους η σφαίρα και να ρθει και σε μένα;» «Πού σου βγαίνουν αστεία, βρε Σταύρο». Οι διαβουλεύσεις τελείωσαν, διατάζει ο Γαλάνης: «Επί σκοπόν». Οι πολυβολητές γονατίζουν μέσα στη λάσπη. Βλέποντας οι σαράντα που ήταν στη γραμμή τους πολυβολητές που τους σημάδευαν βγάλαν με μια φωνή δυνατή: «ΠΡΟΣ ΘΕΟΥ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ!» Ο Παπανικόλας θαρραλέος πήγε μπροστά στο πολυβόλο που σημάδευε τους σαράντα. «Πρώτα εμένα και μετά το ποιμνιό μου». Βλέπει ο Γαλάνης τον Παπανικόλα μπροστά και του φωνάζει: «Φύγε Παπανικόλα!» «Τι τους πέρασες για κατσίκια του Αϊ Γιωργιού;» του είπε. «Τι θέλεις να πεις παπά;» του λέει. «Να χτυπήσομε την καμπάνα του χωριού να συγκεντρωθεί όλο το χωριό να ρωτήσομε να μάθομε». «Βγάλτε μου τότε πέντε κομμουνιστές» του απάντησε ο Γαλάνης. «Να βγάλομε», είπε ο Δήμαρχος. «Τι λες ωρέ;» του ρίχτηκαν Στρατο-Γιάννος, παπάς και πολλοί άλλοι. «Μόνο να χτυπήσει η καμπάνα». Έδωσε τη συγκατάθεση ο Γαλάνης. Στείλαν τον Γιωργο-Θύμιο και χτύπησε πολλές φορές. Το μισό χωριό βγήκε προς το βουνό. Ο Γαλάνης βλέποντας τον κόσμο να φεύγει προς το βουνό λέει σ' αυτούς που ήταν στην πρώτη γραμμή: «Να πάμε όλοι μαζί

να φορτώσουμε τρόφιμα». Πήγαν νομίζω στις αποθήκες του Κιτσο-Ζήκου. Φόρτωσαν το αμάξι και τους δώσαν και από κάνα-δυο οκάδες ρύζι στον καθένα. Έτσι αποφεύχθηκε η παραλίγο τραγωδία, και όλα αυτά χάρη στην αυτοθυσία και παλικαριά του Παπανικόλα αλλά και του Στρατο-Γιάννου. Ο Παπανικόλας έπαιξε και διαμεσολαβητικό ρόλο την ημέρα που ο Παπαδόπουλος ήρθε να μπει στο χωριό με τα όπλα. Ήρθε σε συνεννόηση με την οργάνωση του ΕΑΜ Θεσπρωτικού, αλλά όταν ο παπάς πήγε προς το γεφυράκι του Βαγγέλη Τζίμα άρχισαν οι εχθροπραξίες.

ΑΝΤΑΡΤΟΠΛΗΚΤΟΙ - 1947

Ο Εμφύλιος πόλεμος με βρήκε σχολείο. Τότε στο Θεσπρωτικό έκανε το Φρούραρχο ένας Λελοβίτης, φορούσε και αστέρι. Μαθητής της έκτης δημοτικού έρχεται ο Λεωνίδα ο Γιαννάκης και μου λέει: «Μου είπε ο Φρούραρχος να πάμε μαζί να μοιράσουμε τις προσκλήσεις». Τότε εγώ είχα να κάνω την τελευταία πρόβα ενός δράματος για τους Σουλιώτες. Έπαιζα Λάμπρος Τζαβέλλας. Ήταν 23 Μαρτίου 1947. Θυμάμαι έβρεχε πάρα πολύ. Με βλέπει ο δάσκαλός μου, ο Βαγγέλης Καινουργός, και με ρωτά: «Αποστόλη, πού πας;» «Ο Φρούραρχος μας στέλνει να μοιράσουμε τις προσκλήσεις για τα φυλάκια». «Να μην πας, μου είπε, δεν έχεις καμιά δουλειά εσύ. Να πάνε άλλοι». Αλλά ο Φρούραρχος είχε αντίθετη γνώμη από το δάσκαλο, δεν τον ένοιαζε αν ήμουν μαθητής, τον ενδιέφερε η ειδοποίηση οπωσδήποτε. Αρχίσαμε απ' τον Επάνω Μαχαλά και φτάσαμε στον Ακραιό. Είχαμε να δώσουμε καμιά δεκαριά προσκλήσεις ακόμα. Στο καφενείο του Γιώργου Αποστόλου («Τρύπα») ήταν έξω στο προαύλιο ένας Εθνοφύλακας, γενειοφόρος. Φορούσε μια σάκα με χάρτες επιτελικού και είχε και κυάλια. Τον λέγαν Λάμπη. Ανεβήκαμε στο καφενείο να δώσουμε καμιά πρόσκληση. Δεν βρήκαμε κανέναν. Του λέει ο μπαρμπα-Γιώργης: «Λάμπη, τι βλέπεις;» Ο Λάμπης κοίταγε με τα κυάλια προς το βουνό, την Κακή Ράχη. Κοντά στη στάνη του Πανταζή είδε ανθρώπους να κρύβονται. Βαριάκουγε ο Λάμπης. «Λάμπη τι βλέπεις;» «Δε διακρίνονται καλά. Πρέπει να είναι αντάρτες, να εκεί στα χοντρά τα λιθάρια». Φεύγομε αμέσως με το Λεωνίδα και πήγαμε σ' αυτούς που έγγραφε η πρόσκληση. «Μωρέ να του πείτε να πάει στο διάβολο, μας είπε ένας άλλος, εδώ καιγόμαστε! Να φύγετε γρήγορα», αλλά είχαμε ακούσει και τον Λάμπη τι είχε πει του μπαρμπα-Γιώργη. Τρέξαμε για το σπίτι. Φτάνοντας στο σπίτι οι αδερφές μου είχαν ετοιμασθεί μαζί με τα κορίτσια και τα παιδιά του Μανθο-Γιαννάκη. Ο Σωτηρη-Μαρίνος και η αδελφή του η Σταυρούλα και ο Γιώργος ο Τσίπης με τις τρεις αδελφές του, είχαν έρθει από το Πολυστάφυλλο και έμεναν στο σπίτι του Σπυρο-Σιούλα. Φύγαμε από το Ριζοβούνι με προορισμό τη Φιλιπιάδα. Στην Αγία Παρασκευή πέθανε από καρδιακή προσβολή ο Νικόλας Αναστασέλος. Φορτωμένοι και με τη βροχή να βρέχει κρουνηδόν, χωρίς να σταματήσουμε πουθενά φτάσαμε στους μύλους της Τσερόπαλης. Είχε πλέον νυχτώσει, έπρεπε τώρα να βιαστούμε να περάσουμε και το μύλο στον πάτο, και οπωσδήποτε να βρεθούμε στη Ρωμιά για καλύτερη ασφάλεια. Ασταμάτητα και όσο μας επέτρεπαν οι δυνάμεις μας προχωρούσαμε. Φτάσαμε στο στενό που είναι ανάμεσα στο κέντρο του χωριού και το Μνημείο των Ηρώων. Η ώρα θα ήταν 11 μεσάνυχτα. Εκεί μας σταμά-

τησαν στρατιώτες. Δημοσυντήρητα τα λέγαν τότε, άλλοι τους λέγαν Εθνοφύλακες, άλλοι πάλι ΜΕΑ. Μας σταμάτησαν στη βροχή, μας ζητάγανε ταυτότητες και μας κοίταγαν με τους φακούς στα μάτια. Κάποτε, μετά από μισή ώρα στη βροχή μας άφησαν να περάσομε. Ο κόσμος πίσω ουρά. Και συνέχεια ο ίδιος έλεγχος. Φτάσαμε στη Φιλιπιάδα. Πού να πάμε; Πού να μέναμε να ξημερώσομε τέτοια βραδιά πού ήταν; Προχωρώντας προς τα κάτω φτάσαμε σε ένα πέτρινο σπίτι με μια μεγάλη καμάρα. Κοιτούσαμε αν μπορούσαμε να ξημερώσομε εκεί. Αυτά τα βλέπαμε απ' το δρόμο και συγχρόνως κουβεντιάζαμε. Κάποια στιγμή άνοιξε το παραθύρι μια μικρή κοπέλα, 10-11 χρονών πρέπει να ήταν. Της λέω: «Α... εσύ είσαι καλά, εμείς πώς τη βγάζομε απόψε;» Για καλή μας τύχη σε δυο λεπτά κατεβαίνει μια κυρία καλοσυνάτη και μας φωνάζει: «Παιδιά, ελάτε, ανεβείτε». Η σκάλα είχε χαλί, εμείς πού να πατάγαμε; Λάσπες είχαμε, βρεγμένοι ως το κόκαλο ήμασταν. «Μη ντρέπεστε παιδιά», είπε η καλή κυρία. Ανεβήκαμε στο πάτωμα, σε λίγο μας έφερε ένας πολύ καλός κύριος ένα όρθιο μεγάλο μαγκάλι. Ήρθε και η κυρία. «Βγάλτε τα ρούχα σας παιδιά και μη ντρέπεστε, βάλτε τα στα κάγκελα της σκάλας να στεγνώσουν». Μας τα πήρε και τα πήγε στο τζάκι της για στέγνωμα. Μας έφερε μισό ντεψί ψωμί σταρίσιο και μια σφήνα τυρί. Το πρωί το ίδιο, μας έδωσε ψωμί και τσάι σε όλους. Καλή τους ώρα εκεί που είναι αυτοί οι άνθρωποι. Δείξαν εκείνο το βράδυ τη μεγάλη τους ανθρωπιά. Θα είχαμε πεθάνει τα μισά απ' το κρύο. Ήμασταν 13 άτομα. Έπειτα από καιρό μάθαμε πώς το σπίτι που μας στέγασε ήταν του κ. Μπαμπάκου, γεωπόνου. Το πρωί ευχαριστήσαμε την οικογένεια και βγήκαμε έξω. Εγώ με τα άλλα τα αδέρφια μου πήγαμε στην Πρέβεζα. Ο πατέρας μου είχε νοικιάσει ένα σπίτι κοντά στο Φόρο, στα Ματζίρκα.

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΜΑΘΑΙΝΕΙ ΤΟΝ «ΠΝΙΓΜΟ» ΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Στις 24-3-1947 πήγαμε λοιπόν στην Πρέβεζα. Ο πατέρας είχε πάει στην Αθήνα για κάποια επείγουσα δουλειά. Στην Πρέβεζα ήταν ο αδελφός μου Χρήστος. Στην Αθήνα ο πατέρας μου ήταν μέσα στο καφενείο της Ομόνοιας. Εκεί κάποιος τον συλλυπήθηκε για μένα. «Δεν πειράζει, Σταύρο έχεις κι άλλα παιδιά!» Και του είπε πως μας βρήκαν πνιγμένα τρία παιδιά, εμένα, τον ξάδερφό μου τον Νίκο, και τον Λεωνίδα του Μανθο-Γιαννάκη. Ένας αξιωματικός της Ασφάλειας τον είδε που έκλαιγε και τον πλησίασε. Τον ρώτησε γιατί κλαίει και του είπε ότι μόλις τον ειδοποίησαν ότι πνίγηκε στη Μαυρή ένα παιδί του με άλλα δυο της ίδιας ηλικίας όταν πέραγαν κατεβασμένο το ποτάμι προσπαθώντας να περάσουν για τη Φιλιπιάδα, γιατί φοβόνταν μην τα πιάσουν οι αντάρτες. «Μη φύγεις», του λέει ο Αξιωματικός, «σε μισό λεπτό θα μάθομε». Πήρε τηλέφωνο το Σταθμό Χωροφυλακής Θεσπρωτικού, δεν υπήρχε τέτοιο συμβάν, το ίδιο και στη Φιλιπιάδα. Γύρισε στον πατέρα μου και του είπε: «Μην φοβάσαι, δεν είναι τίποτε από αυτό που σου είπαν». Τι είχε γίνει όμως; Ο Κώστας ο Τούσης ερχόταν από Φιλιπιάδα και πέρασε απ' το ποτάμι της Μαυρής. Με δυσκολία πέρασε. Φτάνοντας στο χωριό είπε: «Είδα τρία παιδιά που πάλευαν μέσα στο ποτάμι, ήταν σαν τα παιδιά του Στ. Κολιού, του Κ. Κολιού και του Μάνθου Καλαντζή. Αυτά σίγουρα πνίγηκαν. Όταν εγώ πάλευα να βγω, βγήκα και δεν τα είδα». Γι' αυτό ο πατέρας έμαθε στην

Αθήνα. Την άλλη μέρα στο χωριό οι τρεις μανάδες, η μάνα μου, η μάνα του Νίκου και η μάνα του Λεωνίδα, μαυροντυμένες πήγαν στο μπαρμπα-Θωμά τον Χήτα, που είχε την καρού με το κάρο. Του είπαν τι συνέβαινε και ο μπαρμπα-Θωμάς πρόθυμος, έξεψε την καρού και με μοιρολόγια και τα μαύρα μαντίλια στο κεφάλι, ξεκίνησαν για τη Μαυρή να ψάξουν στην ακροποταμιά για να μας βρουν πνιγμένα. Είχαν φτάσει στο «δέντρο του Αλυσέου». Εκεί βρήκαν ένα χωριανό μας που ερχόταν από τη Φιλιπιάδα: «Μπαρμπα-Θωμά για πού πας με τις γυναίκες κλαμένες;» Του είπαν του ανθρώπου τι είχε συμβεί με τα παιδιά και αυτός γέλασε. «Μη στεναχωριέστε, τα παιδιά σας είναι καλά, τα είδα χθες βράδυ στη Φιλιπιάδα. Γυρίστε στο χωριό!» «Μπαρμπα-Θωμά, πάμε». Ανέβηκε ο χωριανός στο κάρο και όλοι μαζί γύρισαν χαρούμενοι. Το μαντάτο που μάθανε οι μανάδες μας σήκωσε τη γειτονιά στο πόδι και αναρωτιόνταν πώς έγινε αυτό. Οι τρεις μαζί μοιρολογούσαν με λυγμούς και αναφιλητά. Ο μπαρμπα-Μάνθος που ήταν μεγαλύτερος ό,τι και αν έκανε δεν μπορούσε να σταματήσει τις γυναίκες. Φωνές, κακό μεγάλο. «Μην κλαίτε», τους είπε, «μην ξεχνάτε ότι έχουμε πόλεμο και ο πόλεμος έχει θύματα. Από εδώ που φύγαν τα παιδιά μας ήταν όλα μαζί και πήγαν απ' το Ριζοβούνι. Δεν μπορεί να πήγαν μόνα τους τα παιδιά. Κάνε υπομονή και αύριο θα μάθομε καλά νέα». Τα έλεγε ο μπαρμπα-Μάνθος και τα πίστευε πως αύριο θα πάνε όλα καλά. Και να που όλα ήρθαν όπως υπολόγισε. Σοφός ο μπαρμπα-Μάνθος. Η χαρά ξαναγύρισε στα σπίτια μας και όλα ξεχάστηκαν. Έπειτα από μερικές μέρες το μάθαμε και εμείς το συμβάν και λυπηθήκαμε για την αγωνία των μανάδων μας.

Καθίσαμε αρκετό καιρό στην Πρέβεζα σε νοικιασμένο σπίτι. Φύγαμε απ' τα Ματζίρκα και πήγαμε έξω απ' το Κάστρο, στο σπίτι της κυρίας Ελευθερίας. Είχε ένα πηγάδι που έπαιρνε όλη η γειτονιά νερό για πλύσιμο. Το πηγάδι αυτό είχε ένα μικρό σοφά. Βρισκόταν στην άκρη ακριβώς του τοίχου του Κάστρου. Ήταν τότε η λεγόμενη τάπια. Το σπίτι βρισκόταν σε ψηλό σημείο. Η κ. Ελευθερία είχε ένα τρίχρονο αγοράκι. Ήταν Μάιος μήνας και έξω στην αυλή του σπιτιού κάθονταν οι δυο αδερφές μου και δυο κοπέλες συγχωριανές. Κάποια στιγμή πέσαν πολλές καρακάξες στο πηγάδι και κράζαν σημαδιακά. Η Γιαννούλα είπε: «Κορίτσια τι γίνεται; Πολλές καρακάξες ακούγονται». Σηκώθηκε και σηκώθηκαν και οι υπόλοιπες τρεις. Η Γιαννούλα από περιέργεια κατέβηκε στο πηγάδι. Μέχρι να φτάσει στο πηγάδι βλέπει το μικρό της κυρίας Ελευθερίας που είχε πέσει μέσα στο πηγάδι. Αμέσως έτρεξε κι έπιασε τον μικρό και τον έβγαλε έξω ημιλιπόθυμο. Έβαλε τις φωνές, κατέβηκαν και οι κοπέλες και οι άλλοι γείτονες. Ένας άντρας έπιασε το παιδί απ' τα πόδια και το κράταγε με το κεφάλι κάτω. Σε λιγότερο από δυο λεπτά το παιδί άρχισε και έβγαζε νερό απ' το στόμα του. Σε μισή ώρα ο μικρός συνήρθε. Οι καρακάξες με το δυνατό τους κράξιμο σώσαν το παιδί, διαφορετικά θα ήταν ένα αθώο θύμα. Την ίδια μέρα πήρε ο αδελφός μου μερικές σανίδες και έκανε καπάκι στο πηγάδι. Χτίστηκε και η τρύπα που είχε στην άκρη ο σοφάς που πιθανό από εκεί να γλίστρησε ο μικρός. Ο μικρός διέφυγε της προσοχής της μάνας του την ώρα πιθανόν που αυτή άπλωνε τα ρούχα στο σύρμα για να στεγνώσουν. Μετά από αυτή τη λαχτάρα το παιδί ποτέ δεν έμενε μόνο του, όσο καιρό ήμασταν εκεί. Το κρατούσαν τότε τα κορίτσια και τότε η μάνα του.

Ήταν Μάιος όταν φύγαμε για το χωριό. Ο αδελφός μου και ο πατέρας εργάζονταν στις κατεδαφίσεις των σεισμόπληκτων οικημάτων. Έφυγα εγώ και οι δυο αδερφές.

Στο χωριό μας αρχές Ιουνίου, είχε έρθει μια Ιλαρχία Τεθωρακισμένων. Αρχηγός ήλθε τότε ο μετέπειτα δικτάτορας Παττακός. Κάθισαν περίπου ένα μήνα. Είχαν απλωθεί στο χωράφι του Σπυρο-Χρηστάκη, τότε Δημάρχου. Σπίτια δεν υπήρχαν, μόνο το ξενοδοχείο του Απόστολου Κονταζή. Ένα βράδυ προσπάθησαν οι αντάρτες να μπουν στο χωριό, οι σκοποί τους αντελήφθησαν και αντέδρασαν με πυροβολισμούς. Άρχισε η μάχη. Άλλοι λένε ότι οι πυροβολισμοί και οι ριπές πέσαν όταν στη φωνή του σκοπού «Αλτ» δεν σταματούσε, βάδιζε συνέχεια ένας όγκος. Βλέπετε τότε δεν υπήρχαν φώτα στο υπαίθριο χωριό. Ρίξαν αρκετές ριπές και συνέχισαν να πυροβολούν μέχρι το πρωί. Τη μεγάλη παρεξήγηση την είχε κάνει ένας αδέσποτος γάιδαρος που τελικά τον σκότωσαν με την πρώτη ριπή.

Το πρωί με το αμάξι του Μητσο-Νάση («Σαμαρά»), φύγαμε για την Πρέβεζα. Στη Νικόπολη στην Αραπόπορτα, στο φυλάκιο με τους χωροφύλακες με τον ενωμοτάρχη Γεράσιμο Κουτρούμπα, δεν μας άφησαν να μπούμε μέσα για την Πρέβεζα. Ήταν διαταγή Νομαρχίας. Διανυκτερεύσαμε στο ύπαιθρο. Ακριβώς απέναντι από τον κόμβο, που πάει ο δρόμος προς Καναλάκι, πίσω απ' το καφενεδάκι προς τη θάλασσα. Την άλλη μέρα μας άφησαν να μπούμε και μας είπαν για τον Παντοκράτορα: «Θα πάτε εκεί, θα μείνετε σε σκηνές».

Ο Παντοκράτορας ήταν καταυλισμός ανταρτόπληκτων. Υπεύθυνος του καταυλισμού ήταν ο κ. Ζαμάνης, Δήμαρχος της Φιλιππιάδας. Πήγαμε στον Παντοκράτορα και μας δώσαν μια σκηνή που την μοιράζονταν πέντε οικογένειες. Ο Δήμος Θεσπρωτικού είχε σχηματίσει μια επιτροπή που μοίραζε τρόφιμα και κουραμάνια κατ' άτομο. Τα τρόφιμα τα έφερναν στρατιωτικά αμάξια Τζέιμς. Η επιτροπή είχε στηθεί στο φούρνο του Δίπλα και Γεωργίου. Κάθε μέρα πηγαίναμε και τα παίρναμε. Η επιτροπή, σύμφωνα με τις καταστάσεις που είχε, έδινε. Είχαμε πάρει αρκετές μέρες. Μια μέρα πήγα μαζί με τον πατέρα μου, όπως πάντα, για να τα πάρω και να τα πάω στη σκηνή. Όταν ήρθε η σειρά μας, λέει ο Δήμαρχος Σπυρο-Χρηστάκης: «Αυτουνού να μη του δώσετε τίποτε». Ο πατέρας μου αντέδρασε: «Μα γιατί κύριε Δήμαρχε; Αφού τα δικαιούμαι». «Όχι, δεν τα δικαιούσαι. Σύρε και κάνε τα παράπονά σου. Σε είδα μωρέ χθες το απόγευμα με μια κομμουνίστρια και γι' αυτό δε σου δίνω τίποτε». Λογομάχησαν πολύ. Ο Δήμαρχος τον απείλησε: «Φεύγα, γιατί θα σε στείλω να φτιάχνεις βαρέλια στη Γυάρο. Θα σε στείλω εξορία».

Ο πατέρας μου έπρεπε κάπου να βρει το δίκιο του. Τι και αν δούλευε, τα έξοδα ήταν μεγάλα. Πήγε κατευθείαν στο Διοικητή της Χωροφυλακής Πρέβεζας, νομίζω λεγόταν Πλαστήρας. «Κύριε διοικητά, λέγομαι Σταύρος Κολιός του Νικολάου και είμαι απ' το Θεσπρωτικό. Έφυγα μαζί με την οικογένειά μου και ήρθα στην Πρέβεζα. Σήμερα ο Δήμαρχος με απόφαση δική του δεν μου έδωσε τα τρόφιμα που δικαιούμαι και με απειλεί θα με στείλει εξορία για να φτιάνω βαρέλια στη Γυάρο. Σήμερα ο κ. Δήμαρχος με έκανε κομμουνιστή. Στον Παντοκράτορα είναι η οικογένειά μου, σας την παραδίνω και εγώ δεν έχω θέση εδώ. Φεύγω, πάω να βρω τους κομμουνιστές». «Τι πράγ-

ματα είναι αυτά κ. Σταύρο;» του λέει ο Διοικητής. «Δεν θα πας πουθενά. Και ούτε θα σε πειράξει κανείς, ούτε εσένα, ούτε τα παιδιά σου. Πήγαινε. Τα τρόφιμα θα τα πάρεις τώρα αμέσως». Έστειλε ένα χωροφύλακα με λίγες λέξεις γραμμένες και με κάποιον άνθρωπο του Δήμαρχου στείλαν τα τρόφιμα στη σκηνή. Τι έγινε όμως και ο Δήμαρχος είπε τέτοιες κουβέντες στον πατέρα μου; Η κυρία με την οποία είχε μιλήσει ο πατέρας ήταν μια καθώς πρέπει κυρία, απ' το Νικολίτσι. Στο σπίτι της ο πατέρας μου είχε εργασθεί έξι μήνες, «μαραγκός άριστος», και η κυρία αυτή ήταν η μάνα του Χρήστου Νούτσου. Δηλαδή ο Δήμαρχος έκανε ένα μεγάλο λάθος, αφού δεν μπόρεσε να μάθει ποια η αιτία της γνωριμίας του πατέρα μου και ξεστόμισε βαριές βρισιές.

Ο πατέρας εργαζόταν στη στέγαση της Πρέβεζας. Έφευγε το πρωί με τον Χρήστο, τον αδελφό μου, και γυρνούσε το βράδυ στον Παντοκράτορα. Στη γέφυρα του γηπέδου είχε μπει Φρουρά με όπλα και περιβραχιόνιο με τη λέξη ΜΕΑ. Ήταν και δικοί μας χωριανοί μισθωτοί. Ο πατέρας μου ζήτησε άδεια γραπτή για να μπαίνει ορισμένη ώρα μέσα στον καταυλισμό. Πήγε στη Διοίκηση της Χωροφυλακής. Πήρε άδεια και του Χρήστου να μπαίνουν ελεύθερα μέχρι τις 11 το βράδυ. Όπως έγραψα, ο Ζαμάνης, Δήμαρχος Φιλιπιάδας ήταν υπεύθυνος καταυλισμού. Στον καταυλισμό μέσα είχε το βράδυ και πιθανόν και την ημέρα φύλακες. Στο Γυμνάσιο της Πρέβεζας εκείνη την εποχή είχαν μερικούς κρατούμενους της περιοχής μας. Ένα βράδυ, περίπου 9 η ώρα, στο καφεεντάκι που ήταν στη γωνία του γηπέδου αντάμωσε έναν κοντοχωριανό μας απ' τον Γαλατά, Γιωργίτσης ήταν το επώνυμό του. Κεράστηκε καφέ και ούζο και ετοιμάστηκε να φύγει: «Πού θα πας και βιάζεσαι;» του είπε ο πατέρας μου. «Πρέπει να πάω στον Παντοκράτορα στην εκκλησία που μένει η οικογένειά μου». «Μαζί θα πάμε. Κάθισε λίγο και θα φύγομε». Σε λίγο ξεκίνησαν για τον Παντοκράτορα. Μόλις φτάσαν στην πρώτη γέφυρα έπρεπε να χωρίσουν. Του λέει ο πατέρας: «Ξέρεις πώς θα πας;» «Δεν πήγα, σήμερα πρωτοπηγαίνω». «Τάκη, λέει στον αδερφό μου, πήγαινε τον κύριο μέχρι την εκκλησία». Πράγματι, καληνύχτισε τον πατέρα μου ο κ. Γεωργίτσης και φύγαν για την εκκλησία. Πέρασαν και στη δεύτερη γέφυρα και φτάσαν στην εκκλησία, φώναξε ο ίδιος και βγήκε η γυναίκα του έξω. «Καληνύχτα παιδί μου και σ' ευχαριστώ». Ο Χρήστος επέστρεφε τώρα μόνος του. Στην πρώτη κιόλας γέφυρα στην επιστροφή τον πιάσαν τρεις φρουροί, πρέπει να ήταν Φιλιππιαδίωτες με την προφορά που μίλησαν. Τον έπιασαν και τον πήγαν στον Φρούραρχο κ. Ζαμάνη: «Ένας κατάσκοπος, κ.

1948. Ο αδερφός μου Χρήστος Στ. Κολιός, ανταρτόπληκτος στον Παντοκράτορα, συνελήφθη και οδηγήθηκε στον Φρούραρχο του καταυλισμού Κ. Ζαμάνη

Ζαμάνη! Ένας κατάσκοπος!» Ο κύριος Ζαμάνης στις φωνές των φρουρών ζύπνησε, γιατί ήρθε με τις πυτζάμες. «Φέρτε τον μέσα», είπε. Τον βάλαν μέσα στη σκηνή του Ζαμάνη, μαζί και οι φρουροί. Ρωτάει ο Δήμαρχος: «Τι έγινε, γιατί τον φέρατε εδώ;» «Φυγάδευσε έναν κατάσκοπο κύριε Δήμαρχε». «Πού τον πήγες παιδί μου;» Ο Χρήστος, που τότε ήταν 18 χρονών, λέει: «Εγώ δεν τον γνώριζα, ο πατέρας μου, μου είπε να τον πάω μέχρι την εκκλησία του χωριού». «Πού τον βρήκε;» «Τον ανταμώσαμε στο καφενείο, κοντά στο γήπεδο». Τον άνθρωπο τον είχαν παρακολουθήσει από την ώρα που βγήκε από την αυλόπορτα του Γυμνασίου. Ο Δήμαρχος στέλνει τρεις φρουρούς στην εκκλησία και δυο στη σκηνή του πατέρα μου. Στο μεταξύ μέχρι να επιστρέψουν οι φρουροί, ένα παιδί του Δήμαρχου, σχεδόν ίδια ηλικία με του Χρήστου άρχισε και του έλεγε: «Ξέρεις αυτό είναι μεγάλο παράπτωμα που έκανες, αν ο άνθρωπος που συνόδεψες δε βρεθεί, θα θεωρηθεί κατάσκοπος και εσύ μπορεί να βρεθείς στη θάλασσα με μια πέτρα δεμένη στο λαιμό σου». Ο αδερφός μου άρχισε τώρα να φοβάται. Θα τον βρουν οι φρουροί; Τελικά τον βρήκαν και τον φέραν στη σκηνή. Μόλις είδε τον Χρήστο άρχισε να φωνάζει: «Όχι το παιδί, μην πειράζετε το παιδί, δε φταίει τίποτε αυτό». Του ζήτησε το εξιτήριο απ' την κράτηση και ήταν έγκυρο. Τον διώξαν, και στο μεταξύ φέραν και τον πατέρα μου. Διαπίστωσαν πως έτσι είχαν τα πράγματα και τους άφησαν ελεύθερους. Τα τρόφιμα συνεχίστηκαν, δεν υπήρχε καμιά καθυστέρηση από την επιτροπή τώρα. Μείναμε περίπου 3 μήνες στον Παντοκράτορα και μετά γυρίσαμε στα σπίτια μας. Δεν υπήρχε πλέον φόβος.

ΕΝΑΣ ΑΥΤΟΚΛΗΤΟΣ ΦΡΟΥΡΟΣ «ΑΓΡΟΦΥΛΑΚΑΣ»

Ο πατέρας μου εργαζόταν πλανόδιος μαραγκός και είχε εργαστεί σε πολλά χωριά της περιοχής μας, αλλά και στα δυτικά χωριά, Κοτσανόπουλα, Άνω Ράχη κ.λπ. Για βοηθό του, κάλφα, είχε τον μεγάλο μου αδερφό Χρήστο. Από το 1945 έως το 1948 εργαζόταν συνέχεια στην Άνω Ράχη. Άνθρωποι καλοί και φιλόξενοι. Τον Αύγουστο του 1946, είχαν έρθει στο Θεσπρωτικό και όπως συνήθως κάθονταν μια-δυο μέρες. Τακτοποιούσε ορισμένες δουλειές και τη Δευτέρα οδοιπορικώς φεύγανε για τον τόπο εργασίας. Παίρναν ορισμένα εργαλεία φορτωμένα στον ώμο και ξεκικούσαν. Ως συνήθως στη στέρνα του Αγίου Γεωργίου πίναν νερό κρύο και στο μαγαζί του Θεόδωρου Μπίτση πίναν καφέ και νερό κρύο.

Κάποια μέρα φτάσανε στην Κρασιά περίπου ώρα δέκα. Παράγγειλαν καφέδες. Ξεφορτώθηκαν τα τορβάδια στον κορμό ενός πλάτανου που είχε το μαγαζί στο προαύλιο. Αφού ξεκουράστηκαν, φορτώθηκαν πάλι κι ήταν έτοιμοι να ξεκινήσουν.

Στο καφενείο μέσα ήταν ένας Αγροφύλακας απ' το Άνω Κοτσανόπουλο, Ντουλαμπρέντα τον έλεγαν. Βγήκε έξω και του λέει του πατέρα μου: «Γνωστός! Γνωστότατος!» Και με ύφος αυταρχικό: «Πού πας Σταύρο Κολιό; Για δουλειά; Τι έχεις στα τορβάδια σου, εργαλεία; Να δω! Δώσε μου την άδειά σου». «Δεν έχω». «Αν δεν φέρεις άδεια, δεν φεύγεις. Από αυτή τη στιγμή είσαι κρατούμενος». «Να πάω στον αστυνόμο να πάρω» (Η Κρασιά είχε σταθμό Χωροφυλακής.) «ΟΧΙ. Θα μου φέρεις από το χωριό σου».

Στέλνει ο πατέρας μου τον Χρήστο στο χωριό μας. Η αστυνομία ήταν στο σπίτι του Βαγγέλη Τζιάκου, αστυνόμος ο κ. Μπεχράκης. Πήγε λοιπόν στο σταθμάρχη και του εξιστόρησε τι είχε συμβεί. «Χρειάζομαι άδεια μετακίνησης, του πατέρα μου και δική μου». «Πού θα πάτε;» «Στην Άνω Ράχη». «Δε χρειάζεται άδεια, αφού δεν πάτε εκτός νομού». «Σας παρακαλώ, κύριε Σταθμάρχη, δεν μας αφήνει να φύγουμε ένας Αγροφύλακας». Ο κ. Μπεχράκης έφτιαξε αμέσως μια άδεια διαρκείας ενός έτους για τους δύο. Μες στο μεσημέρι με μια ανάσα έφτασε ο Χρήστος στην Κρανιά. Ο Μπρέντας είχε μπει στο καφενείο και έπινε τα ούζα του. Μόλις έφτασε ο Χρήστος, φορτώθηκαν με τον πατέρα τα εργαλεία και έφυγαν.

Είχανε φτάσει κοντά τον Αϊ Νικόλα της Κρανιάς, όταν κάποια στιγμή ο Μπρέντας αντιλήφθηκε ότι οι κρατούμενοί του είχαν φύγει. Τρεχάτος έφτασε στο σπίτι του κ. Σκανδάλη και άρχισε να φωνάζει: «Ορέ Σταύρο-Κολιόο, ορέ Σταύρο-Κολιό». Φρίου, με τη σφυρίχτρα της Αγροφυλακής. Ρίχνει και δυο πυροβολισμούς στον αέρα. Κατάλαβε ο πατέρας μου ότι ήταν γι' αυτόν. «Τι θέλεις;» του απάντησε. «Την άδεια!» «Εδώ την έχω». «Φέρτη να τη δω». Γύρισαν έως το λάκκο του Σκανδάλη και του την πήγε ο Χρήστος και τη διάβασε. «Τώρα φύγετε».

Μια ταλαιπωρία ωρών μέσα στο λιοπύρι πολύ αδικαιολόγητη. Ο Ντούλας είχε αυτοχριστεί «φύλακας» της έννομης τάξης, τότε!

Βορειοδυτικά της Κρανιάς. Από το σπίτι αυτό του Κώστα Σκανδάλη ο αγροφύλακας Ντούλα-Τζίμας (Μπρέντας) γύρισε φορτωμένους με εργαλεία τον πατέρα μου και τον αδερφό μου Χρήστο, που είχαν φτάσει κοντά στον Αϊ Νικόλα. Εκεί που φαίνεται ο νεοανοιχθείς δρόμος. Γιατί δεν του έδειξαν την άδεια που τους ζήτησε.

Η ΕΝΤΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ ΗΤΑΝ ΔΙΑΤΑΓΗ

«Βασίλω, αύριο τον Αποστόλη να τον στείλεις να φυλάξει το μποστάνι, για να δούμε τι είναι αυτό που τρυπάει τα καρπούζια και τα πεπόνια». Είχαν βρεθεί τρυπημένα πολλά καρπούζια και πεπόνια. Ένα κρεβάτι με φτέρες στη μέση του χωραφιού με μια μικρή σκάλα και σκέπαστρο για ίσκιο. Το είχε φτιάξει πριν δεκαπέντε ημέρες ο πατέρας. Τα βράδια κοιμόμασταν εγώ με τον αδελφό μου τον Χρήστο, 5 χρόνια μεγαλύτερό μου. Το κρεβάτι ήταν βολικό, η δροσιά τις καλοκαιρινές βραδιές μας κοίμιζε γρήγορα. Εκείνη την εποχή δεν υπήρχε φόβος για εγκλήματα και μικροκλοπές που γίνονταν. Και χαιρόμασταν να κοιμόμαστε έξω.

Το πρωί η μάνα μου ήρθε στο χωράφι. Εμείς ακόμα κοιμόμασταν. Το γαύγισμα της Λίζας, της σκύλας, μας ξύπνησε. «Παιδιά καλημέρα», μας είπε με τη γλυκιά φωνή της η μάνα μας, «ξυπνάτε. Ποστολάκη, στον τροβατσούλι σου έχω φέρει νερό, ψωμί, μερικές ελιές και ένα κρεμμύδι. Είπε ο πατέρας εσύ θα καθίσεις να φυλάξεις το μποστάνι». Η μάνα έκοψε ένα πεπόνι και μερικά λαχανικά και με τον Χρήστο φύγαν για το σπίτι. Η εποχή δύσκολη, έπρεπε όλοι κάτι να προσφέρουν, καθένας μας ό,τι μπορούσε. Ο Χρήστος πήγε στο σπίτι, πήρε τα δύο μαναράκια (αρνιά) που είχαμε και τα πήγε για να βοσκήσουν στις παραβόλες.

Εγώ πήρα ένα σουγιά Κολοκοτρωνέικο και πήγα στο διπλανό χωράφι του Σπύρο Σιούλα και έκοψα μερικές βέργες λυγαριάς για να φτιάσω ξυλοπαγίδες. Το καλοκαίρι υπήρχαν πολλά πουλάκια, δαγκανούρια τα λέγαμε και κωλοσουσες, οι σουσουράδες. Κάθισα στον ίσκιο, έφτιασα την πρώτη και την έστησα στο διπλανό χωράφι που ήταν με τα καλαμπόκια. Γύρισα στον ίσκιο και έκανα μισοστέφανα για άλλες παγίδες. Αφησα για λίγο τον ίσκιο και ανέβηκα στο κρεβάτι για να αγναντέψω, μήπως βρω τίποτα το ύποπτο. Έπρεπε να ανακαλύψω τι ήταν αυτό που μας τρύπαγε τα μποστανικά.

Κάθισα αρκετή ώρα πάνω στο κρεβάτι. Ο ήλιος άρχισε σιγά-σιγά να φεύγει, να κρύβεται στην Κακή Ράχη και ο ίσκιος είχε φτάσει στην Αγία Παρασκευή. Εγώ ήμουν στον κορμό της καρυδιάς, εκεί είχα κρεμάσει τον τροβατσούλι. Δεν πρόλαβα να απομακρυνθώ και σχεδόν τρέχοντας, φτάσανε παιδιά της ηλικίας μου, Μήτσος, Παύλος, Σπύρος, Γιώργος, Γιώργος: «Ποστόλη, έλα εδώ», «Δεν μπορώ να έρθω», «Ο Ζογάκης μου λέει, έλα κάτι να σου πούμε!»

Η απόσταση που μας χώριζε ήταν μερικά μέτρα. Πήγα. «Βλέπεις αυτόν το μπάρμπα;» «Ναι, του λέω». Τον ήξερα, ήταν ένας άντρας που του 'λειπε το ζευγάρι του και ήθελε να ζευγαρώσει, όποτε μπορούσε και όποτε έβρισκε. Στην προκειμένη περίπτωση είχε βρει μια γυναίκα της δικής του ηλικίας απ' το απέναντι χωριό. Τότε ο δημόσιος δρόμος Θεσπρωτικό-Ριζοβούνι είχε πέντε γεφύρια, μέχρι το ποτάμι της Ποδογόρας. Ο δύστυχος πλησίασε την κυρία και τα συμφώνησαν.

Πήγαν για πιο καλή προφύλαξη απ' τους περαστικούς στο τρίτο γεφύρι, της Μπακούρας. Ένας απ' την παρέα πήγε στη γωνία της γέφυρας και το ζευγάρι έφυγε, πήγε στο άλλο γεφύρι. Πάλι ο ίδιος της παρέας μας κάνει το ίδιο. Οι υπόλοιποι πέντε, μείναμε στο πηγάδι της Μπακούρας. Οι παρενοχλήσεις απ' το ίδιο πρόσωπο γίνονταν

συνέχεια. Τελικά στην τελευταία προσπάθεια απέτυχε και πάλι. Έφυγε η κυρία για το χωριό της και ο ταλαίπωρος κύριος γύρισε άπραγος στο χωριό μας.

Περνώντας απ' το πηγάδι που καθόμασταν όλοι, και ενώ τα τέσσερα παιδιά ήταν γειτονόπουλα δικά του, αποτάθηκε σε μένα, με τα εξής φραστικά λόγια: «Θα σε φτιάξω εγώ, μπαρμπα-Νάκο και μπαρμπα-Νάκο!» Δεδομένο ότι εγώ πέραν του ότι βγήκα στο δρόμο, δεν πήγα πιο πέρα. Ο Βεελζεβούλ της παρέας μας ήταν ένα από τα γειτονόπουλα.

Άρχισε να νυχτώνει. Τα παιδιά γύρισαν στο χωριό, εγώ πήγα στο χωράφι, ανέβηκα στο κρεβάτι και περίμενα τον αδερφό μου να έρθει να μου φέρει το βραδινό φαγητό και να κοιμηθούμε. Ήρθε ο Χρήστος σε λίγο, φάγαμε παρέα.

Δεν πέρασε μία ώρα και βλέπουμε τον πατέρα μας, για πρώτη φορά να έρχεται νύχτα. «Χρήστο σβήσε γρήγορα το τσιγάρο σου!» Στα 17 του είχε αρχίσει να το τραβάει. Νομίσαμε πως ερχόταν να πιάσει το Χρήστο που κάπνιζε. Μπήκε μέσα στο χωράφι και έκλεισε καλά την ποριά. Ανέβηκε στη σκάλα τρία σκαλοπάτια και αμέσως, πώς πάνεις κάτι που σου έφυγε, με μια απότομη κίνηση με έπιασε. Η πρώτη του κουβέντα που μου είπε: «Πού πήγες σήμερα;» «Δεν πήγα πουθενά πατέρα! Ούτε κουρούνες, ούτε καρακάξες έπεσαν στο μποςτάνι». Με ρώτησε τρεις φορές και εγώ του έλεγα δεν πήγα πουθενά. Άρχισε να με χτυπάει με μανία. Έτρωγα ξύλο, χωρίς να ξέρω γιατί. Με βάρωσε αρκετά με ένα κοντόσκοπο που είχε κόψει επίτηδες από τη μηλικοκιά του Γιάννη Ντόβα, που ήταν κοντά στο καφενείο του Γιωργο-Βασίλη.

Έφυγε. Πήγε στο σπίτι και είπε στη μάνα και στ' αδέρφια μου, τον μικρό τον τελείωσα στο ξύλο, τον μεγαλύτερο λίγο. Τον Χρήστο δεν τον πείραξε καθόλου. «Γιατί τα χτύπησες τα παιδιά; Τι σου έκαναν;» «Μου είπε ο αγροφύλακας ότι ο μικρός πήγε στα μποςτάνια τα ποδογορίτικα. Τρία στρέμματα δικό μας έχουμε, δεν του έφτανε;» Αυτό ήταν ένα μεγάλο ψέμα του αγροφύλακα και δικαιολογημένα ο πατέρας μου αντέδρασε με αυτόν τον τρόπο, γιατί τρία στρέμματα μποςτάνι είναι υπεραρκετά, όχι για ένα σπίτι, αλλά για είκοσι. Ο μπαρμπα-Νάκος έπρεπε να σοφισθεί κάτι και το κάτι ήταν να πει στον πατέρα μου ότι μπήκα στα ποδογορίτικα μποςτάνια. Ήθελε να έχει το πεδίο ελεύθερο για το ζευγάριμα.

Το πρωί κατά τις εννιά η ώρα ζύπνησα και πήγα σπίτι. Από το πολύ το κλάμα στο πρόσωπό μου είχαν δημιουργηθεί αύλακες. Μόλις με είδε η μάνα μου άνοιξε την αγκαλιά της: «Γιατί μωρέ, χρυσό μου, δεν σου έφταναν τα δικά μας, πήγες να κλέψεις στα ποδογορίτικα!» Με πήρε ένα παράπονο και άρχισα να κλαίω. «Όχι, μωρέ μάνα, δεν πήγα πουθενά. Ο Ζογάκης έκανε τα στον αγροφύλακα». «Τι 'ναι αυτά που λες παιδί μου;» Στη μάνα είχα το θάρρος να της τα πω όλα! Τολμούσα να πω στον πατέρα μου τέτοιο πράγμα;

Όταν ήρθε ο πατέρας το μεσημέρι, του είπε η μάνα: «Καλά μωρέ, σκότωσες το παιδί, γιατί χάλασαν τη δουλειά του Νάκου;» Κατέβηκε αμέσως κάτω στην Αγορά και ζήτησε το λόγο στον Νάκο. Ωστόσο εγώ είχα φάει το ξύλο της χρονιάς μου. Αυτά έγιναν όταν ήμουν σε ηλικία 11 χρόνων.

ΜΕΡΕΣ ΧΑΡΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗΣ

Σαν παιδιά μικρά η μόνη διασκέδαση ήταν τα παιχνίδια μας, που ήταν παρά πολλά. Η μεγάλη μας χαρά γινόταν όταν κάναμε διακοπές Χριστουγέννων και της Λαμπρής. Όμως η παιδική ψυχή δεν χορταίνει με τις λίγες μέρες διακοπής των μαθημάτων. Με μεγάλη χαρά και υπομονή περιμέναμε τότε θα τελειώσει το σχολικό έτος. Με ανυπομονησία περιμέναμε τα αποτελέσματα του προβιβασμού και μετά το βαθμό του ενδεικτικού. Εκείνη την εποχή οι δάσκαλοι ήταν αυστηροί και η κριτική τους σκληρή. Τον μαθητή τον άφηναν στην ίδια τάξη αν δεν ήξερε τα απαραίτητα, που έπρεπε να μάθει. Σήμερα τα πράγματα άλλαξαν. Κανένα παιδί να μη μείνει στην ίδια τάξη και με τη βαθμολογία Α και Β. Εμάς μας βαθμολογούσαν με το Σχεδόν Καλώς 5, Καλώς 6-7, Λίαν Καλώς 8-9 και Άριστα 10.

Όταν τελείωνε και αυτή η διαδικασία, τα παιχνίδια μας δεν είχαν τελειωμό. Παρέες παρέες παίζαμε στον κάμπο τη Γουρούνα. Στοιχηματίζαμε στο τρέξιμο, στο πήδημα, απλούν και τριπλούν. Το έπαθλο ήταν δέκα σύκα λιβάνια ή δέκα ροδάκινα ή καρύδια. Ζωηρό ενδιαφέρον είχε το πανηγύρι του χωριού μας που γιορτάζει 8 Σεπτεμβρίου, το Γενέσιον της Θεοτόκου. Τρεις και τέσσερις μέρες γλέντι και χορός. Τα παραδοσιακά κλαρίνα και τα βιολιά ξημέρωναν τους μερακλήδες. Πολλά τα καφενεία του χωριού μας, πολλά και τα μουσικά γκρουπ, πάνω από εφτά. Εμείς οι μικροί μέναμε με τους δικούς μας και πολλές φορές μπαίναμε κι εμείς στο χορό και φεύγαμε όλοι μαζί αργά το βράδυ. Δεν υπήρχαν στα χρόνια μας μεγάφωνα και μικρόφωνα. Το βιολί και το κλαρίνο μαζί με το σαντούρι, μας μεθούσαν και φεύγοντας στενοχωριόσουν που άφηνες τη γλυκιά μελωδία.

Τυχεροί όσοι πάντρευαν αδερφό ή αδερφή γιατί γινόταν γλέντι και χορός. Το γραμμόφωνο με το μεγάλο χωνί ήταν τότε στις δόξες του. Στη γειτονιά μας, αν γινόταν γάμος, μας καλούσαν στο τραπέζι. Πολλές φορές όταν υπήρχαν στην παρέα του γαμπρού ή της νύφης καλλίφωνοι, τραγουδούσαν τα παραδοσιακά τραγούδια. Χορευτικά, συρτά, τσάμικα. Την ώρα που θα έστρωναν τραπέζι για φαγητό, τραγουδούσαν το τραγούδι της τάβλας:

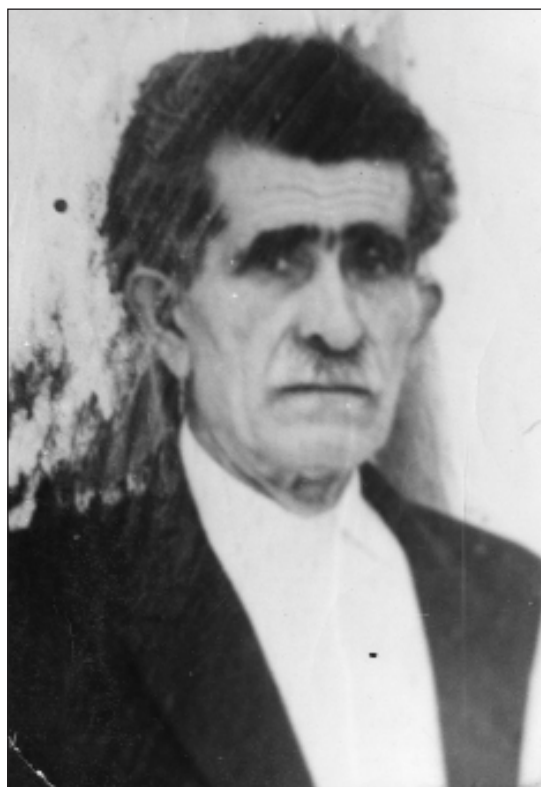
*Σε τούτην τάβλα που 'μαστε, σε τούτο το τραπέζι,
Τον άγγελο φιλεύουμε και τον Χριστό κερνάμε,
Και την Παρθένα Δέσποινα τη διπλοπροσκυνάμε,
Να μας χαρίσει τα κλειδιά, κλειδιά του παράδεισου.*

Και σαν τελείωνε το βραδινό γλέντι:

*Αέρας να φυσάει τα πλατανόφυλλα,
Θεός να τα φυλάει τα Ελληνόπουλα,
Εσέ τα λέγω ετούτα κι αν θέλεις άκουσ' τα,
Πάρε χαρτί και πένα και κάτσε γράψε τα.*

Γεγονότα στον πόλεμο της Μικράς Ασίας με τα μάτια του πατέρα μου

Προτού κλείσω το βιβλίο μου αυτό θα ήταν παράλειψή μου να μην γράψω και αυτά που συνέχισα από μικρός άκουγα απ' τον πατέρα μου για τις μάχες και τις θηριωδίες του πολέμου της Μικράς Ασίας. Ο πατέρας μου, κληρωτός 1913, συμμετείχε στην

Ο πατέρας μου, Σταύρος Κολιός

αποκατάσταση της Ηπείρου με τα αποσπάσματα. Υπηρέτησε στο απόσπασμα του Λοχαγού Σιούλα. Ήταν 12 χρόνια συνεχώς στρατιώτης, κάθε λίγο και λιγάκι επιστράτευση. Στον πόλεμο της Μικράς Ασίας (1920-22), τον τοποθέτησαν στο Υγειονομικό να μεταφέρει με το άλογο βαμβάκι, γάζες, επιδέσμους, οξυζενέ, βάμμα, ιώδιο και πολλά άλλα υγειονομικά υλικά, κοντά στον Γιατρό Αναστάση Παπαμιχαήλ από το χωριό μας. Μεταφέροντας το υγειονομικό υλικό που είχε φορτωμένο στο μουλάρι ο πατέρας μου, πάντα πρόθυμος, διηγούνταν ιστορίες του Μικρασιατικού Πολέμου. Τις θυμάμαι από μικρό παιδί, αλλά και όταν πλέον είχα γίνει έφηβος. Και τα δυο αδέρφια, Σταύρος και Κώστας, βρέθηκαν στον πόλεμο της Μικράς Ασίας. Πολέμησε σε διάφορες μάχες. Στην αρχή ο Ελληνικός Στρατός συνεχώς νικούσε. Το ελληνικό επιτελείο στρατού πήρε απόφαση

για επέλαση προς την Άγκυρα. Ετοίμαζαν γιορτή για το Βασιλιά. Έφτιαξαν εξέδρα μεγάλη και μαζεύονταν στρατεύματα για να παρελάσουν. Ο Κεμάλ Ατατούρκ είχε και αυτός εργαστεί μεθοδικά. Είχε κατασκευάσει μεγάλο τούνελ, χιλιόμετρα με πλάτος διπλής διελεύσεως. Χωρούσε δυο αραμπάδες (σουστές) η κάθε κατεύθυνση. Είχε σκάψει όλο το βουνό, το Εσχί Σεχίρ. Από τον ένα δρόμο μπαίνουν οι αραμπάδες και απ' τον άλλο βγαίνουν. Το τούνελ έβγαινε κοντά στην εξέδρα, κάπου 1.200 μέτρα. Ο πατέρας μου δεν πήγε με το λόχο του. Ήταν τσολιάς και υπηρετούσε στο 3/40 Σύνταγμα Ευζώνων, όπου ήταν κι άλλοι χωριανοί, όπως ο Παναγιώτ' Παπαδημήτρης, ο Μαρκο-Κοσμάς κ.ά. Είχε μείνει σε μια πλαγιά κοντά στην πόλη που θα γινόταν η γιορτή, γιατί εκεί είχε στρατοπεδεύσει ο λόχος του. Ο πατέρας είχε πάρει μερικά κοκκινογούλια (εκεί που

βρισκόταν είχε πολλά), άναψε φωτιά, έβαλε δυο πέτρες για πυροστιά, έβαλε νερό σε ένα γκαζοτενεκέ, έριξε τα κοκκινογούλια και ακούμπησε τον τενεκέ στις πέτρες για να βράσουν. Μόλις τελείωσε αυτή τη δουλειά άνοιξε το γυλιό του και έβγαλε από μέσα το δέμα που είχε λάβει από τη μάνα του. Του είχε μέσα δυο μάλλινες φανέλες, δυο ζευγάρια τσουράπια και ένα γράμμα με δυο σειρές γραμμένες: «Να είσαι πάντα καλά παιδί μου και η Παναγιά μαζί σου. Να προσέχεις ό,τι σου είπα φεύγοντας. Καλήν αντάμωση». Άρχισε να ξεντώνεται και πήρε τη φανέλα της μάνας του, τη φίλησε και τον πήρε το παράπονο. Ντύθηκε. Έβαζε ασπράγκαθα στη φωτιά γιατί ξύλα δεν υπήρχαν. Εκείνη τη στιγμή ήρθε ένας έφιππος ανθυπολοχαγός, από άλλη μονάδα, και του λέει: «Εσύ γιατί δεν πήγες στη γιορτή του Βασιλέως;» «Ξεψειρίστηκα και έπλυνα λίγο τα ρούχα μου». Βγάζει ο αξιωματικός το πιστόλι και του λέει: «Εν ονόματι του Νόμου και του Βασιλέως, σε διατάζω να πας στην πόλη». Με το πιστόλι στο χέρι καθοδηγούσε και το άλογο προς τον πατέρα μου για να τον πατήσει. Πίσω, μπρος το άλογο, κάποια στιγμή χτυπάει τον τενεκέ και τον ανατρέπει. Τα κοκκινογούλια φύγαν στην κατηφόρα. Εκεί που του ξαναείπε «εν ονόματι του Νόμου και του Βασιλέως, εμπρός», ο Σταύρος άρπαξε με οργή τον γκρα και του λέει και αυτός με τη σειρά του: «Εν ονόματι του Νόμου φεύγεις, ειδέ στην άναγα». Και σήκωσε το γκρα σημαδεύοντάς τον. Είδε και απόειδε ο αξιωματικός, έφυγε άπρακτος. Ο πατέρας άρχισε και μάζευε ένα-ένα τα κοκκινογούλια. Μερικά έμασε, τα πιο πολλά πήγαν κάτω πολύ μακριά, ήταν κατηφορικό το βουναλάκι. Κάτω στην πόλη ακουγόταν η παρέλαση. Κάποια στιγμή η μουσική σταμάτησε και φωνές αλαλαγμού ακούγονταν. Τι έγινε; Η εξέδρα των επισήμων είχε σπάσει. Τώρα η παρέλαση είχε σταματήσει. Πολλοί είπαν πως έγινε επίθεση από τα στρατεύματα του Κεμάλ, που το τούνελ τους έβγαζε κοντά στην παρέλαση. Η μεγάλη μάχη στο Εσχί Σεχίρ διήρκεσε 14 μέρες. Ήταν μια μάχη δυναμική, είχε όμως και αγριότητες. Οι Τούρκοι είχαν πιάσει 10 Έλληνες στρατιώτες και δείξαν την αγριότητά τους. Τους ξέντυσαν, τους πέρασαν ξύλινο παλούκι στον κώλο, τους στήσαν στη γη και φαίνονταν σαν πινακίδες σκοποβολής. Όταν το ύψωμα το πήραμε, έδωσε εντολή ο επικεφαλής αξιωματικός και τους θάψαμε. Τους αιχμάλωτους Τούρκους εμείς τους είχαμε στείλει πίσω όλους μαζί, χωρίς καμιά άλλη βιαιοπραγία.

«ΕΤΥΧΕ ΕΥΦΗΜΟΥ ΜΝΕΙΑΣ»

Όταν οι Έλληνες πήραν το Καραμπουγιντάν κράτησαν 15 Τούρκους αιχμαλώτους και τους πλήρωσαν με το ίδιο νόμισμα. Με το παλούκωμα. Τους στήσανε σε περίοπτη θέση που φαινόταν από μακριά. Η μάχη γινόταν σε καθημερινή βάση. Οι Τούρκοι είχαν καλά οχυρά. Είχαν επισημάνει από πριν τις θέσεις και ήταν έτοιμοι. Ένα βράδυ ήρθε σήμα στο λόχο του πατέρα μου να πάει ένας αξιωματικός αντικαταστάτης στο δεύτερο λόχο. Ο δεύτερος λόχος είχε πάθει μεγάλη πανωλεθρία. Σχεδόν όλοι οι αξιωματικοί ή είχαν τραυματιστεί ή είχαν σκοτωθεί. Όλοι αντικαταστάθηκαν. Πολλοί αξιωματικοί και ο ιπποκόμος σκοτωνόντουσαν στον πρώτο λάκκο, γιατί θέριζε το πολυβόλο. Για να φτάσει στην τοποθετημένη μονάδα κανείς έπρεπε να περάσει τέσσερεις λάκκους. Χάθηκαν σχεδόν σ' αυτή τη μάχη 16 βαθμοφόροι. Τώρα το λόχο

τον διοικούσε ένας έφεδρος αξιωματικός. Κοντά στην επιχείρηση αυτή ήταν η μονάδα του πατέρα μου. Ετοιμάστηκε να πάει ένας νέος ανθυπολοχαγός. Αυτόν διατάξανε. Διαθέσιμος στρατιώτης δεν υπήρχε. Φωνάζει τον πατέρα μου ο υπασπιστής του λόχου: «Να ξεφορτώσεις τα μπαούλα του υγειονομικού και να φορτώσεις τα πράγματα του ανθυπολοχαγού και να τον πας να αναλάβει το δεύτερο λόχο. Οπωσδήποτε». Μόλις άκουσε για δεύτερο λόχο ο πατέρας μου, ήταν σαν να τον είχαν κιάλας σκοτώσει. Κανένας απ' όσους προσπάθησαν να περάσουν τους λάκκους δε βγήκε ζωντανός απέναντι. Με κρύα καρδιά φόρτωσε τα πράγματα του ανθυπολοχαγού και με βοηθό την Παναγιά ξεκίνησαν. Ήταν βράδυ. Το σκοτάδι πυκνό. Με χίλιες προφυλάξεις φτάσαν στον πρώτο λάκκο. Το πολυβόλο θέριζε, ο ανθυπολοχαγός άρχισε να τρέμει. Ήταν η πρώτη φορά που βρισκόταν σε πόλεμο, μόλις είχε βγει απ' τη σχολή. Μάζεψε το καπίστρι, το έδεσε στο σαμάρι και φώναξε στο άλογο «πάμε». Μαθημένο στις προσταγές το άλογο ξεκίνησε, έκανε καμιά δεκαριά μέτρα δρόμο και σταμάτησε. Σήκωνε το κεφάλι του και το κουνούσε πέρα-δώθε, κάνοντας «χρουμ-χρουμ», ένδειξη ότι υπήρχε κίνδυνος. Η εντολή ήταν ρητή: «Πάση θυσία πρέπει να περάσετε». Ρώτησε τον αξιωματικό εάν είναι πολύ βαριά τα ατομικά του πράγματα και αν είναι όλα χρήσιμα. Του λέει: «Να πάρω τα μισά εγώ φορτωμένος, τα μισά εσύ και να δέσω το άλογο με τα μπαούλα εδώ. Εάν τελικά περάσομε, με το καλό, μπαούλα θα σου δώσουν απ' το λόχο διοικήσεως. Σε άλλη περίπτωση θα τα πάω στο Υπασπιστήριο και στέλνεις τον ιπποκόμο σου και τα παίρνει». «Εντάξει, αλλά πώς να περάσομε; Δεν ακούς τι γίνεται;» Τα μυδράλια έριχναν τουλάχιστον από 600 μέτρα. Ο αξιωματικός τα είχε χαμένα. Ο πατέρας μου βγάζει το μαχαίρι του και κόβει ένα κλαράκι, σαν παλιούρι ήταν. Το καθάρισε και άφησε 60-70 πόντους, την τούφα μόνο. Έκοψε την κλάρα 50 πόντους πιο πάνω από το μπόι τους. Φορτώθηκαν τα πράγματα μοιρασμένα και πρώτος ξεκίνησε ο πατέρας μου. «Εσύ να έρχεσαι κοντά σε μένα και ό,τι κάνω εγώ να κάνεις κι εσύ. Μη φοβάσαι», του είπε. Ο πατέρας μου ήταν ψημένος από πολέμους, άλλο καλό. Δώδεκα χρόνια πόλεμος συνεχώς. Προχώρησε με την κλάρα μπροστά σαν σημαία, ανεβασμένη πολύ πιο πάνω απ' το μπόι τους κάθε βήμα και σήκωνε την τούφα, μόλις τη χτυπούσαν οι σφαίρες, τη χαμήλωνε. Με αυτόν τον τρόπο πέρασαν τον πρώτο λάκκο. Βάδισαν λίγο πιο πέρα με την ίδια προφύλαξη. Ο αυχένος δεν βαλλόταν. Φτάσαν κοντά στο δεύτερο λάκκο. Τέντωσε την κλάρα από μακριά, έλεγξε το μέρος, κατέβηκε πιο χαμηλά, ο ανθυπολοχαγός προχωρούσε. Βγήκαν απέναντι. Προχώρησαν, τώρα ο αξιωματικός είχε ανακτήσει την αυτοπεποίθησή του. Συνεργαζόταν πολύ καλά μέχρι τον τελευταίο λάκκο. Φτάσαν στο λόχο. Εκεί γινόταν πανζουρλισμός, στριγκές φωνές, βλαστήμια και προσταγές. Ο λοχίας έδινε τις τελευταίες οδηγίες. «Έφτασε δύναμη, μπράβο! Μπράβο!» Ακούστηκαν να φωνάζουν όλοι τους μαζί: «Παιδιά, τώρα θα τους φάμε τους κερατάδες, μόλις ξημερώσει». Τα παιδιά δίναν κουράγιο μεταξύ τους. Ο αξιωματικός αμέσως, προτού φύγει ο πατέρας μου είχε συνεργασία με το λοχία και τους διμοιρίτες. Ο πατέρας μου άφησε τα πράγματα του ανθυπολοχαγού, του ευχήθηκε καλή τύχη και έφυγε κρατώντας σφιχτά την κλάρα. Τώρα βάδιζε μόνος και θεοσκοτεινά. Με τον ίδιο τρόπο πέρασε και τους τέσσερεις λάκκους.

Μόλις έφτασε στο άλογο που είχε δέσει, αυτό το καημένο τον μυρίζεται και του έγλειφε τα χέρια, σαν να ήθελε να σιγουρευτεί ότι το αφεντικό του ήταν καλά. Έφτασε στη μονάδα του, έδωσε το άλογο δίπλα στη σκηνή του και πήγε κατευθείαν στον Υπασπιστή. Αυτός αμέσως τον παρουσίασε στο Διοικητή. Ο Διοικητής τον ρώτησε με αγωνία: «Τι έγινε; Πέρασαν; Πήγαν στο λόχο χωρίς κανένα πρόβλημα;» Και ο πατέρας μου τον ενημέρωσε για όλα. «Το ηθικό κύριε διοικητά των στρατιωτών αναπτερώθηκε μόλις μας είδαν. Βγάλαν μια δυνατή φωνή: Αύριο θα τους φάμε τους κερατάδες. Ο Λοχίας εκείνη τη στιγμή έδινε τις τελευταίες οδηγίες για τις σκοπιές και τι πρέπει να προσέξουν». Αμέσως άρχισε να ενημερώνει τον ανθυπολοχαγό. «Μπράβο τους, ήρωες είναι όλοι τους, αφού άντεξαν τέσσερεις μέρες χωρίς αξιωματικό! Για πες μου τώρα, εσύ πώς τα κατάφερες; Είχαν σταματήσει τα πολυβόλα;» «Όχι, κύριε Διοικητά, δεν σταμάτησαν, αυτά βάζουν συνεχώς». Του διηγήθηκε πώς έδωσε το άλογο, πώς φορτώθηκαν και με τη μέθοδο της κλάρας που την ανεβοκατέβαζε για να καταλάβει τι κίνδυνος υπάρχει και σε τι ύψος. Άκουσε με πολλή προσοχή τη διήγηση και με τον τρόπο που ενήργησε ο πατέρας και του λέει: «Μπράβο σου τσολιά, έσωσες το λόχο. Κράτησε τα στοιχεία του στρατιώτη», είπε στον υπασπιστή του. Το πρωί η ημερήσια διαταγή διαβιάστηκε και έγινε δίδαγμα στους στρατιώτες πώς ενήργησε ένας απλός εκπαιδευτής. Η πράξη αυτή διαβιάστηκε στο 3/40 Σύνταγμα Ευζώνων και από εκεί στο Στρατηγείο και του απονεμήθηκε «εύφημος μνεία» για την πράξη αυτή.

Η ΕΠΙΔΕΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΟΥ ΤΡΑΥΜΑΤΙΑ

Στις μάχες σχεδόν πάντα βρισκόταν με τους τελευταίους. Έπρεπε να είναι εκεί ανοιγοκλείνοντας τα μπαούλα και δίνοντας υλικά στο Νοσοκομείο. Αλλά και πολλές φορές βοηθούσε το Γιατρό. Σε μια μεγάλη μάχη που έγινε έμεινε πίσω. Είχε τελειώσει η μάχη και οι συνάδελφοι προχωρήσανε. Με το άλογο τραβώντας ήταν δύσκολη η μετακίνηση, έπρεπε να διαλέξει το δρόμο μόνο του το άλογο. Νύχτωσε. Είχε φεγγάρι. Βάδιζε μέσα σε ένα μέρος με δέντρα και πυκνούς θάμνους. Έπειτα από μιάμιση ώρα και ενώ βάδιζε ακούει ένα βόγγισμα τραυματία. Το άλογό του σταμάτησε να περπατάει. Άρχισε το γνωστό χριμ-χριμ. Άφησε το άλογο και πήρε το όπλο του με τον γκρα. Ο τραυματίας τον είδε που σήκωσε το όπλο προς το μέρος που άκουσε το βόγγισμα και του λέει στα τούρκικα: «Τουρ, τουρ, μπακαλούμ, κόκο μας καρντάς» («Μη φοβάσαι αδελφέ, δε φταίμε εμείς. Κεμάλ δικό μας. Βενιζέλ δικό σας»). Φοβισμένα προχώρησε προς τη φωνή. Σε λίγα μέτρα από εκεί που σταμάτησε βλέπει στη σκιά ενός δέντρου να κάθεται ένας τραυματίας Τούρκος. Το ένα του χέρι κρατούσε σφιχτά το τραύμα του και το άλλο το κρατούσε και αυτό σφιχτά σαν κάτι να είχε. Μόλις είδε τον τραυματία λυπήθηκε η ψυχή του. Ήταν βαριά τραυματισμένος. Τον είχε γαζώσει ριπή πολυβόλου. Έβγαλε το μαχαίρι του, αυτός φοβήθηκε μήπως τον σφάζει, έβαλε τα κλάματα. Του λέει να μη φοβάται. Εκείνος αμέσως του άπλωσε το σφιχτό χέρι και το άνοιξε. Είχε πέντε χρυσά δαχτυλίδια και επέμενε να του τα δώσει. Ο πατέρας μου δεν τα πήρε. Είχε απ' τη μάνα του ευχή ποτέ μη πάρει τίποτε πλιάτσικο. Δεν ήταν ώρα για χασομέρι. Με το μαχαίρι του έσκισε τα ρούχα. Το αίμα του έτρεχε ακόμα. Ήταν λίγες

ώρες που είχε τραυματισθεί. Ήταν ακόμα ζεστός. Πήγε στο άλογο, το τράβηξε κοντά, άνοιξε τα μπαούλα, πήρε βαμπάκι, γάζες, οξυζενέ, βάμμα ιωδίου και επίδεσμο. Του έπλυνε καλά το τραύμα με οξυζενέ, του έβαλε ιώδιο με γάζες και μπόλικο βαμπάκι και με τον επίδεσμο τον επίδεσε ολόγυρα σφιχτά. Σε πέντε λεπτά άρχισε να ζωηρεύει. Επέμενε να του δώσει τα δαχτυλίδια. Ο πατέρας μου του εξήγησε ότι είχε εντολή απ' τη μάνα του να μη πάρει τίποτε. Αυτός επέμενε. Πάρε τουλάχιστον αυτό το δαχτυλίδι, είναι αιμοστατικό, σταματάει την αιμοραγία. Δεν το πήρε. Ο τραυματίας ήταν Τούρκος αξιωματικός. Ξεκίνησε να φύγει. Ο Τούρκος ανακάθισε στον κορμό του δέντρου, δεν είχε δυνάμεις να σηκωθεί να φύγει. Δεν πρόλαβε να περπατήσει 20 μέτρα και ακούει καλπασμό. Ήταν ο ψυχογιός-αγγελιοφόρος του συντάγματος. Έγειρε προς τον τραυματία, του πήρε τα δαχτυλίδια και με το σπαθί του τον χώρισε στα δυο. Ένα άγριο μουγκρητό του ξέφυγε. Ο πατέρας ανατρίχιασε. Ο ψυχογιός σπιρύνισε το άλογό του. Του φώναξε: «Πού είναι το τάγμα;» «Προχώρα! Προχώρα!» Ο πατέρας βάδιζε τραβώντας το άλογό του. Πεντακόσια μέτρα πιο κάτω βρήκε τον ψυχογιό και το άλογό του χωρισμένο στη μέση. Τους είχε σκοτώσει τουρκικό βλήμα. Πήρε τη δερμάτινη σάκα με τα έγγραφα και τα παρέδωσε στο Διοικητή του τάγματός του και του είπε πως τον βρήκε σκοτωμένο αυτόν και το άλογό του.

Το τάγμα του στάθμευσε για λίγες μέρες να ξεκουραστεί σε ένα μικρό τουρκικό χωριό. Εκεί ήταν μια ηλικιωμένη κυρία από τη Σμύρνη που είχε παντρευτεί σ' αυτό. Ήταν Ελληνίδα. Είχε ένα καφεενδάκι. Εκεί έπιναν κανένα καφέ οι στρατιώτες και κάνα ουζάκι. Στο τάγμα ο πατέρας είχε και τρεις χωριανούς, τους Γιώργο Αποστόλου («Τρύπα»), Βαγγέλη Αναστασιάδη και Γιώργο Κ. Ντόβα. Γνωρίστηκαν με την Ελληνίδα και μια μέρα άνοιξε ένα παλιό βιβλίο «Σύναψη» και άρχισε να τους λέει τα μελλούμενα, στο τραπέζι που πίνανε τον καφέ. Λέει στον Γιώργο Κ. Ντόβα: «Εσύ, παιδί μου, θα αργήσεις να δεις πατρίδα. Εσύ», λέει στον πατέρα μου, «θα γυρίσεις σύντομα». Το ίδιο είπε και για τον Βαγγέλη Αναστασιάδη. Ο Γιώργος Ντόβας έπειτα από καιρό πιάστηκε αιχμάλωτος. Γύρισε στο χωριό με την ανταλλαγή αιχμαλώτων, μετά από τρία χρόνια. Οι άλλοι Έλληνες γύρισαν μετά τη λήξη του πολέμου, όσοι βέβαια ήταν ελεύθεροι. Η γυναίκα αυτή αφιλοκερδώς τους έδωσε και από ένα φυλαχτό. Είχε ένα κομμάτι ξύλο. Έβγαλε από μια ψίχα, την έβαλε μέσα σε λίγο κερί, το έκανε μπιλίτσα και τους το έδωσε. Τους είπε: «Να το έχετε πάντοτε επάνω σας, είναι από Τίμιο Ξύλο. Μη φοβάστε, δεν θα πάθετε τίποτε». Η ξεκούραση τελείωσε έπειτα από έξι μέρες. Έπρεπε να φύγουν για τις μάχες. Πρωί ξεκίνησαν για αντικατάσταση. Τώρα σειρά είχαν άλλοι συνάδελφοι για να ξεκουραστούν και να ξεψειριστούν λίγο.

ΤΟΥ ΑΠΕΝΕΜΗΘΗ Ο ΠΟΛΕΜΙΚΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ

Φεύγοντας απ' την ξεκούραση πήγαν αμέσως στις μάχες. Βάδισαν δυο μέρες και έφτασαν κοντά στη μάχη. Ο πρώτος λόχος είχε προχωρήσει και έπιασε κύριες θέσεις. Το πυροβολικό, το δικό μας έβαζε ακατάπαυστα. Τρεις μέρες κράτησε η μάχη. Οι Τούρκοι από απέναντι είχαν επισημάνει τα περάσματα. Το βουνό εκείνο δεν είχε πέτρες, είχε ασπράγκαθα και ήταν όλο χώμα. Ο Στρατηγός του Συντάγματός μας διεύ-

θυνη τη μάχη και ήταν σε απόσταση 1.500 μέτρων από την αριστερή μεριά και καλύπτονταν απ' τους δικούς μας. Όλο το επιτελείο ήταν εκεί. Κάποια στιγμή ακούγονται φωνές απ' τους δικούς μας: «Στείλτε μας πολεμοφόδια». Στέλνουν μια ομάδα φορτωμένη με κάσες, είχαν φτάσει πολύ κοντά στους δικούς μας, λίγο και θα φτάναν. Μόλις προχώρησε ο πρώτος, το τουρκικό πυροβολικό που είχε κάνει τις επισημάνσεις άρχισε βολή. Το πρώτο βλήμα τίναξε στον αέρα δυο, προχωρούν οι υπόλοιποι, μέσα σε λιγότερο από μισή ώρα χάσαμε δέκα λεβέντες. Στέλνουν άλλη ομάδα και αυτή τα ίδια, την ίδια τύχη. Οι μαχόμενοι άρχισαν δυνατά να φωνάζουν: «Πολεμοφόδια αδέρφια, πολεμοφόδια». Στέλνουν άλλους δυο, τους χτύπησαν κι αυτούς. Κοντά στο επιτελείο και τον Στρατηγό ήταν πολλοί στρατιώτες που έβλεπαν τη μάχη. Ο πατέρας μου όταν είδε και τους δυο τελευταίους στρατιώτες να πέφτουν είπε: «Κρίμα! Τζάμπα πήγαν τόσο στρατιώτες». Αυτό ακούστηκε, το είπε κάπως δυνατά και με νεύρα. Το είπαν στον Στρατηγό. Ο Στρατηγός θέλησε να μάθει ποιος το είπε αυτό. Δεν φώναζε κανένας. Τελικά στο δεύτερο ερώτημα «ποιος το είπε αυτό» βγήκε ο πατέρας μου και ανέφερε: «Εγώ, Στρατηγέ μου το είπα». «Γιατί παιδί μου πήγαν τζάμπα;» «Στρατηγέ μου, γιατί ξεχάσαμε την εκπαίδευση που μας κάναν εν ώρα ειρήνης». «Ποια εκπαίδευση παιδί μου;» «Έρποντας Στρατηγέ μου!» «Δείξε πώς, πήγαινε μια κάσα!» Του δίνουν μια κάσα πυρομαχικά και βάδιζε για το θάνατο. Το επικίνδυνο σημείο ήταν από τα χίλια μέτρα και πάνω. Βάδισε όρθιος μέχρι τα 800 μέτρα. Έπειτα ξάπλωσε κάτω, έβαλε το κιβώτιο στα πόδια του και άρχισε με τους αγκώνες να σέρνεται. Το κιβώτιο κρατιόνταν απ' τα τσαρούχια. Σιγά-σιγά και με μεγάλη αγωνία και φόβο κατόρθωσε να φτάσει στον προορισμό. Άφησε τα πυρομαχικά και άρχισε να κατηφορίζει έρποντας. Κατηφόρισε αρκετά μέτρα απ' ό,τι μετά ομολόγησε. Δεν εκτίμησε καλά την απόσταση, νόμισε ότι καλύπτεται και σηκώθηκε. Δεν πρόλαβε να σηκωθεί και μια βόμβα χτυπάει στα πόδια του και σκάει. Ευτυχώς το βουνό είχε όλο χώμα και η οβίδα έσκαψε και μετά έσκασε και βρέθηκε μέσα στο λάκκο που άνοιξε η οβίδα. Τα χώματα τον είχαν μισοσκεπάσει και ο μεγάλος κρότος τον είχε κουφάνει. «Α! τον καημένον», είπε ο Στρατηγός, που συνεχώς έβλεπε με τα κυάλια. Σε διάστημα δέκα λεπτών συνήλθε. Δεν είχε πάθει τίποτε, όπως ήταν μέσα στο λάκκο, άρχισε να τινάζει το κεφάλι και τα αυτιά του που είχαν γεμίσει χώμα. Ψάχτηκε μήπως είχε χτυπήσει. Ήταν εντελώς καλά. Όπως ήταν μέσα στο λάκκο, γύρισε μπρούμυτα και άρχισε να κατεβαίνει. Έφτασε σχεδόν στα 100 μέτρα κοντά στους δικούς μας και τότε σηκώθηκε. Όταν έφτασε, ρώτησε ο Στρατηγός: «Πώς τα πήγες;» «Στρατηγέ μου καλά πήγα, αλλά στον γυρισμό χτυπήθηκα, δεν υπολόγισα σωστά». «Άργησες να φτάσεις, πώς είναι δυνατόν να τροφοδοτηθούν τόσα πυρομαχικά;» «Στρατηγέ μου, είναι δυνατόν. Το πρόβλημα είναι μέχρι να φτάσει ο πρώτος, μετά δεν θα έχουν μέρος να ταβάλουν. Δηλαδή εκατό στρατιώτες ξεκινάνε όλοι μαζί, φτάνοντας ο πρώτος και αφήνοντας το κιβώτιο, έρχεται ο δεύτερος σε μισό λεπτό. Οι εκατό σε 30 λεπτά θα παραδώσουν εκατό κιβώτια». Στήθηκε η επιχείρηση, όπως τους υπέδειξε ο πατέρας μου και σώθηκαν. Γέμισαν την πυροβολαρχία πυρομαχικά χωρίς την παραμικρή πλέον απώλεια. Για την πράξη αυτή του απονεμήθηκε ο Πολεμικός Σταυρός.

Η ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ ΤΟΥ

Η μάχη συνεχίστηκε τρεις μέρες. Η κούραση και η αγωνία μεγάλη, μόνο τρεις ώρες ύπνο. Οι σκοπιές εναλλάσσονταν ανά μία ώρα. Η ζέστη εκεί την ημέρα έφηνε αυγό, ενώ το βράδυ ξεπάγιαζες απ' το κρύο. Γι' αυτό και οι σκοπιές είχαν συχνές αλλαγές. Ξημέρωσε η τέταρτη μέρα. Λάβανε διαταγή το Σύνταγμα να βαδίζει προς ενίσχυση. Βάδιζαν απ' το πρωί έως τις 3 το απόγευμα. Ο Στρατηγός έδωσε διαταγή το στράτευμα να ξεκουραστεί. Ο σαλπικτής σαλπίζει στάση. Μεμιάς πεζοί, μεταγωγικό, κάρα, σούστες και πυροβολαρχία σταμάτησαν. Η στάση ήταν περίπου μισής ώρας. Ορισμένοι βάλαν το χέρι τους για μαξιλάρι και τους πήρε ο ύπνος. Μαζί με αυτούς και ο πατέρας μου, λέγοντας στον διπλανό του: «Να με ζυπνήσεις συνάδελφε, μόλις θα φεύγομε».

Δίνεται η διαταγή για αναχώρηση. Ο ένας συνάδελφος ζυπνά τον άλλον. Αρχισαν να φεύγουν. Ο πατέρας το πιθανότερο είναι να τον ζύπνησαν οι διπλανοί του, αλλά καμιά φορά η πολλή κούραση έχει και βαθύ ύπνο, έμεινε να κοιμάται. Πέρασε όλο το Σύνταγμα, τα πόδια του κόντευαν να τα πατήσουν τα κάρα και ένας δε βρέθηκε να τον ζυπνήσει! Είχε βασιλέψει ο ήλιος και ακόμη κοιμόταν. Στον ύπνο έβλεπε ένα όνειρο που τον έκανε να φοβηθεί και πετάχτηκε επάνω. Είδε πώς ήταν μόνος του. Το Σύνταγμα είχε φύγει χιλιόμετρα μακριά. Πήρε τα πράγματά του και ετοιμάστηκε να φύγει. Απέναντί του είδε ένα χωριό που καιγόταν, ένδειξη ότι εκεί είχε περάσει ελληνικός στρατός. Μόλις βασιλέψει ο ήλιος εκεί στη Μικρά Ασία, αρχίζει να σκοτεινιάζει. Αρχισε να φοβάται. Ωστόσο βάδισε περίπου 200 μέτρα και ανηφόρισε προς το βουνό για να μπορέσει κάπου να κρυφτεί.

Μόλις ανέβηκε σε ένα μικρό οροπέδιο ήρθε αντιμέτωπος με τρεις Τούρκους πολίτες που κρατούσαν όπλα. Η απόσταση πολύ μικρή, περίπου έξι μέτρα. Τι να κάνει; Τα έχασε. Να πυροβολήσει; Γκρα είχε, δεν είχε αυτόματο όπλο. Δεν έκανε καμιά κίνηση, παρά σταμάτησε. «Τουρ... μπακαλούμ – Μη φοβάσαι, πλησίασε». Πήγε κοντά τους, τους έδωσε το όπλο του. Δεν το πήραν. Ο μεγαλύτερος σε ηλικία άρχισε να τον ρωτάει από ποιο μέρος της Ελλάδας είναι. Του είπε είμαι απ' τα χωριά της Πρέβεζας. Από ποιο χωριό, απ' τα Λέλοβα. Λέλοβα λεγόταν το χωριό μας μέχρι το 1928. «Γιά, Λέλοβα», εξηγούσε στους άλλους δυο. Όπως φάνηκε ο προεστός Τούρκος είχε κάνει στα χωριά μας, μαζεύοντας τους φόρους. «Ζει ο Τασ'-Παναγιώτον;» «Ναι», του απάντησε. «Για, Τασ'-Παναγιώτον. Τίνος αγγόνι είσαι;» Τώρα ήταν η πιο δύσκολη στιγμή, έπρεπε να πει τίνος και αν με αυτόν που θα του πει κάτι δεν πήγε καλά τότε που ήταν στην Ελλάδα, αν είχε μαλώσει, όλα αυτά σκεφτόταν, τι γίνεται; Πήρε την απόφαση να του πει την αλήθεια: «Είμαι του παπα-Κώστα Μάρκου». «Για παπα-Κώστα Μάρκου», εξηγούσε στους άλλους δυο. «Ζει;» «Ναι». Ο Τούρκος τους δυο δικούς μας τους Λελοβίτες τους εκθείαζε. Του λέει: «Το βλέπεις αυτό το χωριό που καίγεται, είναι το χωριό μας. Θα σε κρατήσω στο σπίτι μου, έχω άλλα δυο αδέρφια. Δε θα σε πειράξει κανείς. Και μόλις τελειώσει ο πόλεμος θα σε στείλω στην πατρίδα σου». Ο διάλογος με το «για, για» και τα καλά λόγια ενθάρρυναν τον πατέρα μου. Όμως την ώρα που είπε «θα σε κρατήσω σπίτι μου», δεν μου καλάρωσε. Τούρκος είναι, είπε μέ-

σα του, ξέρεις τι μπορεί να γίνει; «Εγώ είμαι Μουχτάρι στο απέναντι χωριό», του είπε. «Γι' αυτό μη φοβάσαι».

Έπειτα από ένα τέταρτο της ώρας προφασίστηκε να κάνει την ανάγκη του. «Δώσε μου ένα Νεφέρη, ένα παλικάρι», του λέει. «Πήγαινε μόνος σου», λέει ο Τούρκος. Πήγε. Σε λίγη απόσταση ήταν ένας λάκκος. Το βουνό είχε σπαραγκαλιές μόνο. Μόλις πήγε έκανε πως ξεζώνεται και κάθισε κάτω. Αμέσως βάζει το όπλο του στα δυο του πόδια ανάμεσα και κάνει βαρελάκια. Ούτε αγκάθια, ούτε τίποτα λογάρισε. Σε δυο λεπτά βρέθηκε κάτω στο λάκκο. Φτάνοντας κοίταξε επάνω να ιδεί μήπως τον είδαν. Δεν φαινόταν τίποτε, κανείς. Άρχισε να τρέχει. Με πολλή δυσκολία έφτασε σε ένα μικρό δασάκι. Είχε κολλήσει το στόμα του απ' τη δίψα. Το νερό στο παγούρι του είχε σωθεί. Με λίγες σταγόνες έβρεξε το λάρυγγα. Δίψαγε τρομερά. Είχε πλέον νυχτώσει. Και απομακρύνθηκε αρκετά κατά τη γνώμη του, αλλά και νύχτα που καλυπτόταν από μακριά. Βάδιζε γρήγορα, κάποια στιγμή πλατσούρισε, κοίταξε μέσα στη νύχτα και βρήκε μια μικρή βρυσούλα. Έβαλε το στόμα του τρία λεπτά για να περάσει ένα κόμπο. Δε χόρταινε. Άνοιξε το γυλιό και πήρε μια γάζα, τη δίπλωσε τρεις φορές, την έβαλε στο στόμα του και ξάπλωσε κάτω και ρούφαγε νερό από τις όμπλες των αλόγων. Έτσι χόρτασε νερό. Αφού ξεδίψασε προσπάθησε να προσανατολιστεί πού βρίσκεται. Έπρεπε να βρεί το δρόμο και παράλληλα να βαδίζει μέσα σε δάσος ή θάμνους. Έπειτα από πολλή ώρα κατάφερε να βρει το δρόμο. Τώρα ήταν σίγουρος πού πήγαινε. Όλη τη νύχτα βάδιζε και κάπου ακούμπαγε το αυτί στη γη να ακούσει κανένα ασυνήθιστο θόρυβο. Περρασμένα μεσάνυχτα, χωρίς κανένα απρόοπτο. Η αγωνία του να βρεθεί στο Σύνταγμα τον έκανε να τρέχει τροχάδην τις περισσότερες φορές. Σιμά στα ξημερώματα ακούγονταν πολλές φωνές. Έστησε για λίγα λεπτά το αυτί του και βάζοντας το χέρι του σαν χωνί, διέκρινε φωνές ελληνικές. Τώρα ήταν σίγουρος πως ήταν το δικό του Σύνταγμα.

Σε μισή ώρα βρέθηκε κιόλας στη σκηνή του Ναστάση. Μόλις τον είδε εκείνος ρώτησε: «Τι σου συνέβη Σταύρο και αργοπόρησες τόσο; Σε νόμιζα σκοτωμένο». Του εξήγησε τι συνέβη. Του λέει εκείνος: «Φτηνά τη γλίτωσες, θα μπορούσαν να σε είχαν σκοτώσει. Άλλη φορά να προσέχεις να μην απομακρύνεσαι τόσο πολύ ξεκομμένος από τους άλλους». Κοίτα φίλε μου τι σου επιφυλάσσει η ζωή! Αιχμάλωτος στους Τούρκους και εν ώρα πολέμου! Ήταν ό,τι χειρότερο. Ο Μουχτάρης πάντως πρέπει να ήταν καλλιεργημένος άνθρωπος, δεν ήταν κακός.

ΤΟ ΑΡΙΣΤΕΙΟ ΑΝΔΡΕΙΑΣ!

Και συνεχίζει τη διήγηση ο πατέρας μου:

Μετά από δυο μέρες πήραμε τη θέση μιας μεραρχίας που μαχόταν συνέχεια. Οι Τούρκοι υποχώρησαν, δεν μπορώ να ξέρω γιατί. Προχώρησε και η Μεραρχία μας. Κάναμε μάχες σκληρές, όπως φάνηκε εκ των υστέρων. Οι Τούρκοι υποχωρούσαν από την πρώτη θέση με σκοπό την παραπλάνηση. Άρχισε σφοδρή μάχη που κράτησε πέντε μέρες. Προχωρώντας εμείς κάποια στιγμή βρεθήκαμε σε αδιέξοδο. Μας χτύπησαν ολόγυρα. Τρεις μέρες ήμασταν περικυκλωμένοι. Επίθεση δεν μπορούσαμε να κάνου-

με. Βρεθήκαμε σε ένα μεγάλο λάκκο και από εκεί δεν μπορούσαμε να κουνηθούμε καθόλου. Την τρίτη ημέρα το βράδυ, η σκηνή του Μέραρχου είχε γεμίσει απ' όλους τους Αξιωματικούς. Μεταξύ αυτών και ο Αναστάσης Παπαμιχαήλ, που ήταν υπίατρος. Τους είχε μαζέψει ο Μέραρχος για να αποφασίσουν για την πρωινή μέρα τι θα κάνουν. Γύρω στη μία τα μεσάνυχτα ήρθε στη σκηνή που μέναμε ο Αναστάσης. Η απόφαση που είχαν πάρει όλοι μαζί ήταν το πρωί να σηκώσουμε λευκές σημαίες και να παραδοθούμε. «Κάθισε», μου λέει, «Σταύρο! Αύριο το πρωί παραδινόμαστε όλοι! Αυτό αποφάσισε το στρατιωτικό συμβούλιο. Δεν υπάρχει οδός διαφυγής!»

Όταν μου το είπε αυτό αντέδρασα έντονα. «Τάσο, εγώ θα φύγω από εδώ και θα φύγω απόψε. Καλύτερα σκοτωμένος παρά να βρεθώ με ένα παλούκι στον κώλο, όπως οι συνάδελφοί μας στο Καραμπουγιντάν». «Σταύρο, δεν μπορείς να πας πουθενά, είμαστε κυκλωμένοι, καταλαβαίνεις;» «Είμαστε, δεν είμαστε, εγώ θα φύγω». Μάζεψα τα πράγματά μου, γυλιό και σακίδιο και κουβέρτες, χαιρέτησα τον Τάσο: «Καλήν αντάμωση». Ο Τάσος πολλές φορές επέμενε να με μεταπεισεί. «Τάσο γειά, κι αν βρω δρόμο, ίσως γυρίσω να σε πάρω». Ξεκίνησα στις μιάμιση η ώρα τα μεσάνυχτα, βγήκα απ' τη σκηνή μας. Έκανα το σταυρό μου και βάδισα προς το άγνωστο. Γύρω μας οι Τούρκοι είχαν φυλάκια. Με μεγάλη προφύλαξη άρχισα να προχωρώ. Βάδιζα και κοντοστεκόμουν για να ακουρμάσω θόρυβο, φωνές. Και πάντα με προφύλαξη προχωρούσα. Κάθε εκατό μέτρα και με το μαχαίρι μου έκοβα κλάρες. Σημάδι μήπως μπορέσω και ξαναγυρίσω για να σώσω τους συναδέλφους μου. Προχώρησα αρκετά, περίπου χίλια οχτακόσια μέτρα. Σκέφτηκα, οι σκοπιές πρέπει να είναι κοντά στο λάκκο. Άρα, αφού δεν βρήκα κανένα εμπόδιο πρέπει να γυρίσω να τους το πω. Πάλι με προφυλάξεις γύρισα. Οι κλάρες που είχα κόψει μου έδειχναν το δρόμο προς την επιστροφή.

Πήγα στη σκηνή του Τάσου. Σκοπιές δικές μας δεν υπήρχαν. «Τάσο, βρήκα δρόμο αφύλαχτο. Να με πας στον Μέραρχο». Πράγματι ο Τάσος με πήγε στον Μέραρχο. «Κύριε Ταξίαρχε», του λέει ο τσολιάς, «έχει κάτι σπουδαίο να σας πει». «Τι συμβαίνει, παιδί μου;» «Κύριε Ταξίαρχε, ο συμπατριώτης μου, μου είπε ότι αύριο θα παραδοθούμε. Εγώ όταν το άκουσα αυτό αντέδρασα και του είπα ότι θα φύγω. Καλύτερα σκοτωμένος, παρά παλουκωμένος. Έφυγα. Γύρισα όμως, κ. Ταξίαρχε, δε μου βαστάει η ψυχή τόσοι στρατιώτες να παραδοθούν στους Τούρκους και τι τύχη θα έχουν! Βάδισα χίλια οχτακόσια μέτρα χωρίς εμπόδιο κανένα». Πήρε σε ιδιαίτερη συνομιλία τον κ. Παπαμιχαήλ και τον διαβεβαίωσε ότι έτσι ακριβώς όπως τα είπα, έγινε. Με ξαναρωτά: «Και πώς είσαι σίγουρος πως θα βρεις το δρόμο, νύχτα είναι!» «Κύριε Ταξίαρχε, έχω βάλει σημάδια. Εγώ θα πηγαίνω πρώτος». Μέσα σε μισή ώρα ξεκινήσαμε για την ελευθέρωση. Από τον ίδιο δρόμο πηγαίνοντας, εγώ μπροστά και πίσω μου οι υπόλοιποι, βγήκαμε χωρίς να συμβεί το παραμικρό. Είχαμε φύγει πλέον τα πέντε χιλιόμετρα. Αισθάνθηκα περήφανος γι' αυτό που έκανα. Την επομένη ο Μέραρχος στην ημερήσια διαταγή διάβασε το "Αριστείον Ανδρείας", που απονέμει στον τσολιά 3/40 Ευζώνων Σταύρο Ν. Κολιό και έστειλε σήμα στο Αρχηγείο Στρατού. Εμένα η καρδιά μου χοροπήδαγε απ' τη χαρά που έτυχε σε μένα να γλιτώσω χιλιάδες Έλληνες στρατιώτες από την αιχμαλωσία και τα τούρκικα χέρια.

Έπειτα από λίγες μέρες κατέρρευσε ο ελληνικός στρατός και άρχισε η άτακτη υποχώρηση. Βρέθηκα με μια ομάδα τριάντα στρατιωτών, βαδίζοντας για τον Τσεσμέ της Σμύρνης, για τα καράβια. Σιγά-σιγά γινήκαμε εξήντα. Δυο μέρες βαδίζαμε και όλο μεγαλώναμε. Το βράδυ βάζαμε και σκοπιές. Είχαμε μείνει το βράδυ μέσα σε ένα νεκροταφείο. Τώρα είχαμε τρία οπλοπολυβόλα. Στημένα για κάθε ενδεχόμενο.

Είχαμε μάθει ότι ο Στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας είχε κάνει το κίνημα και τουφέκιζε «όσους έβρισκε που εγκατέλειπαν την μονάδα τους και φεύγαν». Δίπλα από εμάς, μέσα σε ένα αμπέλι με σταφυλιές η ομάδα του Πλαστήρα, καμιά εκατοστή στρατιώτες, βάραγαν στο ψαχνό εν ενόματι του νόμου. Εμάς δεν μας πήραν είδηση. Πάντως ο Στρατηγός Πλαστήρας έκανε πολύ καλά και σταμάτησε έστω και δια των όπλων αυτή την καταστροφή, γιατί περί καταστροφής επρόκειτο. Όπως μάθαμε στο Στρατό, η οπισθοχώρηση γίνεται διαδοχικά με εναλλάξ θέσεις.

Βγαίνοντας από το κοιμητήριο, χωριστήκαμε γιατί δίναμε μεγάλο μπούγιο. Κατ' αρχήν δεν ήμασταν στρατιώτες. Ήμασταν τσολιάδες και οι τσολιάδες δίνουν μάχες ακόμη. Πρώτα είχε οπισθοχωρήσει ο Στρατός μας.

Είχε αρχίσει η επιβίβαση. Εγώ βιάζομαι μόνος μου και βρήκα μια μονάδα στρατού μέσα σε έναν ελαιώνα. Άρχισα να ρωτώ ποιο τάγμα είναι. Τους είπα το τάγμα και το λόχο του αδελφού μου. Δεν τον ξέραν. Ίσως να είναι πιο παρακάτω, μου είπαν, εδώ είναι όλο το Σύνταγμα. Προχώρησα και πιο κάτω, βρήκα μερικούς που ήταν ξαπλωμένοι. Τους ρώτησα και ήταν στο ίδιο τάγμα του αδερφού μου. Τους είπα τον μάγειρα γυρεύω, είναι αδελφός μου. «Α! Να εκείνος εκεί!» Και μου 'δειξαν έναν που καθόταν και ακουμπούσε την πλάτη του στον κορμό μιας ελιάς.

Πήγα εκεί. Αυτός που καθόταν είχε μια μεγάλη γενειάδα. Δεν τον γνώρισα. Γύρισα ξανά, τους ξαναρωτάω. «Δεν είναι αυτός». «Αυτός είναι», μου είπαν. Πήγα, τον πλησίασα και τον φωνάζω: «Κώστα!» Σήκωσε τα μάτια του και με κοίταξε για λίγο. «Εγώ είμαι Κώστα, ο Σταύρος!» Ο Κώστας άρχισε να κλαίει. Έσκυψα, τον αγκάλιασα, φιληθήκαμε και ο Κώστας έκλαιγε. «Τι έπαθες αδελφέ, γιατί κλαεις;» «Δεν βλέπεις Σταύρο;» και μου έδειξε τα πόδια του. Είχε βγάλει τις κάλτσες και μαζί είχε βγει και η πέτσα από τις πατούσες του. «Δεν μπορώ να περπατήσω», μου είπε.

Ξεκινήσαμε για τον Τσεσμέ. Ήταν ακόμη αρκετά χιλιόμετρα. Τον πήρα στην πλάτη μου γκότσι. Κάπου, σε ένα χωράφι, βλέπω ένα γάιδαρο, τον πήρα, έβαλα τριπλή την κουβέρτα μου και τον έβαλα καβάλα. Ο Κώστας έκλαιγε και μου έλεγε: «Σταύρο, άφησέ με, φύγε. Τουλάχιστον να έχει εσένα η μάνα μας». Εγώ του έδινα κουράγιο. Σταμάτησα σε μια άκρη και έβγαλα γάζες, του έπλυνα με οξυζενέ τα πόδια του και τα έδεσα με τις γάζες. Ο πόνος του ελαττώθηκε.

Φτάσαμε στο λιμάνι. Λέω σε έναν συνάδελφο: «Πάρε, σε παρακαλώ, τον γάιδαρο με τον αδελφό μου, γιατί εγώ δεν μπορώ να έρθω στο καράβι. Πρέπει να περιμένω το Σύνταγμα μου.

Αποχαιρέτησα τον αδελφό μου και έφυγα. Αφού ήμουν σίγουρος ότι εκεί μέσα θα ξεκουραζόταν και οι πληγές στα πόδια του θα γέρευαν με την ξεκούραση και περιποίηση.

ΣΤΟ ΚΑΡΑΒΙ ΜΕ ΑΛΛΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Γύρισα πίσω και απομακρύνθηκα από την παραλία. Κάθε λόχος ή τάγμα έφτανε στην παραλία, αμέσως έμπαινε μέσα στο καράβι και αφού γέμιζε, αναχωρούσε για τη Χίο. Στα ανοιχτά νερά το Πολεμικό μας Ναυτικό. Περίμενε και περιπολούσε. Είχε βασιλέψει ο ήλιος. Σε λίγο περνούσε ένας λόχος. Ένας φαντάρος ξεχώριζε για το ύψος του. Το ύψος του ξεπερνούσε τα δυο μέτρα. Είχε μια χλαίνη μεγάλη. Άρπαξα την ευκαιρία: «Συνάδελφε, σε παρακαλώ, δάνεισέ μου τη χλαίνη σου μέχρι να μπορούμε μέσα στο καράβι», του είπα. Με κοίταξε και κατάλαβε. Στη σκάλα γινόταν έλεγχος. Πήρα τη χλαίνη του στρατιώτη, τη φόρεσα, έφτανε μέχρι τα τσαρούχια. Με λίγο στρίμωγμα, μπήκα μέσα στο καράβι. Μόλις μπήκα μέσα, πήγα και τρύπωσα σε μια βάρκα από αυτές που έχουν στο κατάστρωμα. Σκεπάστηκα και περίμενα πότε να έρθει η ώρα να φύγομε. Έπειτα από δυο ώρες το καράβι ξεκίνησε. Εγώ πάντα κρυμμένος κάτω από το μουσαμά της βάρκας. Ο στρατιώτης με είχε δει που μπήκα στη βάρκα και ήρθε να πάρει τη χλαίνη του, γιατί έκανε πολύ κρύο. Την έδωσα και τον ευχαρίστησα.

Φτάναμε στο λιμάνι της Χίου. Το καράβι πλευρίσε. Βγήκα από την κρυψώνα μου και σηκώθηκα όρθιος στη βάρκα για να δω τα ελληνικά μας μέρη. Όμως προδόθηκα. Όταν σηκώθηκα όρθιος ξεχώριζα σαν η μύγα μες στο γάλα. Μέσα σε χιλιάδες στρατιώτες, τι ζητάει ένας τσολιάς; Το καράβι είχε γεμίσει μόνο με στρατιώτες. Αυτό τράβηξε την προσοχή του καπετάνιου. Το καράβι πλευρίζε στέλνει δυο ναύτες να με συλλάβουν για να με στείλουν πίσω στον Τσεσμέ. Κατάλαβα ότι έρχονται για εμένα. Γρήγορα κατέβηκα από τη βάρκα και πήγα στην άκρη του караβιού, στη μεριά που πλησίαζε στην αποβάθρα. Έβλεπα τους ναύτες να με πλησιάζουν. Εγώ είχα πατήσει το ένα μου πόδι στην άκρη, έκανα εκτίμηση πώς να πηδήξω. Το καράβι ήταν ψηλά. Πήρα μια μεγάλη φόρα και με ένα σάλτο βρέθηκα στην παραλία. Με το πήδημα που έπεσα, έκανα μερικά βήματα γρήγορα για να σταθώ. Αυτό όμως μου στάθηκε αιτία να χτυπήσω σε μια τηλεγραφοκολώνα τρίποδη. Χτύπησα άσχημα στην πλάτη μου και έπεσα αναίσθητος. Κάτι παλικάρια της Χίου, σαν να κατάλαβαν πώς κάτι συμβαίνει, με φυγάδεψαν μακριά απ' την παραλία. Με πήγαν σε ένα μοναχικό σπίτι. Με βοήθησαν και με συνέφεραν. Άρχισαν να με ρωτούν, γιατί συνάδελφε πήδηξες. Θα μπορούσες να σκοτωθείς. Τους εξήγησα πως ήμουν λαθραίος. «Το καράβι αυτό είχε μόνο στρατιώτες. Και εγώ είμαι τσολιάς». «Μη φοβάσαι θα μείνεις εδώ όσο χρειασθεί. Πες μας μόνο ποια είναι η μονάδα σου». «Είμαι με το 3/40 Ευζώνων. Αυτό είναι το Σύνταγμά μου».

Κάθε μέρα τα παλικάρια πήγαιναν στην παραλία. Την Τρίτη μέρα έρχονται και μου λένε έρχεται το 3/40. Τα ίδια τα παιδιά με ντύσανε με γυναικείο φόρεμα και κατεβήκαμε στην παραλία. Άρχισαν οι τσολιάδες να κατεβαίνουν. Χιλιάδες κατέβηκαν. Τα παιδιά κάμαν ένα κύκλο και έβγαλα το φόρεμα, τους ευχαρίστησα και χάθηκα μέσα σε χιλιάδες συναδέλφους. Με τα επιβατικά καράβια ήρθαμε στην Αθήνα.

Το κάθε Σύνταγμα ετοιμάζε τα φύλλα πορείας για τους δικούς του στρατιώτες και μαζί και τα απολυτήριά τους. Το σύνταγμα μου είχε ετοιμάσει τα φύλλα πορείας και ό,τι άλλο σχετικό έγγραφο. Πέρασαν τρεις μέρες και άρχισαν να μας δίνουν τα απολυτήρια πρωί, μετά το πρωινό ρόφημα. Το Σύνταγμά μας πήρε αναφορά. Και μετά

συνεχάρη όλους όσους δείξαν ανδρεία και αυταπάρνηση. Διάβασε μερικά ονόματα, μεταξύ αυτών των ονομάτων ήταν και το δικό μου. Ο Στρατηγός μας ευχήθηκε «Καλοί πολίτες». Τα υπασπιστήρια κάθε τάγματος άρχισαν να μοιράζουν τα απολυτήρια και τα φύλλα πορείας. Ήρθε και η σειρά μου. Μου δώσαν το φύλλο πορείας και το απολυτήριο. «Μη φύγεις, περίμενε». Ο Ταγματάρχης μου, μου έδωσε ο ίδιος ένα ειδικό χαρτί που έλεγε: «Απονέμομεν Εύφημον Μνείαν εις τον Εύζωνον του 3/40 Συντάγματος Ευζώνων Σταύρον Νικολάου Κολιόν εκ Λελόβων Πρεβέζης δια την μεταφοράν του Αξιωματικού, τον Πολεμικόν Σταυρόν δια τα πολεμοφόδια και το Αριστείον Ανδρείας δια τον τρόπον διαφυγής της αιχμαλωσίας της Μεραρχίας». Και μου είπε: «Παιδί μου, με αυτό το χαρτί για αυτά που εσύ πρόσφερες κατά τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο, όταν το κράτος ορθοποδήσει, μπορείς να δικαιωθείς με Εθνικάς Γαίας 100 Στρέμματα καλλιεργήσιμα ή 300 Στρέμματα Κτηνοτροφικά». Το υπέγραφε ο επιτελάρχης Στρατηγός Σομήλας Νικόλαος.

Πέρασε ο καιρός και κάπου στο 1934 ζήτησα με αίτησή μου. Μου χορήγησαν 300 κτηνοτροφικά στο Νομό Ξάνθης. Δεν τα αποδέχθηκα, ενώ ο Δάσκαλος Γ. Παπαφωτίου, πρώτος μου ξάδελφος, με παρότρυνε να τα δεχθώ. «Γιατί εκεί είναι εύκολα να τα νοικιάσεις τα 300 στρέμματα», μου έλεγε. Εγώ ζητούσα 100 στρέμματα στη Μεσαριά ή στη Ρωμιά (με τέτοιο είδος χαρτί πήρε στη Ρωμιά ο Σ. Παπαχρήστος). Δώδεκα χρόνια στρατιώτης, στερήσεις και κακουχίες.

ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΠΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΟΥΣΑΝ ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ ΜΑΣ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

*Δώδεκα χρόνια στο Στρατό
στη Λάρισα και στο Ευζωνικό
Ένα, μάνα μ' ένα, με πήρανε κι εμένα
Δύο, μάνα μ' δύο, του Στρατού το βίο
Τρία, μάνα μ' τρία, πήγαμε εκστρατεία
Τέσσερα, μάνα μ' τέσσερα, το Στρατό μπεζέρησα
.....
Έξι, μάνα μ' έξι, ο Θεός να μας ξεμπλέξει
Εφτά, μάνα μ' εφτά, μας δώσανε παρά.
Μια πεντάρα την ημέρα, μη σε μέλλει απ' εδώ πέρα
.....
.....
Δέκα, μάνα μ' δέκα, τον Στρατό*

Δύο Ενθυμήματα

A) Η ΓΙΑΤΡΙΑ ΤΟΥ ΣΟΥΦΡΙΤΗ

Η μεγάλη γιάτρισσα του σουφρίτη δεν υπάρχει πια. Έχει φύγει από κοντά μας πριν αρκετά χρόνια. Η μνήμη της θα είναι αιώνια. Ήταν η μοναδική στο είδος της γιατρίας. Τον καιρό της πείνας αλλά και παλαιότερα τα παιδάκια, γεννιόνταν ατροφικά. Όπως θα λέγαμε σήμερα, ήταν αδύνατα από την κακή σίτιση!

Πάρα πολλά παιδάκια 3-5 χρονών τα πήγαιναν οι μανάδες τους στη γιάτρισσα. Έκανε τη διάγνωση και έλεγε στη μάνα: Το παιδί ή η κοπέλα θέλει κάψιμο. Της εξηγούσε τι χρειαζόταν να γίνει και η μάνα έπαιρνε την απόφαση, από μόνη της ή ζητούσε και τη γνώμη του άντρα της. Η διαδικασία που ακολουθούσε ήταν η εξής. Άναβε τη φωτιά με χοντρά ξύλα και έβαζε τρεις κονταρίτσες «μεγάλες συρματένιες» πλεξίματος για να κοκκινίσουν. Όταν αυτές κοκκίνιζαν κρατούσε η μάνα καλά το μωρό ή τη μικρή μπρούμυτα. Η θεια-Κίτσαίνα άρχιζε το έργο της – ήξερε καλά τη δουλειά αυτή. Ακούμπαε με επιδεξιότητα και τέχνη την κονταρίτσα στα σημεία που αυτή ήξερε, καίγοντας ταυτοχρόνως και τα δυο πόδια, κάτω απ' τις πατούσες. Όταν τελείωνε το κάψιμο τις περνούσε με μέλι. Έπειτα από δέκα περίπου μέρες το παιδί έπαιρνε επάνω του. Η όψη του ρόδιζε σιγά-σιγά. Εκτός των άλλων η θεια-Κίτσαίνα είχε και τα ιερά βότανα. Έδινε σε όσους ζητούσαν τη συνδρομή της δωρεάν γαιτρικά βοτάνια. Το 30% των παιδιών που γεννήθηκαν 1939-43 ήταν καχεκτικά και έπασχαν από σουφρίτη και χρυσή.

B) ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΗΣ ΠΕΙΝΑΣ

Ο Γρηγόρης, ο Χρήστος και ο Φίλης ήταν φίλοι αχώριστοι. Ένα μεσημέρι ανεβήκαμε από την Αγορά από το δρόμο του Θωμά Κίτσιου και πήγαμε προς τις πλακακνήθρες του Αναστασέλου. Μαζί με τα μεγάλα παιδιά και εγώ. Καθίσαμε στις πλακακνήθρες. Η ωραία μυρωδιά της μομποτάς που έψηνε στο φούρνο της η Πανο-Τάσαινα μας ανάσταινε. Λέει ο Γρηγόρης: «Να στείλωμε τον Ποστόλη, μικρός είναι, δεν τον ξέρει κανένας –έξι χρονών ήμουν τότε– και να της ζητήσει λίγο ψωμί». Με δασκάλεψαν τι θα έλεγα σε περίπτωση που θα με ρώταγαν από πού είμαι. Με πήγαν μέχρι την αυλόπορτα, μου πάτησαν το ζεμπερέκι, γιατί εγώ δεν μπορούσα, και μπήκα μέσα στην αυλή. Η γιαγιά η Πανο-Τάσαινα ήταν μια εύσωμη, καλοσυνάτη γυναίκα. Την πλησίασα και της είπα είμαστε τρία παιδιά που πεινάμε και αν έχει να μου δώσει λίγο ψωμί. «Α, χα, ψυχή μου», άνοιξε την πόρτα του φουρναριού, τράβηξε τη μικρή πόρτα του φούρνου και με μια ξύστρα τράβηξε ένα μικρό νταβά, κι έβγαλε το ψωμί. Το χώρισε στη μέση και μου λέει η καλή αυτή γυναίκα: «Περίμενε, παιδί μου, να κρυνώσει λίγο, να μη σε κάψει». Πήγε στο υπόγειο και μέσα σε μια μικρή πετσέτα είχε βάλει μια χούφτα ελιές. «Α, ψυχή εσύ, άντε στο καλό». Πήρα στα χέρια μου τα δύο ψωμιά και τις ελιές και της είπα καλό απόγευμα. Πήγα στα παιδιά. Η χαρά τους ήταν απερίγραπτη. Μοιράσαμε το ψωμί και τις ελιές μία-μία, φάγαμε και ξαπλώσαμε στις πλακακνήθρες, ρουφώντας κάθε τόσο τη μυρωδιά της μομποτάς που ερχόταν απ' το φούρνο.

Επίλογος

Ο πόλεμος, που έφερε πείνα, συντριμμία και καταστροφή, και προκάλεσε αθώα θύματα και πολλούς ανάπηρους, τελείωσε. Οι σειρήνες του πολέμου σταμάτησαν, ο κατακτητής ετοιμάζεται να φύγει. Ο φόβος για αντίποινα τώρα δεν υπάρχει. Ο κόσμος αρχίζει να κάνει όνειρα για το τι πρέπει να κάνει για το μέλλον των παιδιών του. Αναγκαστήκαμε να φύγουμε από τα σπίτια μας για καλύτερη προστασία, μέχρι την τελική αποχώρηση των Γερμανών. Η πείνα έγινε η αιτία να μας κλέψουν τη μούλα, που τελικά μας την επέστρεψαν ξανά. Η ανταλλαγή της με μικρότερο άλογο ήμερο και καλό, έγινε η αιτία να γίνει ο πατέρας μου ψαράς. Τα μαγειριά των Γερμανών δεν υπάρχουν. Τα τσανάκια μας είναι στα σπίτια μας. Ο καλός δάσκαλος μας βλέπει τώρα και μας χαμογελά. Στα μάτια μου βλέπω τον αντρειωμένο μπαρμπα-Κώστα να παλεύει με τον Γερμανό αξιωματικό. Οι Ρώσοι αιχμάλωτοι να ζητούν πάση θυσία την απόδρασή τους, στους παρτιζάν (αντάρτες). Ακούω ακόμα τους βομβαρδισμούς. Πονάω με την εκτέλεση του παλικαριού, του Χρήστου Παπαχρήστου. Αντηχεί ακόμα στα αυτιά μου η φωνή του Βαγγέλη Καραντζόπουλου «Άκρη κουμπάρε», ο βομβαρδισμός του Ζέρβα, με τα κανόνια απ' τον Αϊ Μηνά...

Όλα όσα κατέγραφα είναι η ζωή μου, όπως τα δικά μου μάτια είδαν και όπως η δική μου ψυχή τα αισθάνθηκε. Όλα αυτά τα γράφω, όχι φυσικά για να φέρω τον τίτλο του συγγραφέα, αλλά επειδή ένιωσα την ανάγκη να τα εκφράσω, να τα αφήσω παρακαταθήκη στα εγγόνια μου, να επικοινωνήσω μαζί τους. Παλιότερα οι παππούδες έλεγαν παραμύθια στα εγγονάκια τους. Αυτό είναι το δικό μου παραμύθι.

Σε εκδήλωση του Μορφωτικού Συλλόγου στο Μεσοχώρι, περίπου το 1971.

Στο αναπηρικό μηχανάκι είναι ο Ανάπηρος του Αλβανικού Πολέμου 1940-41

Χαράλαμπος Αναστασέλος.

Με τη στολή του Προσκόπου είναι ο Σταύρος Απ. Κολιός. Η μικρή είναι η Σταυρούλα Θ. Γκουβά.

Οικογενειακό άλμπουμ

Οι γονείς μου
Σταύρος Κολιός - Βασιλική Κολιού
Έτος 1956 - Φωτό Μητσάρας

Η μάνα μου με τους γιούς μου
Δημήτρη αριστερά, Σταύρο δεξιά
Έτος 1970 - Φωτό Μητσάρας

Αγαπημένα αδέρφια
Από αριστερά: Μαρία (Τσεκούρα), Χρήστος Κολιός, Ευαγγελία (Κατσαντώνη),
Γεώργιος Κολιός, Απόστολος Κολιός, Ανδρομάχη (Πανταζή)

Καθιστοί: οι γονείς μου
Όρθιοι από αριστερά:
ο αδερφός μου Χρήστος,
η αδερφή μου Βαγγελιώ, εγώ
και ο αδερφός μου Γιώργος
Έτος 1956 - Φωτό Μητσάρας

Ο αδερφός μου
Χρήστος Στ. Κολιάς
(1948)

Με τη γυναίκα μου Τασία και τα παιδιά μας
(1969)

Με τον αδερφό μου Χρήστο (αριστερά) και
τον πρώτο μου ξάδερφο Νίκο Κολιό (δεξιά)

Με τον εγκάρδιο φίλο μου Κωτσο-Δήμο (1972)

Τη Λαμπρή, γύρω στο 1960

1. Γιάννης Κονταξής, 2. Θανάσης Παπαθανασίου,
3. Θωμάς Παπαθανασίου, 4. Απόστολος Κολιός, 5. Άγνωστος
6. Τάκης «Σίμος» Χρήστου, 7. Κάκιας Καλδάνης

Στο χορό το Λαμπριάτικο στον Αϊ Αντώνη το 1970

Στο έργο ύδρευσης Σφηνωτού

Φθινόπωρο 2008 στο Δημοτικό Αναψυκτήριο της Λίμνης Ζηρού.
Με το φίλο μου Παναγιώτη Σταματάκο από τη Στυλίδα Λοκρίδας.
Γνωριστήκαμε στο Στρατό το 1957.
Από τότε παραμένει η φιλία μας.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Προς τον αγαπημένο μου παππού	σελ. 4
Ευχαριστήρια	σελ. 5
Λίγα λόγια για το βιβλίο	σελ. 6
Πρόλογος	σελ. 7
Αναμνήσεις από τον ελληνοϊταλικό πόλεμο 1940-1941	σελ. 9
Απειλείται επεισόδιο	σελ. 13
Προχωράμε για Παλιορόφορο	σελ. 16
Η μούλα στο σπίτι	σελ. 17
Οι πρώτοι Ιταλοί στο χωριό μας - 22/4/41	σελ. 19
Το κλέψιμο της μούλας	σελ. 20
Η αποκάλυψη της κλεψιάς	σελ. 21
Ένα τραγικό γεγονός	σελ. 22
Η πείνα 1941-42 και οι μπατσάρες	σελ. 23
Ο πατέρας ψαράς	σελ. 26
Οι πρώτοι Γερμανοί στο χωριό μας - καλοκαίρι 1941	σελ. 27
Ο πρώτος αντιστασιακός ήρωας μπαρμπα-Κώστας Κολιός	σελ. 27
Τα μαγειρεία	σελ. 31
Οι Ρώσοι αιχμάλωτοι	σελ. 33
Τα ρούχα των παιδιών με... ανατροπή	σελ. 35
Τα παιχνίδια μας	σελ. 35
Ένα επεισόδιο	σελ. 39
Η παρέα της στιγμής - Με ένα συνομήληκο	σελ. 40
Το Σχολείο και οι δάσκαλοι	σελ. 41
Ο πρώτος ιταλικός βομβαρδισμός	σελ. 45
Η εκτέλεση ενός συμπατριώτη μας	σελ. 45
Άκρη κουμπάρε!	σελ. 47
Παραλίγο τραγωδία - Η βόμβα στον αλωνισμό ...	σελ. 48
Η μάχη του Νικολιτσίου	σελ. 49
Οι πρώτοι βομβαρδισμοί, 7-9-1944, Παραμονή πα- νηγυριού	σελ. 51
Την άλλη μέρα το πρωί, 8-9-1944	σελ. 54
Στα Γκιόναλα, 11-9-1944	σελ. 61

Τα παιδιά στο χωριό για τρόφιμα	σελ. 63
Η επιστροφή	σελ. 66
Γελαστήκαμε!	σελ. 69
Η μάχη του Θεσπρωτικού, 6-12-1945	σελ. 70
Ο νεκρός ανθυπολοχαγός του Γαλάνη, 1945	σελ. 71
Ανταρτόπληκτοι, 1947	σελ. 73
Ο πατέρας μαθαίνει τον «πνιγμό» μου στην Αθήνα	σελ. 74
Ένας αυτόκλητος «φρουρός» αγροφύλακας	σελ. 78
Η εντολή του πατέρα ήταν διαταγή	σελ. 80
Μέρες χαράς και διασκέδασης	σελ. 82
Γεγονότα στον πόλεμο της Μικράς Ασίας, με τα μά-	
τια του πατέρα μου	σελ. 83
«Έτυχε ευφήμου μνείας»	σελ. 84
Η επίθεση του Τούρκου τραυματία	σελ. 86
Του απενεμήθη ο Πολεμικός Σταυρός	σελ. 87
Η αιχμαλωσία του	σελ. 89
Το Αριστείο Ανδρείας!	σελ. 90
Στο καράβι με άλλο Σύνταγμα	σελ. 93
Το τραγούδι που τραγουδούσαν οι στρατιώτες μας στη Μικρά Ασία	σελ. 94
Δύο Ενθυμήματα	σελ. 95
α) Η γιατριά του σουφρίτη	σελ. 95
β) Τον καιρό της πείνας	σελ. 95
Επίλογος	σελ. 96
Οικογενειακό άλμπουμ	σελ. 97

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
**« ΛΕΛΟΒΑ 1941 -
ΕΝΑΣ ΠΑΠΠΟΥΣ ΘΥΜΑΤΑΙ »**
ΜΕΤΑΦΕΡΘΗΚΕ ΣΕ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΗ, ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ,
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ
ΤΟ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2009
ΑΠΟ ΤΗΝ
«Ε.ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΔΗΣ - Α.ΡΟΚΟΣ Ο.Ε.»
Π.ΤΣΑΛΔΑΡΗ 37, ΤΗΛ. 2682024719
ΠΡΕΒΕΖΑ